Zt 2095

ALBINAS RIMKA

LIETUVOS ŪKIS

STATISTIKOS TYRINĖJIMAI

ANTRASIS LEIDIMAS

Antro paš enio pul
№ 22
Karininku knygyno

LIETUVOS
Karininkų Ramovės
BIBLIOTEKA

Įrašyt. turto knygon
po Nr. 96

Centrinė Valstybinė Biblioteka
ABONEMENTAS

„ŠVYTURIO“ BENDROVĖS LEIDINYS
KAUNAS :—: 1922 :—: VILNIUS.

C 2119

C 14745

REYLENDERIO IR SŪNAUS SPAUSTUVĖ
TILŽĖJE.

Centrinė Valstybinė ... ABONEMENTAS ... biblioteka

3245

Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

666014

Autoriaus paaiškinimai.

Pirmiausia keletas žodžių del naudotųjų raštų ir šaltinių. Patys jie yra nurodyti tam tikrame naudotųjų raštų ir šaltinių sąraše. Medžiagos gi, kuri mano paties buvo seniau surinkta ar gauta iš Agronomijos skyriaus prie Liet. Centro Komiteto nuk. del karo šelpti, čia atskiriai nė nežymiu, nes visa toji medžiaga buvo imta taip pat iš tų pačių šaltinių, o šiame veikale tiesioginai naudota nė nebuvo. Čia dar tik paminėsiu prof. Skalweit'o veikalą — „Die Landwirtschaft in den litauischen Gouvernements", kurio jau nesuspėjau šiam rašiniui sunaudoti, bet kuris yra rimtas darbas žemės ūkio santykiams nušviesti. Prie kiekvieno skyriaus yra paduotas trumpas tam skyriui daugiausia naudotų veikalų bei šaltinių sąrašas; čia tėra paminėta antrašų pradžia, pilni gi veikalų ir autorių vardai abėcėlės eilėje yra paduoti bendrame sąraše. Ten pat rymėnų skaitmeniu ir atatinkama raide paženklinta, kuriame skyriuje veikalas ypač buvo naudotas.

Sustatant statistikos lenteles buvo žiūrima įvairių statistikos šaltinių ir prieštaraujančiuose skaičiuose buvo stengiamasi surasti klaidos ar netikslumai ir atitaisyti. Deja, negalima pasigirti, kad šitai būtų kaip reikiant pasisekę, nes daugelyje atsitikimų yra perdaug prieštaraujančių arba visai nesutaikomų žinių; be to, pačiuose šaltiniuose (ypač žemės ūkio statistikose) dažnai pasitaiko nepataisytų spaudos paklaidų ir t. t. Vienur kitur gali būti įsibrovusi viena antra paklaida, palikta mano bendradarbių sąskaitotojų, kurie, kaip dabar pastebėjau, ne visur atkreipė reikalingos domės; gi dabar, pačių šaltinių rankose nebeturint, ne viskas galima patikrinti. Bet apskritai galima pabrėžti, kad visos tokios klaidos bei netikslumai labai menki ir dalykų esmės visai nemaino.

Didelė dalis čia teikiamo sąskaitojimų darbo priklauso p. P. Galaunei ir p. Marcinkui. Savo pastabomis bei patarimais prisidėjo pp.: Dubinskas, J. Elisonas, kun. Laukaitis, L. Noreika, A. Naujokaitis, V. Petrulis, A. Prūsas, A. Spurga, St. Šilingas, kun. Vailokaitis, prof. E. Volteris ir kt.

Dirbant — nepaprastai daug padėjo „Laisvosios Ekonominės Draugijos“ (Императорское Вольно-Экономическое Общество) bibliotekos direktorė Sabina Jernestovna Presprich ir priveizdėtoja Jelizaveta Petrovna Grebenščikova; jos suteikė ypatingų lengvenybių bibliotekos veikalais naudotis ir vietoje dirbti. Šiuo žvilgsniu nemaža taip pat padėjo Mokslų Akademijos slavių skyriaus bibliotekos prievaizdas prof. Volteris ir Viešosios Bibliotekos rusų skyriaus (statistikos) prievaizdas (pavardės nebeatmenu).

Visa tai buvo Petrapilyje. Vilniuje gi daug naudingų patarimų suteikė ir spaudai perveizdėjo Lietuvos Valstybės Tarybos narys Petras Klimas.

Šiuos trumpus paaiškinimus baigdamas ir nuo savęs visiems šiaip ar taip prie šio darbo prisidėjusiems iš širdies dėkodamas, turiu pabrėžti, kad didžiausias nuopelnas čia yra Vyriausiosios Lietuvių Tarybos Rusijoje, kuri savo pritarimu ir materialine parama suteikė pačios galimybės tokį darbą dirbti, lig galo jį privesti.

Albinas Rimka.

1918. 1. 3—VI. 10.

I. Lietuva — ūkio vienetas.

§ 1. Bendrosios pastabos.

Žmonių visuomenė savo gyvenimo reikalams patenkinti ligi šiol nesurado tobūlesnės organizacijos nei tvarkos, kaip kad suteikia valstybinė būtis. Valstybių gi istorija mums rodo, kad pati toji valstybinė būtis pareina nuo tam tikrų sąlygų: 1) teritorijos, 2) gyventojų visuomeninės kultūros laipsnio ir 3) prigimtinių ūkio aplinkybių bei paties stovio. Valstybės gyvenimui šitos trys sąlygos taip yra būtinos, kad bet kurios jųjų trūkumas nulemia ir patį valstybės buvimą. Nėra, antai, galima valstybinė būtis nei jos organizacija be tam tikros teritorijos — nors būtų pakankamai žmonių, norinčių ir sugebančių valstybės tvarką įvesti (imkime, pav., žydus). Lygiai negalima valstybės organizacija ir teritorijoj, kur valstybės tvarkai įvesti nėra kiek reikiant visuomenės kultūros įgijusių gyventojų, arba visuomenės ūkiui prideramų prigimties aplinkybių (pav., nomadų gyvenamose šalyse, pirmųjų žmonių gyvatoje). Bet antra vertus: jeigu kuris nors žmonių gyvenamas kraštas pakankamai turi prigimtinių ūkio pajėgų arba laikui bėgant tų pajėgų įgyja ir jeigu prigimtinės ūkio ypatybės bei sąlygos tokios, kad jos gyventojus riša bendrais reikalais, — tai nei pajėga iš šalies, nei varžymai valstybės kūrimosi nebegali nustelbti.

Senovės Rymo (Romos) imperija, mėginusi apimti ir iš vienos vietos valdyti visai skirtingus ūkio vienetus, sugriuvo savo tikslo nepasiekusi. Vidurinių amžių laikmetyje, taip pat vėlesniaisiais laikais, panašūs mėginimai susilaukė lygaus likimo. O jeigu šiandien dar ir yra valstybių, kurios apima visuomenės ūkio skirtingus vienetus, tai tokios valstybės arba nuolat nustoja kraštų, kurie pasiekė didesnės kultūros laipsnio ir baigia irti (Rusija), arba tokių valstybių pamatas esti toksai, kad skirtingų kraštų gyventojai turi teisės ir progos savo krašto ypatinguosius

reikalus savarankiškai tvarkyti ir juos prideramai apsaugoti (Jungtinėje Amerikos Valstybėje, Anglijoje ir kt.). Be to, net ir tokia savarankiškai besitvarkančių kraštų ir tik sąjungos ryšiu besilaikanti valstybinė būtis, kaip rodo valstybių istorija, savo tikslą pasiekia tik tada, jeigu visų tų skirtingų kraštų gyventojai turi dar kiek reikiant tautinės ar kultūros jungties. Pavyzdžiui, Amerikos Valstybių Federaciją sudarė tik kraštai, kur perdėm, arba bent daugumas, gyveno anglosaksai; tuo tarpu romanų padermės žmonės visai nepriklausomas respublikas ir ligi šiol išlaikė. Indai, airiai, suomiai ir kt. visą laiką valstybėje naudojosi laisve ir savitomis teisėmis, tačiau pasitaikius pirmai progai tos visos tautos pareikalavo pilnos nepriklausomybės, ir kai kurios (suomiai) savo reikalavimus jau patenkino. Vienas priklausomybės šešėlis jau baido ir erzina kraštus, kurie turi savo ypatingas visuomeninio ūkio sąlygas ir kurių gyventojai yra surišti bendrais kilmės bei kultūros ryšiais. Tokie kraštai pirma proga stengiasi išsivaduoti, kaip tat rodo dar visų atmenamas Norvegijos atsiskyrimas nuo Švedijos arba Persų, Kinų ir kitų valstybių kova del pilnos nepriklausomybės. Vėl, kita vertus, — Šveicarų kovos del nepriklausomybės ir savo krašto valstybinės būties rodo, kad stiprios prigimtinės ūkio sąlygos pergali net tautinius bei kultūros veiksnius ir kitaip tikinčius ir net skirtingomis kalbomis kalbančius žmones verčia dėtis vienon valstybėn, tą savo valstybinę nepriklausomybę branginti ir bendrai saugoti.

Šitie visiems žinomi istorijos ir gyvenimo apsireiškimai turi būti atsveriami ir Lietuvos valstybę kuriant. Senoji Lietuvos valstybė, tiems laikams aukštoko tvarkos ir kultūros laipsnio pasiekusi, buvo nepriklausoma, stipri ir galinga tol, kol jos valstybinės sienos atatiko šalies ūkio prigimtines ribas; gi kai Lietuvos Vytis apėmė naujų, visuomenės ūkio atžvilgiu visai skirtingų kraštų toli į rytus ir pietus — net ligi Maskvos ir Juodųjų marių, — Lietuva jau ėmė irti ir nustojo savo nepriklausomybės bei savarankiškumo. Reiškia — pasikartojo maža Rymo imperijos istorija. Betgi, valstybei šiandien kuriantis, reikia ne tik apskritai minėtų prigimties sąlygų. Svarbu, kad tas žemės plotas, daras tam tikrą atskirą prigimties ir ūkio vienetą, nebūtų p e r m a ž a s ir kad jame gyventų tiek žmonių bendra pribrendusia kultūra, idant esamose technikos sąlygose valstybė galėtų stipriai atsistoti ir laikytis bei tobulintis. Ir mūsų apibrėžiamas Lietuvos plotas kaip tik atsako į tas sąlygas.

Šioj vietoj pravers dar keletas žodžių tarti del paplitusios pažiūros, būsią valstybei nepriklausomai išsilaikyti būtinai rei-

kalinga ne vienodų, bet įvairių arba skirtingų prigimtinių ūkio sąlygų. Tokiu būdu išeitų, jog Lietuva, kaipo vienalytis prigimtinis ūkio vienetas (žemės ūkio šalis, be išsiplėtojusios pramonės), negalėtų savarankiškai tvarkytis nei plėtotis ir del to privalėtų priklausyti kurios nors kitos valstybės. Šiai nuomonei esant teisingai, būtų vargu išaiškinti tokios Danijos, Holandijos, Bulgarijos, Rumunijos, Serbijos, Norvegijos ir daugelio kitų valstybių bei valstybėlių gyvavimas. Nes beveik visos šitos ir daugelis kitų valstybių yra taip pat žemės ūkio šalys, taip pat neturi išsiplėtojusios pramonės nei prekybos, ir vis tik jų žmonės dargi žymiai geriau gyvena, negu kai kuriose didelėse ir įvairius ūkio vienetus apimančiose valstybėse. Mes čia turime omenyje, žinoma, ne karo metą. Gi normalinėse sąlygose ir didžiausia, nors ir įvairiausius plotus apimanti, valstybė pati viena, be užsienių prekybos, arba importo bei eksporto, neapsieina. Ūkio sąlygos kartais net tyčia buvo vienodinamos, kad vienos rūšies visuomenės ūkį vedant geriau, greičiau ir pigiau būtų galima gaminti ir verstis.

Žinoma, visa kam yra ribos, turi jos būti ir čia. Bet kad krašto ar šalies savarankiškumo ir jo nepriklausomybės didžiausia paspirtis yra jo prigimtinių ūkio sąlygų jungtis ir bendrumas, tai rodo ir šių dienų valstybių ir tautų gyvenimas. Paliekant šalyje valstybes, kur esama įvairių tautų ir kur atsiskyrimo bei nepriklausomybės judėjimas galima aiškinti tautiniais siekimais ar tradicijomis, imkime pavyzdžiui Š. Amerikos Jungtinę Valstybę. Atskirų valstybių išsiskyrimo ten niekas šiandien nereikalauja, nes vienybės nauda visiems perdaug aiškiai yra matoma. Bet kas žino, kokia smarki ir atkakli kova visą laiką eina tarp žiemos vakarų ir vasaros rytų valstybių arba jų atstovų kongrese, ir kas pažįsta Amerikos ūkio sąlygas, tam aišku, kad čia tęsiasi ne senasis piliečių karas del vergų paliuosavimo, bet eina grynai ekonominė kova tarp skirtingų prigimtinio ūkio vienetų: žemės ūkio kraštų pietuose bei vakaruose ir pramonės apskričių šiaurėje bei rytuose. Ir šis skirtingųjų ūkio vienetų savarankiškumas apsireiškia ne vien tarpusavio santykiuose ar parlamentinėje kovoje del bendrųjų krašto valdymo bei tvarkymo dėsnių, bet ir vidaus gyvenime. Pavyzdžiui, vad. Naujosios Anglijos (Šiaurinėj Amerikoj) valstybių konstitucijos ir ypač jų leidžiamieji įstatymai, kurie liečia visuomenės ūkio reikalus, beveik vienodi ar bent labai panašūs, nežiūrint, kad būna taisomi ir leidžiami visai atskirai ir savarankiškai penkiose vietose. Bet

tų visų valstybių konstitucijos ir ypač naujai leidžiamieji įstatymai dažnai labai daug skiriasi ne tik nuo pietų valstybių, bet net ir nuo artimesniųjų Naujorko, taip pat anglies apskričių valstybių. Panašus apsireiškimas galima pastebėti net Šveicarų respublikos kantonuose. O ir pačioje Vokiečių valstybėje yra žinoma, kaip didelių priešingumų esama tarp pietų ir šiaurės, kaip skirtinga tvarka, pavyzdžiui, Prūsuose ir Bavarijoj arba tokiam Badene, kaip čia savo savarankiškumą gina atskiros valstybės. Ir juo atkakliau gina, juo ryškiau savo ypatingumus reiškia, juo skirtingesnės ir vienodesnės visuomenės ūkio sąlygos, juo yra daugiau bendrų ir nuo kitų skirtingų reikalų.

Šitie ir kiti apsireiškimai gana aiškiai rodo, kad vienos ar kitos tautos valstybinę būtį nulemia ir šalies didesnį ar mažesnį savarankiškumą bei valstybės nepriklausomybę apdraudžia ūkio sąlygų vienodumas, bendrumas, o ne įvairumas ir niekumet ne skirtingumas. Tas šalies visuomenės ūkio sąlygų vienodumas suriša vietos gyventojus bendrais ryšiais ir priverčia juos ginti iš to kylančius savo ypatinguosius reikalus prieš kitų kraštų bei jų gyventojų pasikesinimus. Ir šitas ūkinis (ekonominis) reikalas taip stiprus ir galingas, kad jis priverčia Tekso ir Columbijos amerikietį eiti prieš Naujorko ir Pensilvanijos amerikietį, Australijos anglą prieš Anglijoj gyvenantį savo brolį, Bavarijos vokietį prieš Prūsų vokietį, ir atvirkščiai — Lemano pakraščių prancūziškai kalbantį kataliką, Berno aukštumų vokiškai kalbantį protestantą-reformatą ir Lugano slėnių itališkai kalbantį kataliką — priverčia tos pačios sąlygos jungtis bendram darbui ir kovai del Šveicarų kalnyno laisvės ir nepriklausomybės. Tikyba ir net tautinė kalba užleidžia vietą prigimtinių ūkio veiksnių įtakai. Mes galime skaityti beveik taisykle, kad tikybos, kalbos ir, apskritai, žmonių dvasios reikalų ir jų visuomeninės kultūros stovio vienodumas arba bendrumas gali turėti tiek spėkos ir įtakos, kad prigimtimi bei ūkiu besiskiriantieji kraštai susiburia vienon valstybės organizacijon. Bet toksai susibūrimas tik tada savo tikslą pasiekia ir ilgiau tveria, jeigu visuomeninio ūkio žvilgsniu skirtingieji kraštai turi teisės ir gali savo ypatinguosius reikalus visai savarankiškai tvarkyti, kaip, antai, Amerikos Jungt. Valstybėje, Britanijoj, Vokietijoj, Austrijoj, Vengrijoj ir kt. Jeigu tokio savarankiškumo skirtingiems kraštams nepaliekama arba mėginama tas savarankiškumas panaikinti, tai tokia valstybė pasmerkta iširti; tai ir atsitiko senovėje ir vėliau su daugeliu valstybių, o mūsų akyse yra gyvas pavyzdys — Rusija.

Ir čia aiškiausiai yra matoma kitos rūšies veiksnių įtaka ir jų galybė, būtent: jeigu kuris prideramo didumo kraštas pasižymi savo ūkio ypatingumu bei skirtingumu, palyginant su kaimynų kraštais, ir jeigu dar to krašto gyventojai būna surišti bendrais kultūros ryšiais (kalba, tikyba, apšvietimo laipsniu ir kt.), tai nebus tokios galybės, kuri, prieš to krašto gyventojų valią eidama, įstengtų amžinai užkirsti kelią tos šalies valstybinei nepriklausomybei, — net nežiūrint į tai, kad patsai toksai kraštas prigimtinių ūkio sąlygų žvilgsniu būtų ir labai neturtingas (Suomija, Norvegija, Juodkalnija ir kt.), o savo ūkio pobūdžiu labai vienodas (tos pačios valstybės, be to Bulgarija, Serbija ir kt.). Berods, spaudžiant, persekiojant bei kumščio spėka nuolat grasinant — ir ūkio sąlygomis skirtingas kraštas prieš jo gyventojų norą galima svetimoje valdžioje laikyti, kaip rodo ne tik Rusijos, bet ir daugelio kitų pasaulio valstybių ir pavergtųjų tautų bei šalių istorija. Bet Balkanų krašto ir kitų tautinių valstybių atgimimas, Suomijos, Ukrainos, Lenkijos, Lietuvos ir kitų ligi šiol pavergtųjų tautų bei tautinių valstybių kūrimasis, airių, čekų, indų, armėnų ir kitų pavergtųjų tautų judėjimas bei siekimai gana įtikinamai rodo, kokių sunkenybių jaučia tos buvusios ar esamosios imperijos, kurios varu tūrėjo šalis, visuomeninio ūkio sąlygomis visai skirtingas, ir jas laikė arba laiko prieš gyventojų norą ir valią.

Šalis, kuri turi savotišką ūkio pobūdį ir skiriasi savo gyventojų visuomenės tautiniu sąstatu, tik tol gali būti priklausoma, kol ūkis dar nėra pasiekęs reikalingo išsiplėtojimo laipsnio ar kol jos gyventojai permaža turi dvasios pajėgų bei žinių, reikalingų valstybinei tvarkai įvesti ir jai palaikyti.

§ 2. Lietuvos ūkio ypatybės.

Po šitų bendrų pastabų eikime prie Lietuvos ateities klausimo, t. y.: ar yra pakankamai reikalingų visuomenių ir ūkio veiksnių bei sąlygų, kurios ne tik pateisintų lietuvių tautos reiškiamą nepriklausomybės reikalavimą, bet ir laiduotų Lietuvos valstybės nepriklausomą būtį? Kitaip tariant: ar Lietuva sudaro reikalingo didumo visuomenės ir ūkio vienetą, nuo kaimynių kraštų skirtingą ir gyventojų reikalavimų žvilsniu ypatingą bei reikalingo išsiplėtojimo laipsnio pasiekusį, kad galėtų nepriklausoma patapti, išsilaikyti ir toliau plėtotis?

Del paties Lietuvos didumo arba mažumo abejoti nereikia. Viena Kauno gubernija užima tokį žemės plotą, kaip Danija arba

Šveicarija, o su kitų gubernijų (Suvalkų, Vilniaus, Gardino, Kuršo) lietuvių gyvenamais kraštais, — net siaurai etnografinėse ribose, — Lietuva apima ne mažiau kaip 85 tūkst. ketvirtainių kilometrų arba netoli 70 tūkst. ket. varstų. O tai yra žemės plotas didesnis už daugelį mažesniųjų Europos ir Amerikos valstybių ir su daugiau gyventojų (tame plote prieš karą gyveno apie 4½ milijono žmonių; Bulgarijoje, Serbijoje, Danijoje, Šveicarijoje ir kt. gyventojų skaičius yra maždaug 3—4 mil.).

Taigi Lietuvos didumo ir jos gyventojų daugumo užtenka. Svarbu tad visuomenės bei ūkio sąlygos. Tas sąlygas, kaip žinoma, nulemia prigimtinis krašto stovis ir kiti žmonių tvarkomos valios ir jų įtakos beveik nepasiekiami veiksniai, k. a.: oro ypatybės bei jo atmainos, žemės praeities plėtojimasis ir jos paviršės sąstatas bei ypatybės ir t. t.

Jau net paviršutinis šalies prigimtinių ypatybių pažinimas gana aiškiai rodo, kad Lietuva yra savotiškas ir nuo kaimynių kraštų skirtingas kraštas. Šitai jau senai pastebėjo ir savo veikaluose nekartą pabrėžė net svetimtaučiai ir svetimų žemių mokslininkai — tie, žinoma, kurie giliau tyrinėjamąjį dalyką pažino —, nors jie visai nekreipė domės ir nesiskaitė su lietuvių tautiniais siekimais. Taip, jau Tanfiljevas (savo pastabose prie Varmingo veikalo del augalų pasiskirstymo) pabrėžia, kad prigimtinė žiemių ir pietų augalų siena eina linija nuo Liepojos pro Mintaują į Daugpilį (Dvinską). A. Kruberis, vaduodamasis metereologijos davinais, taip pat miškų, dirbamos žemės, pievų proporcija ir kitomis žemės paviršės ypatybėmis, taip pat gyventojų daugumu, jų padėjimu ir kt., — minėtas Tanfiljevo pastabas pabrėžęs, išranda, kad Lietuvos žemės prigimtis yra skirtinga ne tik nuo šiaurės (Kuršo), bet ir nuo rytų (Gudų krašto) ir nuo pietų (Lenkijos) [1]). Vokiečių A. Kirchhoff'o žemės aprašymų leidinyje prof. Krasnov'as, Lietuvą visur imdamas išvien su Lenkija arba Rusija, taip pat negalėjo nepastebėti ypatingojo Lietuvos padėjimo ir, tarp kita ko, pabrėžia ypatingumą Nemuno, kuris „suvienija beveik visas Lietuvos upes“ [2]) ir tuo būdu sudaro savotiškas krašto aplinkybes bei sąlygas. Į Lietuvą, kaipo į tam tikrą ūkio vienetą, atkreipia domę ir P. P. Semenovas, D.

---

[1]) Žiūr: А. Круберъ. Физико-геогр. обл. p. 29 - 46.

[2]) *Kirchhoff*, Länderkunde III 72.

J. Richteris [3]) ir kt., gi prof. A. I. Skvorcovas, bene rimčiausias Rusų ūkio žinovas, žengia per visas Rusų valdžios pastatytas administracijos sienas ir savo didžiuliame veikale [4]) Lietuvą išskiria į ypatingą ūkio apskritį [5]) (rajoną) ir šitaip jį aprašo:

„Paprastai prie jo (Lietuvos rajono) yra priskaitomos trys gubernijos: Vilniaus, Kauno ir Gardino. Mes čia priskaitome — Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijas, o Gardino gubernijos šias apskritis: Vilkaviškio, Gardino, Sokolų, Baltstogės, Bielsko ir Brastos. Suvalkų gubernija visais savo santykiais yra Lietuvos krašto tąsa... Čia ir gyventojai lietuviai, ir žemės valdymo santykiai (характеръ распредѣленія) kitoki, kaip Lenkijoj, ir savo prigimties sąlygomis panaši į Lietuvos gubernijas.

Iš viso šitas kraštas apima 10.000.000 žemės dešimtinių arba 102.325 ketvirtainių varstų.

Savo prigimtimi — Lietuva yra tarpinė grandis, kuri jungia Baltijos pajūrį su Lenkija; ji yra jūros įtakoje ir nuo jos atskirta siaura Prūsų valdoma juosta. Del to klimatas švelnus — žymiai švelnesnis negu Guduose. Geologijos žvilgsniu — čia turime pavyzdingą ledyno padarų paveikslą. Visą žemės paviršę sudaro storas tų padarų sluoksnis, kuris apdengia dar nežinomus, bet daug senesnius geologinius sluoksnius. Kauno gubernijoj ir Vilniaus gub. dalyje reikia pažymėti trečiaeilės ir kreidos gadynių sluoksnius. Įsižiūrėdami iš šono į tuos padarus, pastebėsime aiškius dviejų ledo gadynių ženklus; dvigubosios morėnos sluoksnis išsiplėtęs ir Suvalkų gub. dalyje. Del morėninių ir kriauklėtųjų molių gausumo žemė nelabai derlinga; bet daugiausia esant molio dirvų, dirbamosios žemės, lyginant su Baltijos pajūriu, daugėja ir jos yra 41,2%. Miškai labai sumažėję, nors, be abejonės, tai buvo miškų šalis. Dabar miškų teapimtos tik pakilusios aukštumos, kalvos ir kalnai. Iš viso miškai užima 24,6% (mažiau kaip ketvirtadalį) visos žemės; beveik tiek pat užima pievos ir kitos naudin-

---

[3]) *Richteris*, nekreipdamas domės į Suvalkų guberniją ir ją visai šalyje palikdamas, iš kitos pusės, prie Lietuvos, be Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijų, priskaito dar Minsko gubernijos Slucko, Novogrudko ir Minsko apskritis, tarydamas, kad „ir savo kultūra ir gyventojų žvilgsniu (tos apskritys) turi daug panašumo su tikromis Lietuvos gubernijomis". Žiūr. jo Опытъ дѣленія... p. 35.

[4]) А. И. Скворцовъ. Хозяйственные районы Европейской Россіи.

[5]) Скворцовъ... I p. 43 - 44.

gosios žemės (23,9%); nenaudingųjų gi—10,2% (t. y. daug mažiau kaip Baltijos pajūrio krašte).

Del miškų keletą žodžių pasakysime bendrai apie pastaruosius tris rajonus. Cholmo-Bielsko ir Baltijos pajūrio rajonų miškai yra egliniai. Bet jau vakariniame Baltijos pajūrio krašte eglė beveik prapuola ir jos vietoj atsiranda pušis, tur būti del to, kad miškai čia išsimėtę po kalvas, kurios eglei augti yra labai nepatogios. Einant į pietus, į Lietuvą, mes pamatysime, kad ir čia eglė pamažu nyksta, užleisdama vietą lapuotiems medžiams, kurių tarpe yra daug drebulių ir beržų, mažinančių miškų vertybę; ąžuolų, klevų, uosių — randame tik tarpais įsimaišiusių.

Del nusikišimo į vakarus (Vilnius yra prie 25° 18' rytų ilgumos nuo Grinvičo, t. y. per 5° labiau į vakarus negu Petrapilis) klimatas yra labai švelnus. Vidutinė metų temperatūra Vilniuje yra + 6,5°, sausio mėn. — 5,6°, liepos mėn. + 18,6°. Iš oro drėgmės yra greičiau perdaug, negu permaža: Vilniuje esti 605 mm. per metus.

Sodžių didumu — Gardino gubernija žymiai skiriasi nuo Kauno ir Vilniaus gubernijų; jos sodžiuose gyventojų yra dusyk ir net trisyk daugiau, nekaip pastarosiose. Taip pat didesnis dirbamos žemės nuošimtis, kuris pasiekia ir vietomis yra didesnis už Suvalkų gub. nuošimtį"[6]).

Šis Lietuvos prigimties ir ūkio apibūdinimas, apskritai imant, gana teisingas, išskiriant tą vietą, kur kalbama apie Lietuvos dirvų nederlingumą del tariamos molių daugybės. Čia, matyti, autorius naudojosi ne visai tikromis žiniomis. Teisybė, gana storas molio sluoksnis beveik visur yra randamas Lietuvoj, bet molinės (paviršės) dirvos, palyginti, yra gana maža, nes esamas molio sluoksnis dažniausiai esti apdengtas plonesnio ar storesnio sluoksnio, vadinamo mergelio arba baltžemio, o dažniausiai lietuviškojo juodžemio, kai kur smėlio arba šlynos. Nederlingiausios dirvos Lietuvoje yra ne molinės (kurių didesniais plotais beveik nėra), bet tos smėlinės, kurios esti prie žvirgždų; bet jų daugumas taip pat yra jau etnografinės Lietuvos pakraščiuose, daugiausia Dzūkuose; tuo tarpu Žemaičiuose, Aukštaičiuose, Kapsuose ir Zanavykuose dirvos beveik perdėm susideda iš lietuviškojo juodžemio, mergelio arba baltžemio prie molio.

---

[6]) Ten pat p. 49.

Vadinamojo lietuviškojo juodžemio arba derlingojo mergelio dirvos daugiausia apima ploto Panevėžio, Šiaulių, Telšių, Raseinių, Naumiesčio, Vilkaviškio, Mariampolės ir Trakų apskrityse, taip pat žymiai Kuršo gub. lietuvių gyvenamuose kraštuose, Kalvarijos, Švenčionių ir Vilniaus apskrityse. Kitur Kauno, Vilniaus, Suvalkų ir Gardino gub. — dirvų daugumą sudaro lengvesnis baltžemis, molis arba smėlys; bet ir šios žemės Lietuvoj nėra nevaisingos. Baltžemis yra vienas geresniųjų, smėlys daugiausia esti vadinamas „šilaine", molį daugelis ūkininkų vadina tiesiog „kvietine" dirva, ir, pavyzdžiui, Lachnickis vienos Gardino apskrities parapijos dirvas taip apibūdina: „Grunt w ogóle dobry, gliniasty" — „žemė, apskritai, gera, molinė" [7]). Tikrai gi nederlingos — žvirgždinės žemės Lietuvoj yra labai maža [8]). Tai liudija ir Lietuvoje auginamųjų javų rūšys bei patys užderėjimai; tatai mes turėsime progos savo vietoj pamatyti.

Kita prof. Skvorcovo kliautis yra ta, kad jis Lietuvos kraštą apibūdindamas maža domės atkreipė į etnografines ir kultūros sąlygas. Prof. Skvorcovui rūpėjo ne valstybės pavidalu tvarkomo vieneto sienos žymėti, bet rasti vien tie apčiuopiamieji daviniai, kurie nulemia krašto ūkinę būtį ir daro ją tam tikru visuomenės ūkio vienetu. Ir jeigu vien šito žiūrėdamas svetimos tautos mokslininkas rado reikalo Lietuvos kraštą atskirti nuo kitų aplinkinių kraštų ir jeigu, taip darydamas, nors buvo priverstas administracijos sienas peržengti, bet nematė reikalo etnografinės Lietuvos skaldyti (tatai jis tame pat veikale padarė Gudų kraštui, [9]) ir skirti prie kito kokio ūkio rajono (tatai jisai padarė su Latvių ir Estų žemėmis [10]), ir jeigu, be to, jojo apibrėžtos ribos taip yra artimos ir bemaž atatinka tikrąsias etnografinės Lietuvos sienas, — tai tatai tik rodo, kad Lietuva yra aiškiai pasižymėjęs ūkio vienetas.

Deja, visai tikslingai ir pilnai išrodyti skaitmenimis Lietuvos ūkio visas stovis bei ypatybės — del Rusų statistikos šaltinių netvarkingumo, nepilnumo ir jų didelio netikrumo — beveik negalima, juo labiau, kad ir šiaip rimtų tyrinėjimų labai maža tėra, o esamieji daugiausia labai pasenėję (apie statistikos šalti-

---

[7]) *J. E. Lachnicki.* Statystyka p. 11.

[8]) Palygink: Д. Афанасьевъ, Матеріалы, p. 362-365, Корева, Матеріалы p. 430-432, *E. Lachnicki,* Statystyka... p. 10-11, taip pat Торговля и пром... Вып II, XI и XII.

[9]) Скворцовъ... I, 45-52.

[10]) Ten pat, pusl. 42-43.

nių vertybę ir kt. savo vietoje bus skyrium pažymima). Bet vistik ir iš tai, kas yra ir kas galima buvo rasti bei naudoti, galima šis tas mūsų reikalui patirti.

§ 3. Oras ir ūkio sąlygos.

Meteorologijos žemėlapiuose Lietuvos kraštas randamas toje srityje, kur oras ir, apskritai, klimatas vadinamas vidutiniu arba normaliniu, t. y. vasaros mėnesių temperatūra neperžema (ne mažiau kaip + 10° Celzijaus), iš oro drėgmės per metus nukrinta ne mažiau kaip 500 ir ne daugiau kaip 750 milimetrų ir, apskritai, turi visas vidutinio klimato ypatybes [11]). Meteorologijos stočių Didžiojoj Lietuvoj iš seniau teturėjome tik Vilniuje ir del to tik šios stoties daviniais galima remtis. Jais paprastai ir remiamasi, Lietuvos oro ypatybes piešiant, nors tai yra gana drąsus žingsnis. Vilnius vistik yra Lietuvos pakraštyje, ir beveik per du šimtu varstų nuo jūrių; pati gi Lietuva nuo Vilniaus yra išsiplėtus ligi jūros. Tokiuose kraštuose paprastai vienodo oro didesniame plote nesti, tad ir vienos Vilniaus meteorologijos stoties žiniomis, jeigu nebūtų kitokių patvirtinimų, negalima būtų remtis kalbant apie Lietuvos oro ypatybes. Mūsų laimei, kitame etnografinės Lietuvos šone, būtent Mažosios Lietuvos Tilžės ir Klaipėdos miestuose, taip pat iš seniau yra įtaisyta meteorologijos stočių. Taigi dalykas palengvėja, juo labiau, kad Klaipėda yra prie pat jūrų ir visu laipsniu (gradusu) toliau į šiaurę kaip Vilnius, o Tilžė — apie 40 varstų nuo jūrių ir apie ⅔° į pietus nuo Klaipėdos. Toliau — Liepojos bei kitų Baltijos pajūrio vietų meteorologijos stočių daviniai gali duoti paveikslą, kokioje atmosferoje yra Lietuvos kraštas ir ar jis šiuo žvilgsniu skiriasi nuo kaimynių kraštų, ar ne.

Čia paduodame lentelę, sutaisytą atsirėmus prof. Sresnevskio, Dr. Sommer'o, prof. Skvorcovo ir kt. tyrinėjimais, taip pat aficialiniais vokiečių ir rusų valstybių metraščiais (veikalų vardai yra paduoti naudotų raštų sąraše).

Iš čia matome, kad visoj Lietuvoj (t. y. jos pakraščių stotyse) oras yra labai vienodas, nepaisant gana įvairaus ir skirtingo geografinio padėjimo. Patsai oras pasižymi savo švelnumu ir drėgmės gausingumu, bet nėra perdrėgnas. Jau šaižesnis

---

[11]) Palygink žinias ir žemlapius pas *Hannig* (Lehrbuch der Meteorologie), *Supan* (Grundzüge der phys. Erdkunde) ir kt.

oras yra Baltijos pajūrio krašte; jis ir drėgmės kiek mažiau turi. Gudų gi krašto oras dar šaižesnis, nekalbant jau apie rusų žemę. Iš kitos pusės — Lenkuose ir Vokiečiuose klimatas jau žymiai šiltesnis.

LENTELĖ I.

Vidutinė oro temperatūra ir drėgmės gausumas

	Oro temperatūra (Celzijaus skaičiavimu)			Drėgmės gausumas (milim.)
	Sausio mėn.	Liepos mėn.	Metų	Visų metų
Lietuvoje:				
Vilnius	— 5,6	+ 18,6	+ 6,5	605 mm.
Tilžė	— 4,8	+ 17,9	+ 6,6	590—610
Klaipėda . . .	— 3,9	+ 17,6	+ 6,9	
Baltijos pajūrio krašte:				
Liepoja	— 2,3	+ 16,7	+ 6,5	550—600
Dorpatas . . .	— 6,6	+ 17,1	—	
Gudų žemėje:				
Smolenskas . .	— 9,0	+ 18,0	+ 4,5	612
Gorki	— 9,0	+ 17,8	+ 4,6	504
Pinskas . . .	— 6,0	+ 18,7	+ 6,7	581
Kitur:				
Maskva . . .	— 9,3	+ 18,9	+ 3,9	533
Varšava . . .	— 4,3	+ 19,0	+ 8,0	
Berlynas . . .	— 1,3	+ 18,6	+ 9,1	

Lietuvos klimato ypatingumą rodo ir laivų plaukiojimas vandens keliais. Antai, kelių ministerijos daviniais, Nemuno upyno navigacija tęsiasi 228—261 dienų per metus. Dauguvos —202—263 d., Dniepro—202—262 d. ir Vilsos—243—293 d. Taigi Nemuno upyno navigacijos ilgumas maždaug 25 dienas ilgesnis ir apie tiek pat mažiau siūbuoja kaip Dauguvos ir Dniepro upynuose, nors trumpesnis (apie 30 dienų) už Vislos upių navigaciją [12]).

Jeigu dabar imsime kitas Lietuvos ypatybes ir jos žmonių gyvenimo sąlygas, tai jau patys stambieji bruožai rodo Lietuvos savotiškumą. Štai lentelė, kur mano paties apskaitymų daviniai yra palyginti su prof. Skvorcovo žiniomis ir rodo žemės naudojimo ir žmonių visuomenės gyvenimo ypatybes.

[12] Palygink „Стат. сборн. Мин. Путей Сообщ.“ ir kt.

LENTELĖ II.

	Naudojamoji žemė (nuošimčiais):				Visų gyventojų	Miestų gyv.
	dirbama	pievos	miškai	netinkama	ant 1 kv. varsto	nuošimtis
Lietuvoj	73,2		20,3	6,5	61,4	13,9
Lietuvoj Skvorcovo žiniomis	41,2	23,9	24,6	10,2	47,0	13,3
Baltijos pajūrio krašte	21,2	39,6	25,9	13,3	28,8	25,7
Guduose	29,5	17,6	39,4	13,5	36,3	10,9
Europos Rusijoj (be Lenkijos ir Suomijos) . .	28,9	16,6	37,2	17,3	22,9	12,9

Šita lentelė gana vaizdžiai parodo, kad Lietuvoj yra ne tik savotiška visuomenės ūkio sudėtis, bet ir jo išsiplėtojimo laipsnis žymiai aukštesnis už Rusų ar Gudų krašto ir labai skiriasi nuo Baltijos pajūrio. O regimasis skirtumas tarp prof. Skvorcovo ir mūsų skaitmenų, viena, pareina del to, kad Skvorcovo ir mūsų tyrinėjimo plotas ne visai vienodas; antra gi vertus — prof. Skvorcovas daugiausia remiasi 1887 ir 1897 metų statistikos žiniomis, tuo tarpu mūsų mėginta duoti naujausios, paskutiniųjų prieš karą metų, žinios (kaip ir iš kur jos gautos — galima rasti rašinio II dalyje, skyriuje A). Todel, lyginant Skvorcovo ir mūsų skaitmenis, galima matyti Lietuvos visuomeninių ir ūkio santykių plėtojimasis 1887—1897—1914 metų tarpe.

§ 4. Lietuvos prigimtinės sienos ir lietuvių tautiniai siekimai.

Prieš norėdami nušviesti atskiras Lietuvos ūkio ir visuomenės gyvenimo šakas, turime aiškiau apsibrėžti tyrinėjamojo ploto sienas, taip pat paieškoti davinių, kurie būtų gana rimti ir svarbūs, kad išrodytų, kodel imamas toksai, o ne kitoks plotas, kodel ta apskritis priskaitoma, o kita ne, kodel nesekamas vienas ar antras autorius ir tt. Svarbu yra taip pat čia aikštėn iškelti pačių lietuvių siekimai.

Tam tikslui paimsime tris svarbiausius lietuvių tautos atstovų pareiškimus, kurie buvo padaryti įvairiose sąlygose ir įvairių srovių. Visų pirma čia eina lietuvių konferencija Vilniuje, 1917 m. rugsėjo 17—23 d., kur dalyvavo 222 atstovu iš visų

Lietuvos kraštų ir priklausė **įvairių ir visų** Lietuvos politikos partijų bei srovių. Toji konferencija **vienu balsu** priėmė rezoliuciją, kur pirmoje vietoje pasakyta:

„Lietuvių konferencija, remdamos Lietuvos reikalais ir vaduodamos visuotiniu lietuvių siekimu, nutarė:

Laisvam Lietuvos plėtojimos reikalinga yra sudaryti iš jos nepriklausoma demokratingai sutvarkyta valstybė etnografinėmis ribomis su būtinai reikalingomis ekonominiam gyvenimui korektyvomis".

1917 metais spalių mėn. 18—22 d. Stockholme buvo kita lietuvių konferencija, kur dalyvavo įvairių lietuvių politikos srovių ir partijų atstovai iš Rusijos, Amerikos, Šveicarijos, Danijos ir Švedijos, taip pat Lietuvos Tarybos delegatai, kurie atstovavo Lietuvos srovėms ir partijoms. Ši konferencija, žodis po žodžio minėtąją Vilniaus konferencijos rezoliuciją atkartojusi, irgi vienu balsu pareiškė, kad jai (rezoliucijai)

„visa širdimi pritaria ir visomis pajėgomis remia".

Pagaliau, 1917 m. lapkričio 15—18 d. Voroneže įvyko vadinamas „Trijų ir Partijų Atstovų Suvažiavimas". Šis suvažiavimas įkūrė Vyriausiąją Lietuvių Tarybą Rusijoj, ir duodamas jai nuorodymus, tam tikroj rezoliucijoj pabrėžė:

„Vyriausiasis Lietuvių Organas (t. y. Taryba) turi aiškiai žymėti pasauliui, kad lietuviai, atsižadėdami istorinių Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos sričių, rūpinasi sudaryti Lietuvos valstybę etnografinėse — Lietuvių tautos iš seno gyvenamų žemių — sienose su neišvengiamomis ekonominiam gyvenimui korektyvomis".

Šitie trys dokumentai gana aiškiai rodo, kokio dėsnio reikia laikytis tvarkant Lietuvos visuomenės ūkis. **Etnografinė Lietuva su ūkio gyvenimui neišvengiamais išlyginimais arba pataisomis** (korektyvomis) — štai vadovaujamoji mintis ir liepiamas sakymas visuose lietuvių tautos valios pareiškimuose; be to, laisvas išėjimas į jūrą čia yra ne tik etnografiniu pagrindu pagrįstas, bet ir ekonomijos reikmena.

Išrodinėti, kad Lietuvos ūkiui yra būtinai reikalingas laisvas išėjimas į Baltijos jūrą, žinoma, nėra reikalo. Tačiau istorijos bėgis etnografinę Lietuvą suskaldė į dvi nelygi dali ir iš dalies plačiau nuo jūrių atskyrė. Nors lietuvių gyvenamas kraštas Nemuno srove nutenka ligi pat jūrių, bet tasai prigimtinis išėjimas iš seno buvo užkirstas Prūsų sienos, kuri ir lietuvių

Lietuvos TSR VALSTYBINĖ BIBLIOTEKA 666014
Valstybinė ABONEMENTAS 3245

tautos gyvenamąjį kraštą perskiria į Mažąją ir Didžiąją Lietuvą. Didžiosios Lietuvos lietuviai, tiesa, dar prie jūros prieina — nedideliu pajūrio plotu nuo Palangos ligi Šventosios upės. Bet ir tasai siauras pajūrio kraštelis 1819 metais buvo Rusų valdžios nuo Lietuvos gubernijų atplėštas ir prie Kuršo pridėtas. Tuo būdu jeigu šiandien, Lietuvos valstybę kuriant, būtų pamatan padėtos vien seniau dirbtinai sudarytosios atskirų kraštų administracijos sienos, tai Lietuva neturėtų ne tik išėjimo į jūres, bet nė paprasto priėjimo. Štai kodel tad lietuvių taip visur pabrėžiamas reikalas turėti laisvas išėjimas į jūres. Kur tasai išėjimas turėtų būti —Nemuno vaga į Klaipėdą ar per kitą kurį uostą (pav. Liepoją) ir kaip, kokiu būdu, tasai išėjimas turėtų būti patikrintas (neutralizuojant visą kelią, kuriam uostui portofranko paskelbiant ar kokiomis kitokiomis sutartimis), — tai jau kiti politikos klausimai, kurie čia gali būti visai nesprendžiami. Bet negalima nepabrėžti, kad nuo tokio ar kitokio šių klausimų išrišimo pareis visas Lietuvos ūkio plėtojimasis, nors čia pat kils ir įvairių kliūčių. Laisvas išėjimas į jūres šiandien susipina su kaimynių valstybių bei tautų reikalais. Todel visas dalykas tenka čia didele atodaira rišti. Mūsų gi pasistatytam tikslui pakanka, žiūrint grynai ūkio reikalų, parodyti vien tikrasis dalykų stovis. O tasai stovis yra toks:

1. Nemunas — prigimtinis Lietuvos kelias į jūres — su savo uostu Klaipėda yra etnografinėje Lietuvoje; bet Mažoji Lietuva, kur Nemunas jūres pasiekia, iš senovės yra Prūsų valstybėje (dabartinė siena nustatyta dar Vytauto laikais) ir Prūsų lietuviai skiriasi nuo Didžiosios Lietuvos lietuvių savąja (protestantų) tikyba ir iš dalies kultūra.

2. Pastaraisiais laikais (del muitų politikos) didelė Lietuvos ūkio produktų dalis buvo išvežama ir Lietuvai reikalingų dirbinių daug atgabenama per Liepojos ir iš dalies Rygos uostus; bet tuodu uostu yra jau už etnografinės Lietuvos sienų, Latvijoj.

3. Pačioj Kuršo gub. 1897 metų statistika rodo buvus apie 18 tūkst. lietuviškai kalbančių lietuvių. Beveik visi tie lietuviai gyvena Kauno gub. pakraščiuose ir ne tik kalba, bet ir tikyba, papročiai bei gyvenimo būdas rodo jų gyvą ryšį su giminiečiais kaimynais Kauno gubernijoje. Didelė šių lietuvių dauguma (apie 70%) susispietusi Grobino (6.118) ir Ilukštos (6.986) apskrityse, kur sudaro pirmojoj apskrityje 4,3% visų gyventojų, o antrojoje —15,5%. Kiti lietuviškai kalbantieji lietuviai gyvena daugiausia

prie pat Kauno gub. ir sudaro tolimesnę lietuvių gyvenamojo ploto tąsą. Tai matyti iš tos pačios 1897 m. statistikos, kur parodyta, kad, pav., Bauskės apskrityje gyvena 641 lietuvis, Doblensko — 1715 (vien sodžiuose 1207), Ventspilies — 1349, Goldingeno — 425, Tukumo — 274, Friedrichstadto (Naujarygio) — 770. Nėra ir negali būti tai kokie ateiviai, nes, pavyzdžiui, jau Oganovskis, remdamasis savo prieš 1862 m. ir Köppen'o 1852 m. darytais tyrinėjimais, Bauskės apskrityje pažymi apie 100 žmonių lietuvių, Grobino — 1510, Ilukštos — 5023 ir tt. [13]). Be to, reikia manyti, kad 1897 m, oficialinė statistika lietuvių skaičių paduoda žymiai mažesnį už tikrąjį — kaip tat ir kitur būdavo [14]). Taip manyti duoda teisės ir vienos pusės paprastas 1897 m. davinių palyginimas su Oganovskio ir Köppen'o žiniomis; iš čia matyti, kad pav., Bauskės apskrityje lietuvių skaičius padidėjęs daugiau kaip šešis kartus, Grobino — keturis kartus, tuo tarpu Ilukštos — tik maždaug ketvirčia. Antra vertus, 1897 m. statistika rodo Kuršo gubernijoje nepaprastai didelį skaičių lenkų: visoj gub. 2,9%, bet Grobino apskr. 5,7%, o Ilukštos—17,1%. Ypačiai Ilukšta nėra koks pramonės centras ir ten lenkų tokio didelio skaičiaus atsiradimas paprastu, naturaliniu keliu nei emigracija neišaiškinamas. Be to, yra žinoma, kad beveik visi lietuviai yra katalikai, o latviai protestantai. Gi Ilukštos — ne pramonės apskrityje—yra 54,8% katalikų, o Grobino—13,0%; visoj gi Kuršo gub. katalikų terasta 11,14%. Visus šituos skaitmenis palyginus, aiški darosi mintis, jog čia tokiam dideliam skaičiui katalikų ir be to „lenkų" nebuvo iš kitur kur atsirasti, kaip iš lietuvių. Jeigi ši mintis yra teisinga, tai lietuvių Kuršo gub. prie Lietuvos prieinančiuose pakraščiuose šiandien būtų ne 17—20 tūkst., bet mažiausia—apie 90 tūkst., nors nėra abejonės, kad dar žymi dalis lietuvių, ypačiai reformatų, buvo latviais užrašyti.

Išvados, turint omenyje Didžiosios Lietuvos ūkio pajėgų apskaitymo reikalą, savaime eina. Mažoji Lietuva prie Didžiosios Lietuvos politikos žvilgsniu nepriklausydama, ir nuo jos būdama atskirta ne tik valstybės siena, bet ir gyventojų kultūra, dar gali šalimais palikti, nors čia ir eina prigimtinis Lietuvos kelias į jūres. Bet Kuršo gubernijos lietuvių gyvenamųjų pakraščių su (Palangos) langu į jūres nuo Lietuvos atskirti jokiu būdu negalima, juo labiau, kad tų pakraščių gyventojai ne tik savo kalba, bet ir tikyba, ir gyvenimo būdu nuo k i t ų Kuršo

[13]) Огановскій. Матеріалы... Гр. г... 195 - 196.

[14]) Palygink *P. Klimo* „Lietuva, jos gyventojai ir t.t."

gub. gyventojų visiškai skiriasi. Sunkenybių daro tik apskaitymo darbas, nes nė vienoje Kuršo gub. apskrityje lietuviai nesudaro daugumos, bet išsiskirstę valsčiais ir net sodžiais.

Savo apskaitymams mes imame tiedvi apskriti ištisai, kur Kuršo gubernijos daugumas lietuvių gyvena, būtent — Ilukštos ir Grobino. Tatai, žinoma, nereiškia, kad ištisos Ilukštos bei Grobino apskritys mūsų yra skiriamos Lietuvai.

Tatai pat reikia pasakyti ir del kitų etnografinės Lietuvos pakraščių ar apskričių, kurie įeiną į mūsų tyrinėjamąjį plotą. Pirmiausia tai tenka pasakyti del mūsų imamos Gardino apskrities, kur oficialinė Rusų valdžios 1897 m. statistika iš viso rodo tik 2874 lietuvius, t. y. vos 1,4% visų apskrities gyventojų. Ir jeigu žiūrėti vien oficialinės 1897 m. statistikos, tai Gardino apskričiai dar mažiau pritiktų būti prie Lietuvos, kaip Ilukštos ar Grobino apskritims Kuršo gubernijoje. Bet, kaip tenai, ir čia reikia žiūrėti ir kitų aplinkybių. Pirmiausia — 1897 m. Rusų valdžios statistika negali būti laikoma be klaidų. Pav. K. Būgos ir kitų tyrinėjimai bei pastebėjimai Gardino gubernijoj (apie 1905—1906 m.) daug daugiau lietuvių rodo, o senesniųjų laikų (iš XIX a. vidurio) sąrašai arba žinios (Lebedkino ir kt.) rodo Gardino gub. lietuvių buvus net 201.897 žm. arba net 25,6% visų to laiko gyventojų. Dar 1874—1883 m. rusų karo ministerijos sąrašuose beveik visi Gardino apskrities naujai imamieji kareiviai buvo lietuviais užrašyti. Įvairūs senovės užrašai ir šaltiniai rodo, kad ne tik Gardino, bet ir šių dienų Naugardėlio bei Slonimo apskrityse jau XIII a. Lietuvos kunigaikščiai buvo ne vien stipriai susikūrę, bet kurį laiką čia net ir mūsų sostinė buvo atkelta. Šių dienų gi tikybų sąrašai rodo esant daugiau kaip ketvirtį (visoj Gardino gub. 24%, o Gardino apskr. 27,2%) katalikų; tuo tarpu iš senesniųjų raštų yra žinoma, kad čia tarp lietuvių labiausia plėtojosi pravoslavų tikyba (vietos lietuvių pravoslavų čia buvę ne mažiau, kaip 64% arba 130.729 žm.). Be to, ir vietos gyventojų papročiai, jų gyvenimo būdas ir kiti pažymiai rodo jų lietuviškąją kilmę bei stiprų ryšį su kitais lietuviais [15]).

Visi šitie tautiniai ir kultūros daviniai jau duoda teisės bent Gardino apskrities žymią dalį skirti prie Lietuvos. Bet yra dar svarbesnių dalykų. Kaip tik per Gardino apskritį bėga Nemunas, tekėdamas iš Gudų krašto per Vilniaus gubernijos lietuvių gyve-

[15]) Žinias apie tai palygink: *K. Werbelis*, Russisch Litauen..., 89, *P. Klimas*, Lietuva..., 47-49, taip pat *K. Būgos* tyrinėjimus „Liet. Ūk." N 41, 1906, *E. Volterio* (Mitt. des Lit. G. 13d. IV 166). *Liubavskio* ir kt.

namas apskritis. Priimti ligi šiol buvusios Rusų valdžios administracijos sienos ir visą Gardino guberniją nuo Lietuvos atplėšti —tai reikštų drauge ir Nemunas, ta Lietuvos svarbiausioji gysla, per vidurį perpiauti ir dalis visai iš Lietuvos kūno išimti. Šitokis skrodimas Lietuvos ūkiui padarytų neapsakomai daug skriaudos ir nuostolių; todel ir lietuviai, savo valstybę kurdami bei jos ūkio ateities reikalų žiūrėdami, negali sutikti, kad toks skrodimas įvyktų. Juo labiau, kad čia yra ir tiek daug lietuvių tradicijų.

Lietuvos valstybės būčiai ir jos ūkiui šiandien nėra reikalo nei prasmės būtinai visa Gardino gubernija prie Lietuvos skirti; tolimesniųjų apskričių gyventojai nuo lietuvių kamieno jau labai nutolę ir ne tik kalba, bet ir tikyba lietuvių tautos visumai yra susvetimėję. Ir prie Lietuvos priklausydami, daugelį savo reikalų jie privalėtų visai savarankiškai vesti ir rūpinti. Bet Nemunas su visa dešiniąja puse yra taip gyvais ryšiais su Lietuva surištas, kad jo priklausymas prie Lietuvos negali būti nė ginčijamas. Šalies ūkio žvilgsniu būtų taip pat labai svarbu, kad artimų ir nuolatinių ryšių turėtų su Lietuva kai kurie Gardino gub. kraštai anapus Nemuno, nes jau dabar rengiamasi Nemunas sujungti su Juodosiomis marėmis (Nemunas — Pilkė arba Szara — Oginskio perkasas—Priepetis ir Dniepras). Tokiu būdu nedideli (ligi 1000 ar bent 600 tonų) laivai galėtų čia siektis su plačia rinka. Panašiu būdu norima sujungti Nemunas su Visla (Augustavo perkasu ir Narevu); ir tai Lietuvos ūkiui turėtų didelės įtakos[16]).

Einant prie kitų Lietuvos pakraščių, pirmiausia reikia pakalbėti del Suvalkų gubernijos. Visa ta gubernija lenkų rašytojų ir kitų tautų autorių, kurie dalykų stovio nepažįsta, paprastai skiriama prie Lenkų žemių. Bet net jau anksčiau minėtasis rusų prof. Skvorcovas, ūkio reikalų težiūrėdamas, ją v i s ą prie Lietuvos priskiria, aiškiai pabrėždamas jos skirtingumą nuo Lenkų žemių ne tik gyventojų, bet ir grynai ūkio ypatybių bei visuomenės sudėties žvilgsniu.

Tačiau mes patys turime pabrėžti, kad pietinė Suvalkų gubernijos dalis su savo gyventojais ir visuomenės ūkio santykias daugiau linksta į Lenkiją ar Gudiją, nekaip į Lietuvą. Ten ir gyventojai lenkiškai arba gudiškai kalba, ir jų papročiai ne lietuviški, o žymi dalis ir savąja tikyba yra lietuviams svetimi žmonės (Augustavo apskr. 20,3% pravoslavų ir sentikių). Bet antra vertus, čia reikia pažymėti, kad jeigu vienas Suvalkų gub.

---

[16]) Šiuo reikalu ypatingai rūpinasi „Ostpreußische Provinzialverein für Hebung der Fluß- und Kanalschiffahrt". Žiūr. „Kownoer Ztg." N. 116, 1918.

pietinės dalies kraštas visa kuo yra į Lenkus ar Gudus palinkęs, tai kitas nuo Lietuvos yra neatskiriamas, — nežiūrint kad daugelis gyventojų ir čia lietuvių kalbos dabar nebemoka. Ypačiai tai tinka Suvalkų apskričiai, kur 1897m. valdžios sąrašas terado 8,5% lietuvių, taip pat daliai Seinų apskr., kur tuo pat sąrašu buvę 59,7% lietuvių. Priešais šituos oficialinius davinius stovi prof. E. Wolterio 1889 metais darytieji tyrinėjimai, kurie Suvalkų apskričiai rodo 60,0% lietuvių (15,300 žm., iš jų 9168 lietuviškai kalbančių), o Seinų apskr. net 98,8% (56,615 žm., iš jų 55,364 lietuv. kalb.). Prof. Wolterio tyrinėjimuose taip pat gali būti klaidų, bet ir be to yra žinoma, kad Seinų apskrityje ir didelėje Suvalkų apskrities dalyje, taip pat dalyje Augustavo apskrities iš senų senovės gyventa lietuviškai kalbančių lietuvių, nors dalis jų paskui buvo sulenkinta[17]). Ūkio santykiai, kaip rodo įvairūs šaltiniai, šiose vietose taip pat nieku nesiskiria ir net neatskiriami nuo kitų Suvalkų gub. kraštų arba visos Lietuvos. Kur galutinai bus nustatyta valstybinė siena — čia tuo tarpu mums nerūpi. Bet pažymėtieji daviniai sakyte sako, kad mūsų reikalui reikėtų Augustavo apskritis iš Suvalkų gubernijos visai išskirti, o kitos visos šešios apskritys palikti prie Lietuvos — arba geriau dar — Suvalkų apskr. dalis prie Lenkų priskirti, o miškingoji Augustavo apskr. dalis — prie Lietuvos.

Labiausiai dalykai yra supainioti Vilniaus gubernijoje. Jeigu žiūrėtume vien Rusų valdžios 1897 m. darytojo visuotinojo sąrašo ir 1908—9 m. apyčiupomis darytosios anketos, tai beveik visa Vilniaus gubernija su senovės Lietuvos valstybės sostine, Vilnium, turėtų atitekti Lenkams arba Gudams. Tuo tarpu — beveik visi politikos santykių ir ūkio sąlygų tyrinėtojai visą Vilniaus guberniją skiria prie Lietuvos.

Mes čia, žiūrėdami visuomenės ūkio reikalų, negalime nei vienų nei kitų aklai sekti. Pirmiausia del to, kad jau paviršutinis 1897 ir 1908 metų rusų valdžios darytųjų sąrašų palyginimas aiškiai rodo, kad vienas ar antras jų turi būti neteisingas; nes normalinėse sąlygose nėra galimas daiktas, kad, pavyzdžiui per 10 metų vienos tautos žmonių skaičius (lietuvių) beveik visu trečdaliu (nuo 17,6% ligi 12,9%) sumažėtų, o kitų (slavių) tokiu pat skaičiumi padidėtų. Bet jeigu paimsime dar senesniais laikais (prieš baudžiavos panaikinimą) darytuosius d'Erkerto, Korevos, Lebedkino ir kt. tyrinėjimus, tai ten rasime visos Vil-

[17]) Žiūr. Е. Волтеръ. Списки нас. м. Сув. г. ir palygink, *P. Klimas* — Lietuva... 49, jo pat (Werbelio) Russisch - Litauen, p. 95.

niaus gub. lietuvių skaičių siekiant 45,4%, 46,0% ir net 49,98%, o imant vien sodžių gyventojus — ligi 55,02 % [18]). Apie tuos visus sąrašus ir tyrinėjimus manyti galima visaip, bet vieno laiko du viens antram priešingu sąrašu ir kito laiko trijų atskirų tyrinėtojų beveik vienodi daviniai jau savaime rodyte rodo, kur daugiau gali būti teisybės. O kas žino, kaip tos 1897 m. ir 1908 m. „oficialinės statistikos", ypačiai Vilniaus gub., buvo daromos ir kieno vedamos, taip pat kas pažįsta Vilniaus gub. pastarųjų laikų lietuvių istoriją — tam daugiau aiškinti nė nereikia; o kam ne aišku — tas perviršius žinių gali rasti P. Klimo (Werbelio) naujausiuose tyrinėjimuose, taip pat Vilniaus vyskupijos lietuvių kunigų rašte į šv. Tėvą [19]). Tik vienas dalykas dar reikia pabrėžti: negalima visos Vilniaus gubernijos, kaip ji yra, imti per vieną vienetą, nors grynai ūkio santykiais aiškaus pasiskirstymo ir nematome. Būtent, rytinėje Vilniaus gub. dalyje, ypačiai Disnos ir Vileikos apskrityje, šiandien mes matome gyventojus ne tik lietuvių kalbos nepažįstančius, bet ir savo gyvenimo būdu, papročiais, tikyba ir kt. nuo gudų beveik neatskiriamus (1897 m. sąraše Disnos apskrityje pažymėta 57,3% visų gyventojų pravoslavais bei sentikiais, o Vileikos ap. — 58,6%, tuo tarpu lietuvių tose dviejose apskrityse net vieno pilno nuošimčio neparodoma; net ir Lebedkino XIX a. pusėje darytuose tyrinėjimuose Vileikos apskr. pažymėta 28,3% lietuvių vien šalia gudų ir lenkų, o Disnos apskr. — tik 2,1% [20]). Skirti šios apskritys prie Lietuvos grynai visuomenės ūkio reikalais vaduojantis — taip pat nėra būtino reikalo nei prasmės, nors pačios tos apskritys savo ūkio sąlygomis nuo Lietuvos maža tesiskiria. Tai ne Vilnius ir ne jo apylinkės kraštai, kurių visa ūkio sudėtis su Lietuva taip suaugusi, kad atskirti jų nieku būdu nebūtų galima.

Del visų šitų priežasčių Lietuvos ūkio pajėgų visumai apskaityti imame etnografinę Lietuvą, jos branduolį, su jo ūkio gyvenimui būtinai reikalingomis pataisomis (korektyvomis), iš šių dar Rusų valdžios nustatytų apskričių:

1. **Kauno** gubernijos visų septynių apskr.: 1) Kauno, 2) Ukmergės, 3) Zarasų, 4) Panevėžio, 5) Raseinių, 6) Telšių ir 7) Šiaulių.

---

[18]) Žiūr. Russ.-Lit. ., 73, arba Lietuva..., 37-47 p. ir palygink *Lebedkino, Erkerto, Korevos, Volterio, Jablonskio* ir kt. tyrinėjimus.

[19]) Ziūr. Lietuvių Katalikų būtis Vilniaus Vysk..., Vilniaus Vysk. lietuvių kunigų memorialas. Tilžė, 1914.

[20]) Palygink pirmiau minėtus *P. Klimo* ir kt. tyrinėjimus, taip pat oficialinį 1897 m. visuotinąjį sąrašą.

2. **Vilniaus** gub. penkių apskričių: 1) Vilniaus, 2) Lydos, 3) Ašmenos, 4) Švenčionių ir 5) Trakų;

3. **Suvalkų** gub. šešių apskričių: 1) Suvalkų, 2) Seinų, 3) Naumiesčio, 4) Vilkaviškio, 5) Kalvarijos ir 6) Mariampolės; ir

4. **Pakraščiuose** trijų apskričių: 1) Ilukštos, 2) Grobino apskr., Kuršo gub. ir 3) Gardino apskr., Gardino gub.

Tuo būdu mūsų pamatiniuose apskaitymuose iš viso bus 21 apskritis. Tiek pat apskričių yra ir paprastai lietuvių daromuose apskaitymuose, kada imama Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijos ištisai. Į tai ypač atkreipiame domės, nes ir mūsų kai kuriems apskaitymams reikėjo imti tik bendrieji gubernijų daviniai, be paskirstymo į apskritis; todel nors tyrinėjamojo ploto sienos ne visur tos pačios, bet patsai plotas ir davinių visuma del to beveik nesimaino.

§ 5. Sąrašų (statistikos) daviniai ir išvados.

Baigdami įžengiamosios dalies pastabas, paduodame keletą statistikos lentelių, kur matyti tie visuomeniniai, tautiniai ir ūkio daviniai, kurie vertė taip, o ne kitaip pasielgti arba tokias, o ne kitokias išvadas daryti.

Čia paduodamos lentelės yra sutaisytos iš oficialinių Rusų vyriausybės darytųjų sąrašų (1897 m. visuotinojo gyventojų sąrašo, 1911 m. vienadienio mokyklų ir mokinių sąrašo, Vidaus Reikalų Ministerijos Centralinio Statistikos Komiteto davinių, gubernijinių statistikos komitetų žinių), taip pat privatinių tyrinėjimų bei apskaitymų: Lenkų statistikos draugijos metraščių, P. Klimo, Richterio, Skvorcovo, Vasilevskio, Krzyžanovskio su Kumaneckiu ir kt.

(Žiūrėk lentelę III, pusl. 26—27).

Iš III lentelės mes matome:

1) kad prie Lietuvos pakraščių priskaitytose Grobino, Ilukštos ir Gardino apskrityse žemės ir žmonių yra dar mažiau, negu nuo Lietuvos gubernijų atskirtose (Disnos, Vileikos ir Augustavo) apskrityse (atskirtosios apskr. užima 14.132 ketv. kilometrų ir ten yra 639,1 tūkst. gyventojų, o naujai priskaitytose tėra tik 8.393 ket. km. ir 478,9 tūkst. gyventojų);

2) kad lietuvių gyvenamose apskrityse žmonės tankiau gyvena;

3) kad, išskiriant Augustavo apskritį, lietuvių gyvenamose apskrityse yra daugiau (didesnis nuošimtis) ir miestų gyventojų;

4) kad Gardino, Ilukštos ir Grobino apskritys (ypačiai jeigu iš šios pastarosios išskirsime Liepojos miestą) savo gyventojų

visuomeniniu padėjimu bei sąstatu (miestų ir sodžių gyventojų proporcija bei tankumu) arčiau stovi prie etnografinės Lietuvos, kaip prie kitų savųjų gubernijų kraštų.

Dabar įsižiūrėkime į **tautų ir tikybų santykius, taip pat į apšvietimo laipsnį,** kaip tatai atrodo atskirose gubernijose ir jų apskrityse.

(Žiūrėk lentelę IV, pusl. 28).

Įsižiūrėjus į Kauno gub. statistikos lentelę, pirmiausiai krinta į akis jos beveik visų apskričių vienodumas: visur aiški lietuvių ir katalikų didžiuma, kitų visų tautų ir tikybų, palyginti, mažuma ir t. t. Negalima taip pat nepastebėti nepaprasto skirtumo tarp skaitmenų, rodančių lenkų ir lietuvių skaičius 1897 ir 1909 metais: per tą 10 metų lietuvių skaičius 7% pakyla, o lenkų — beveik 6% nupuola. Priežastis, rodos, suprantama: viena, 1897 m. sąrašus taisant daugiau įtakos turėjo lenkams palankūs gaivalai, antra, per tą laiką Kauno gub. žymiai išaugo lietuvių tautinis susipratimas.

Į akis krinta dar vienas dalykas: apšvietimo laipsnis, apskritai imant, aukštesnis valsčiuose arba sodžiuose, negu miestuose; išimtį daro tik Kauno ir Telšių apskritys — pirma su didžiausiu lenkų ir kitų svetimtaučių nuošimčiu, antra su didžiausiu bajorų šlėktos skaičiumi.

(Žiūrėk lentelę V, pusl. 29).

Vilniaus gubernijoje lenkinimas ir rusinimas smarkiausiai buvo varomas, ir iš lentelės matyti, kiek daug lietuvių per 40 metų buvo nutautinta; tai davė galimybės 1897 m. sąrašų darytojams tikros lietuvių kilmės žmonėmis didinti lenkų ir gudų skaičius. Tik Disnos ir dalyje Vileikos apskričių tokio didelio lietuvių skaičiaus sumažėjimo nematyti, — nes ten ir senesnieji sąrašai rodo daugiau gudų ir kt. slavių.

Apšvietimo žvilgsniu Vilniaus gub. stovi nelyginamai žemiau už Kauno guberniją. Čia taip pat sodžiuose apšvietimo laipsnis daug žemesnis kaip miestuose. Krinta į akis dar vienas dalykas: juo kurioje apskrityje mažiau lietuvių, ten mažiau ir mokyklų, nors patsai žmonių apšvietimo laipsnis ten nežemesnis. Net priešingai: pav., Ašmenos, Lydos, Vileikos ir Disnos apskrityse lietuvių yra mažiausia, o gudų ir lenkų daugiausia; ten yra pristatyta ir mokyklų daugiausia (viena mokykla ant 27—37 kv. varstų, tuo tarpu kitose Vilniaus gub. apskrityse viena mokykla stovi ant 36—64 kv. varstų, o Kauno gubernijoj

LENTELĖ III.

Žemės plotas ir gyventojai*)

	Gubernijos ir apskritys	Žemės plotas		Gyventojų sk. 1914 m. sausio 1 d.					1897 m. (iš viso)	Gyventojų		Miestų gyvent. nuošimtis	Prieš 1000 vyrų yra moterų (be miestų, 1897).
				Iš viso	Tame skaičiuje		Sodžiuose	Iš viso		1897	1912		
		kv. kilometrų	kv. varstų		miestuose	sodžiuose							
				Tūkstančių			Ant 1 kv. varsto			Ant 1 kv. km.			
1	Kauno . . .	4.029	3 534,2	301,8	90,8	201,9	59,7	85,4	64,4	56	72	29,32	1.046
2	Ukmergės . .	5.866	5.145,5	263,6	16,9	246,7	47,9	51,2	44,5	39	45	6,05	1.041
3	Ežerėnų . .	5.437	4.769,2	242,3	16,9	225,4	47,3	50,8	43,7	38	44	6,63	1.049
4	Panevėžio . .	6 215	5.451,5	259,7	16,7	243,0	44,6	47,6	40,9	36	41	6,15	1.083
5	Raseinių . .	6.485	5.689,0	279,2	14,1	265,1	46,6	49,1	41,4	36	42	5,05	1.088
6	Telšių . . .	5.306	4.654,0	216,0	8,3	207,7	44,6	46,4	39,4	35	40	3,79	1.427
7	Šiaulių . . .	6.922	6.072,0	294,5	31,3	263,2	43,3	48,7	39,2	35	41	9,99	1.107
8	Visoj Kauno gub.	40.260	35.315,5	1.857,1	195,1	1.662,0	47,1	52,6	43,7	38	45	10,5	1.077
9	Vilniaus . .	6.196	5.434,8	484,3	214,6	269,7	49,6	89,1	66,8	59	74	42,90	999
10	Lydos . . .	5.616	4.926,1	269,5	13,1	256,4	52,1	54,4	41,8	37	46	4,90	1.010
11	Ašmenos . .	6.897	6.050,1	307,0	24,3	282,7	46,7	50,7	38,6	34	42	3,09	1.031
12	Švenčionių .	5.237	4.593,8	223,3	7,4	215,9	47,0	48,6	77,5	33	42	3,21	1.041
13	Trakų . . .	5.872	5.151,1	254,0	6,4	247,6	48,1	49,3	39,5	35	42	2,34	1.013
14	Iš viso . . .	29.818	26.155,9	1.538,1	265,8	1.272,3	48,7	58,4	44,8	39,6	49,2	17,3	1.010

15	Disnos . . .	5.789	5.078,2	262,0	14,4	247,6	48,8	51,6	40,3	35	44	5,37	1.017
16	Vileikos . .	6.374	5.591,2	275,8	9,0	266,8	47,7	49,3	37,2	33	42	2,96	1.011
17	Visoj Vilniaus g.	41.981	36.825,3	2.075 9	289,2	1.786,7	48,5	56,4	43,2	38	47	12,64	1.014
18	Suvalkų ap .	1.498	1.294,0	115,8	31,6	84,2	65,1	87,9	71,8	63	68	31,4	1.078
19	Seinų . . .	2.124	1.994,9	99,3	6,0	93,3	46,7	49,8	41,1	53	56	12,6	1.116
20	Naumiesčio .	2.292	1.558.9	88,3	9,4	78,9	50,6	56,6	43,2	36	39	11,2	1.068
21	Vilkaviškio .	1.715	1.115,7	90,0	11,5	78,5	70,3	80,6	68,9	38	47	11,1	1.072
22	Kalvarijos . .	1.257	1.167,9	95,0	13,7	82,2	70,4	82,1	60,3	61	65	18,3	1.081
23	Mariampolės .	1.307	1.913,9	127,4	10,7	116,7	60,9	66,5	59,7	53	67	9,3	999
24	Iš viso . . .	10.193	9.045,3	615,8	82,9	533,8	60,7	70,6	57,5	50,6	57	13,4	1.069
25	Augustavo .	1.969	1.779,0	101,3	15,0	86,3	48,5	56,9	57,5	39	46	14,2	1.021
26	Visoj Suvalkų gub.	12.162	10 824,0	718,0	97,9	620,1	57,3	66,3	53,9	50	54	18,4	1.058
27	Ilukštos ap. .	2.222	1.952,3	74,4	—	74,4	38,1	38,1	34,0	29,9	33,5	5,4	1.022
28	Grobino „ .	2.099	1.843,4	150,4	98.0	52,4	28,4	81,6	60,2	52,8	71,3	65,0	1.111
29	Visoj Kuršo g.	26.859	3.751,2	812,3	223.2	589,1	28,4	34,2	28,4	25	30,2	27,4	1.091
30	Gardino . .	4.272	3,747,2	254,1	61,6	192,5	51,4	67,8	54,7	48	58	23 4	1.015
31	Visoj Gardino g.	38.647	33.900	2.048,2	371.6	1.676,6	49,5	60,4	47,3	41	52	17,6	983
32	Iš viso pakraščiuose (27, 28 ir 30).	8.593	7.542,9	478,9	159,6	319,3	42,3	63,8	50,5	43	55,2	14,4	1.040

*) Sutaisyta iš Статистическій Ежегодн. Р.И. 1915г., Первая всеобщая перепись (1897) ir „Statystyka Polski“ (Krzyžanowskio ir Kumaneckio).

LENTELĖ IV.

Tautos, tikybos ir švietimas Kauno gubernijoje

	Apskritys	Tautų nuošimčiai iš oficialinio 1897 m. sąrašo							Iš 1909 m. sąrašo		Tikybų nuošimtis iš 1897 m. sąr.				Iš 100 žmonių 1897 m. buvo mokytų		1911 m. viena mokykla buvo ant	
		Lietuvių		Lenkų	Žydų	Vokiečių	Gudų	Rusų	Lietuvių	Lenkų	Katalikų	Sentikių ir pravoslavų	Reformatų ir protest.	Izraelitų	Sodžiuose	Miestuose	Kv. varstų	Gyventojų
		Sodžiuose	Iš viso															
1	Kauno . .	57,4	41,5	23,2	19,9	2,3	0,5	11,6	64,3	7,5	64,8	12,1	2,3	19,9	45,4	50,4	37,2	2.917
2	Ukmergės .	76,6	72,4	10,0	13,1	0,2	0,1	9,9	80,5	3,5	82,4	4,1	0,2	13,2	51,9	49,0	62,8	3.173
3	Ežerėnų .	52,5	49,8	8,9	12,7	0,1	16,8	11,6	50,0	2,5	73,0	11,0	3,0	12,7	52,8	33,9	39,7	1.993
4	Panevėžio .	75,6	71,6	6,5	12,1	0,6	0,1	4,1	83,5	4,0	77,0	2,0	8,5	12,2	64,0	48,4	72,7	3.371
5	Raseinių .	78,7	76,4	5,5	11,2	4,4	0,4	2,0	74,5	1,5	78,5	2,4	7,7	11,3	53,4	38,7	86,2	4.144
6	Telšių . .	83,4	81,2	1,6	12,4	0,9	0,3	1,3	85,5	0,1	82,7	1,5	3,1	12,5	44,2	46,8	86,2	3.943
7	Šiaulių . .	74,8	70,7	6,3	14,4	1,0	0,4	2,2	76,5	2,0	77,1	2,5	5,7	14,4	51,7	45,9	62,6	2.897
8	Visoj Kauno g.	71,3	66,2	8,8	13,7	1,3	2,6	6,1	73,5	3,0	76,6	5,1	4,4	13,7	52,4	47,4	60,6	3.050

LENTELĖ V.

Tautos, tikybos ir švietimas Vilniaus gubernijoje

	Apskritys	Tautų nuošimčiai iš oficialinio 1897 m. sąrašo						Trijų tautų proporcija prieš 1861 m. iš Lebedkino			Tikybų nuošimčiai iš 1897 m. sąrašo				iš 100 žm. 1897 m. buvo mokytų		1911 m. viena mokykla buvo ant	
		Lietuvių	Lenkų	Žydų	Vokiečių	Gudų	Rusų	Lietuvių	Lenkų	Gudų ir rusų	Katalikų	Sentykių ir pravoslavų	Reformatų ir protestan.	Izraelitų	Sodžiuose	Miestuose	Kv. varstų	Gyventojų
1	Vilniaus . .	18,5	21,5	23,8	0,2	23,1	11,7	60,7	34,5	4,8	65,6	11,4	0,8	21,7	27,8	52,9	35,3	2.908
2	Lydos . . .	8,7	4,6	12,2	0,0	73,2	1,2	63,2	7,2	29,6	62,4	25,2	—	12,0	29,1	52,8	27,2	1.421
3	Ašmenos . .	3,8	1,7	12,1	0,0	80,1	2,3	57,5	18,3	24,2	56,6	30,7	—	12,1	27,9	47,3	37,3	1.761
4	Švenčionių .	33,8	6,0	7,1	0,0	47,6	5,4	86,9	5,8	7,3	78,1	14,5	0,0	7,1	30,9	43,2	46,4	2.130
5	Trakų . . .	58,1	11,2	9,5	0,2	15,8	4,6	93,4	4,3	2,3	83,8	4,4	—	9,5	23,3	50,0	64,4	3.060
6	Iš viso . .	24,6	9,1	13,9	0,1	47,9	5,0	72,3	16 0	13,6	69,3	17,2	0,4	12,5	27,6	49.2	42,1	2 256
7	Disnos . .	0,3	2,4	10,1	0,1	81,2	5,9	2,1	43,4	54,5	32,3	57,3	0,1	10,1	21,3	42,7	29,4	1.004
8	Vileikos . .	0,0	2,5	9,5	0,0	87.0	0,9	28,3	22,1	49,6	31,5	58,6	0,0	9,1	18,2	42,6	35,3	1 381
9	Visoj Vilniaus g.	17,5	7,1	12,7	0,0	56,0	4,9	56,0	19,3	24,6	58,8	27,7	0,3	12,8	25,5	51,4	33,1	1.757

net 86 varstų, ir vidutiniškai — 60 v.); bet tose apskrityse mokytų žmonių skaičius kaip tik mažiausias.

(Žiūrėk lentelę VI, pusl. 31).

Suvalkų gubernijoj, apskritai imant, apšvietimo žvilgsniu yra taip pat, kaip Vilniaus ir Kauno gubernijose. Augustavo (ir iš dalies Suvalkų) apskritis čia išsiskiria didžiausiu mokyklų skaičiumi (viena mokykla 1.761 žmogui; tuo tarpu kitose šešiose apskrityse vidutiniškai išeina viena mokykla 3.858 žmonėms), mažiausiu mokytų žmonių skaičiumi (tik 37,3%, kada kitur — 49,5%) ir didžiausiu nuošimčiu gudų ir lenkų.

(Žiūrėk lentelę VII, pusl. 32).

Pakraščiuose, imant ištisas apskritis, didelio lietuvių skaičiaus ieškoti nereikia. Bet iš paduodamosios lentelės gana aiškiai matyti, kaip žymiai prie Lietuvos priskaitomosios apskritys skiriasi nuo jų gubernijų. Pavyzdžiui, Kuršo gubernijoj latvių yra 75,1%, bet Grobino ir Ilukštos apskrityse latvių yra tik 43,6%, o Ilukštos — 28,6%. Tas pats apsireiškimas pastebimas čia tikybos žvilgsniu; apšvietimo gi laipsnis abiejose Kuršo g. apskrityse visai artimas gretimosios Kauno gub. apskritims. Beveik lygiai yra ir su Gardino apskritimi bei Gardino gubernija, nors čia tatai ne taip ryšku.

Pamėginkim dabar viską vienon vieton sutraukti ir, šiuo tuo papildžius, padaryti kuriuos - ne - kuriuos palyginimus bei galutinas išvadas.

(Žiūrėk lentelę VIII, pusl. 33).

Iš lentelės VIII mes matome, kad Suvalkų gubernija žymiai prasikiša bendruoju ir valsčių gyventojų palyginamuoju daugumu arba tankumu, o Vilniaus gub. — miestų gyventojų nuošimčiu ir metiniu priaugimu. Reikia manyti, kad toks didelis Vilniaus g. gyventojų priaugimo nuošimtis pareina ne vien nuo prigimtinio dauginimosi, bet ir nuo ūkio sąlygų; būtent, Vilnius buvo kultūros ir pramonės centras, kuris traukė savęspi visos Lietuvos žmones.

Del pakraščių miestų gyventojų paduotojo nuošimčio reikia turėti omenyje, kad tai yra be Liepojos miesto; tai padaryta del to, kad toms apskritims pridėjus dar Liepojos miestą, išeitų net 65% miestų gyventojų, ir šis skaitmuo, darant bendras išvadas, visą dalykų stovį rodytų netikroje šviesoje.

LENTELĖ VI.

Tautos, tikybos ir švietimas Suvalkų gubernijoje.

	APSKRITYS	Tautų nuošimčiai iš oficialinio 1897 m. sąrašo							Tikybų nuošimčiai iš ofic. 1897 m. sąrašo				Iš 100 žm. 1897m buvo mokytų		1911 m. viena mokykla buvo ant	
		Lietuvių		Lenkų	Žydų	Vokiečių	Gudų	Rusų	Katalikų	Sentikių ir pravoslavų	Reformatų ir protestan.	Izraelitų	Sodžiuose	Miestuose	□ varstų	Gyventojų
		Iš „Rocznik St K P." 1914	Of. 1897 s.													
1	Suvalkų ap. . .	11,1	8,5	66,8	11,8	4,3	0,2	7,9	71,7	8,8	7,8	11,8	51,2	53,9	28,1	2.357
2	Seinų „ . .	62,4	59,7	22,9	11,8	1,2	0,1	4,3	82,3	4,4	1,3	12,4	44,0	49,3	59,9	3 196
3	Naumiesčio „ . .	89,8	82,8	1,3	7,4	7,1	0,0	0,9	80,8	1,3	10,4	8,6	64,8	47,4	30,4	2 284
4	Vilkaviškio „ . .	67,1	68,7	3,9	8,5	15,9	0,0	2,1	72,2	2,8	16,1	9,8	57,4	49,3	61,5	4.706
5	Kalvarijos „ . .	81,5	72,6	10,1	9,3	3,6	0,4	3,6	84,8	4,0	3,9	10,2	42,4	52,9	50,3	3.303
6	Mariampolės ap. .	85,4	77,0	2,9	10,3	5,0	0,1	4,0	79,6	4,5	5,9	13,5	37,1	43,1	73,9	3.445
7	Iš viso	66,2	61,6	18,3	9,8	6,2	0,1	3,7	78,5	4,3	7,5	12,5	49,5	49,3	60,8	3.858
8	Augustavo ap. . .	0,3	0,2	41,7	11,6	0,2	32,5	5,4	66,9	20,3	0,7	11,3	37,3	46,6	32,9	1.761
9	Visoj Suvalkų gub.	54,0	52,7	21,3	10,0	5,3	4,4	4,0	76,8	7,2	6,4	12,1	46,7	47,9	43,6	2.747

LENTELĖ VII.

Tautos, tikybos ir švietimas pakraščiuose.

	APSKITYS IR GUB.	Tautų nuošimčiai iš oficialinio 1897 m. sąrašo							Tikybų nuošimčiai iš ofic. 1897 m. s.				Iš 100 žm. 1897 m. buvo mokytų		1911 m. viena mokykla buvo ant	
		Lietuvių	Latvių	Lenkų	Žydų	Vokiečių	Gudų	Rusų	Katalikų	Sentikių ir pravoslavų	Reformatų ir protestantų	Izraelitų	Sodžiuose	Miestuose	□ varstų	Gyventojų
1	Grobino ap. . . .	4,3	58,6	5,7	6,4	15,2	0,3	6,9	13,0	7,1	67,5	10,1	71,8	41,9	16,6	1.260
2	Ilukštos „ . . .	10,5	28,6	17,1	9,5	1,6	17,2	15,2	54,8	8,0	17,3	9,6	38,9	52,8	38,3	1.418
3	Iš viso (vidut.) .	7,4	43,6	11,4	7,9	8,4	8,7	11,0	33,9	7,5	42,4	9,8	55,3	52,3	27,4	1.339
4	Visoj Kuršo g. . .	2,4	75,1	2,9	5,5	7,5	1,8	3,8	11,1	5,0	76,4	7,3	54,9	—	38,2	1.206
5	Gardino ap. . . .	1,4	—	5,6	19,8	0,3	65,8	6,3	27,2	51,7	0,3	20,0	29,2	42,4	21,1	1.369
6	Visoj Gardino g. .	0,2	—	10,0	17,4	0,6	65,7	4,6	23,9	57.5	0,8	17,3	20,8	—	21,5	1.254
7	Iš viso pakrašč. (3+5)	4,4	29,1	8,5	13,8	4,3	37,2	8,9	30,5	29,6	21,2	14,9	42,3	48,9	42,2	1.354

LENTELĖ VIII.

Lietuvos žemės plotas ir gyventojai

		Žemės ploto ketvirtainių		Gyventojų iš viso			Gyventojų ant vieno ketvirtainio			Miestų gyventojų nuošimtis	Gyventojų priaugimas 1897—1914 m.		Prieš 1000 vyrų yra moterų
				Miestuose	Sodžiuose	Iš viso	Kilometro (1912 m.)	Varsto (1914)					
		Kilometrų	Varstų	Tūkstančių				Iš viso	Sodžiuose		Iš viso tūkstančių	Vidutinis nuošimtis	
1	Kauno gub.	40.260	35.315	195,1	1.662,0	1.857,1	45,0	52,6	47,1	10,5	435,0	1,28	1.077
2	Vilniaus gub. 5 apskr.	29.818	26.156	265,8	1.272,3	1.538,1	49,2	58,4	48,7	17,3	450,2	2,61	1.018
3	Suvalkų gub. 5 ap.	10.193	9.045	82,9	533.8	615,8	57,0	70,6	60,7	13,4	69,8	1,38	1.069
4	Pakraščių g. 3 ap.	8.593	7.543	159,6	319.3	478,9	55,2	63,8	42,3	14,4 *)	96,7	1,59	1.040
5	Iš viso	88.864	78.059	703,4	3.787,4	4.489,9	51,6	61,4	49,7	13,9	1.051,7	1,72	1.051

*) Be Liepojos miesto.

Einant dabar prie lentelės IX (p. 34), t. y. tautinių ir kultūrinių santykių, reikia pabrėžti, kad čia teko naudotis visais prieinamais šaltiniais, nuo oficialinių statistikos rinkinių bei monografijų pradedant ir naujausiais P. Klimo tyrinėjimais baigiant (jų pilnas sąrašas bus paduotas savo vietoj). Ir čia, tuos šaltinius bei įvairių autorių tyrinėjimus lyginant, pirmiausia krinta į akį tai, kad Lietuvos žydų ir iš dalies vokiečių tiek visiniai (absoliučiai) skaitmenys, tiek jų palyginamieji (proporcijos) santykiai yra aiškiai pastovūs ir beveik tie patys visuose šaltiniuose ir visų autorių; tuo tarpu lietuvių, lenkų, gudų bei rusų skaičius ir jų proporcija labai krinta. Ir čia visur matomas dar vienas gana savotiškas apsireiškimas: jeigu kuriuose šaltiniuose ar kurių autorių lietuvių skaičius paduotas mažesnis, tai ten tikrai bus atatinkamai pakeltas lenkų arba gudų skaičius; o jeigu būna daugiau lietuvių, tai mažiau randama lenkų arba gudų. Žydų gi ir vokiečių skaičius pas tuos pačius autorius tuo pačiu laiku beveik nesikeičia. Be visa to, senesniųjų laikų tyrinėjimuose ir statistikos rinkimuose, apskritai imant, lietuvių pažymima daugiau, nekaip naujesniaisiais laikais.

Šito nenaturalaus skaitmenų kaitaliojimosi pavyzdžių pakankamai galima rasti p. Klimo-Verbelio tyrinėjimuose ir čia jų kartoti nėra reikalo. Ir tų pavyzdžių tiek yra daug, kad jie duoda teisės manyti ir sakyti, jog Lietuvos tautinių santykių tyrinėtojai, lygiai kaip statistikos žinių rinkėjai, apskritai imant, nebuvo bešališki, ir savo veikaluose rodė ne tikrąjį dalykų stovį, bet dirbtinį vaizdą. Toliau, beveik visos tos žinios buvo rinktos ir tyrinėjimai daryti svetimtaučių (rusų,lenkų) arba nutautusių lietuvių, kuriem rūpėjo, idant Lietuva būtų, arba bent atrodytų, lenkų arba rusų-gudų gyvenamas kraštas. Manyti todel, kad tasai tautinės statistikos davinių dirbtinumas eina lietuvių naudai, nėra jokio pamato. Priešingai, labai daug žinomų atsitikimų ir paaiškėjusių apsireiškimų vis rodo į tai, kad anie daviniai vienų tyčia, kitų iš nežinojimo, patiekti lietuvių skaičiaus nenaudai.

Šiuomi remiantis, galima prileisti, kad svetimųjų žmonių darytuose Lietuvos santykių tyrinėjimuose randamieji lietuvių didžiausieji skaičiai, geriausiais atsitikimais, gali rodyti vidutinį dalykų stovį, o 1897 m. oficialinės statistikos daviniai gali būti laikomi lietuvių **mažiausiais** (minimumo) skaičiais. Lenkų, gi, gudų ir rusų skaičių daviniai savaime turi keistis į kitą pusę, t. y. rodyti tik vidutinius ir **didžiausius** (maksimumo) skaičius. Šiuomi vaduojantis ir sutaisyta pridedamoji lentelė (IX).

(Žiūrėk lentelę IX, pusl. 35).

LENTELĖ IX.

		Tautų santykiai ofic. šaltiniais ir įvairių autorių tyrinėjimais								Tikybų išpažintojų nuošimčiai				Iš 100 žm. 1897 m. buvo mokytų		1911 m. viena mokykla buvo ant	
		Lietuvių		Lenkų		Gudų ir rusų		Žydų	Vokiečių	Katalikų	Sentikių ir pravoslavių	Reformatų ir protestantų	Izraelitų	Sodžiuose	Miestuose	□ varstų	Gyventojų
		Vidutiniškai	Mažiausia	Vidutiniškai	Daugiausia	Vidutiniškai	Daugiausia										
1	Kauno gub. . .	73,5	66,2	3,0	8,8	4,4	8,7	13,7	1,3	76,6	5,1	4,4	13,7	52,4	47,4	60,6	3.050
2	Vilniaus g. 5 ap. .	72,3	24,6	9,1	16,0	13,6	52,9	13,9	0,1	69,3	17 2	0,4	12,5	27,6	49,2	42,1	2.256
3	Suvalkų „ 5 „ .	66,2	61,6	12,0	18,3	4,0		9,8	6,2	79,6	4,5	5,9	12,5	49,5	49,3	60,8	3.858
4	Iš viso . . .	70,7	50,8	8,0	14,4	7,3	21,8	12,8	2,5	75,2	8,7	3,6	12,9	42,2	48,6	54,5	3.055
5	Pakraščiuose 3 ap.	50,0	4,4	8,5		15,0	46,1	13,8	4,3	60,0 / 30,5	15,0 / 29,6	10,0 / 21,0	14,9	42,3	48,9	24,2	1.354
6	Visoj Lietuvoj .	65,5	39,7	8,2	11,9	9,3	27,9	13,1	3,0	71,5 / 64,0	7,8 / 14,1	2,9 / 7,9	13,4	43,0	48,7	46,9	2.629

Čia mes matome, kad etnografinėje Lietuvoje net ir su „ekonominėmis korektyvomis“, lietuvių bus ne mažiau kaip 65 — 70%; o 50% sudaro lietuviai net ir didžiausių pesimistų apskaitymais. Po lietuvių pirmąją vietą užima žydai arba gudai, žiūrint į tai, kieno ir kurių metų skaitmenis imsime. Bet lenkai — vistiek kokių šaltinių žiūrėtume — stovi užpakalyje žydų ir gudų. Paskutinėj vietoj, neskaitant atskirų atstovų iš kitų tautų ir svetimžemių, stovi vokiečiai, nors jų skaičius taip pat ne visai teisingas; nes Rusų valdininkai, darydami sąrašus, vokiečiais paprastai užrašydavo beveik visus liuterius, nors jų tarpe būdavo nemaža ir lietuvių. Be to, pakraščiuose — teisingiau, Grobino ir Ilukštos apskrityse — būtų žymi dalis latvių (net apie 25%), jeigu nebūtų žiūrima tautinių sienų. Bet visai Lietuvai paskirsčius, latvių išeitų dar mažiau kaip vokiečių, o priimant domėn tikrąsias tautų sienas, latvių Lietuvoje galės būti ne daugiau kaip 1%.

Tikybos santykiai yra panašūs į tautinius: katalikų nuošimtis beveik visai sutampa su lietuvių nuošimčiu. Berods, katalikų tarpe yra ne vien lietuvių, bet ir kitų katalikų — pirmiausia lenkų ir gudų. Bet ir lietuviai ne visi katalikai, ir nemažas jųjų skaičius yra užrašytų reformatais, liuteriais ir dalis pravoslaviais. Be to, ir patsai katalikų nuošimtis šiek tiek didesnis už lietuvių nuošimtį.

5-je ir 6-je eilutėse krikščioniškųjų tikybų nuošimčiai paženklinti dvejopais skaitmenimis. Apatiniai skaitmenys rodo tikybų išpažintojų santykį oficialiniais 1897 m. sąrašais ir prie oficialinių apskričių pritaikintą, o viršutiniai — menamąjį tikybų santykį gyvenimo tikrybėje. Bet ir tai dar ne visai arti teisybės, nes, pavyzd., geriau prisitaikant prie tautinių bei tikybinių santykių, Vilniaus gub. sentikių ir pravoslavių gali būti ne daugiau kaip gudų ir rusų, t. y. apie 13—14%, tuo tarpu mūsų imamoms Vilniaus gub. apskritims padėti 1897 m. oficialinio sąrašo daviniai, kurie rodo sentikių ir pravoslavių ligi 17,2%. Apskritai, atrodo, kad Lietuvoje, jau su „ekonominėmis korektyvomis“, pravoslavių bei sentikių gali būti tiek, kiek žydų, t. y. apie 12—13%. Reformatų ir apskritai protestantų bus apie 3—4%. Visi gi kiti 70—75% bus katalikai.

Kai del apšvietimo, tai jau 1897 m. rusų statistikos rodė, kad Lietuvoje esama maždaug pusė žmonių, kurie moka skaityti bei rašyti, nors mokyklų, kaip matėme, yra mažiau ten, kur daugiau lietuvių. Reikia manyti, kad jau tada pamokytų

žmonių (ypačiai mokančių skaityti) buvo daug daugiau, negu parodyta. Nes tada (1897 m.) lietuvių kalba ir spauda, juo labiau mokymas, buvo persekiojami, ir daugelis žmonių, mokėdami vien lietuviškai, užsirašė nemokėliais, bijodami užsitraukti (ir ant mokytojų užtraukti) įtarimo ir persekiojimų del draudžiamojo mokymo. Kaip ten būtų, jau tada Kauno gub. sodžius parodė turįs ne mažiau kaip 52,4% žmonių, mokančių skaityti bei rašyti; tuo tarpu arčiausia lenkų (ir apskritai slavių) kultūros stovėjęs Vilniaus gubernijos sodžius, visu trečdaliu daugiau mokyklų turėdamas, tik pusę tiek turėjo pamokytų žmonių. Šis pastarasis apsireiškimas juom labiau domės vertas, kad tie Lietuvos pakraščiai, kurie susidūrė ne su lenkais ar gudais, bet su kitomis (latvių, vokiečių) tautomis, apšvietimo žvilgsniu stovi ne žemiau, bet aukščiau (pav. Panevėžio ap. mokytų žm. 64%, Šiaulių 51,7%, Vilkaviškio — 57,4%, Naumiesčio — 64,8%, Ilukštos ir Grobino apskrityse — 55,3%).

II. Lietuvos ūkio stovis ir jo pajėgos.

§ 1. Bendrosios pastabos ir paaiškinimai.

Duoti bent kiek pilnesnis Lietuvos ūkio pajėgų vaizdas — yra be galo sunku. Mokslo reikalui tinkamo ūkio pajėgų apskaitymo arba statistikos Lietuvoje, kaip ir visoje Rusijoj, sistemingai nebuvo daroma. Šioje srityje jeigu kas ir yra, tai žalia, be galo daug darbo reikalinga medžiaga. Ir tik del to, kad mums tuo tarpu rūpi daugiau bendrosios žinios, kurios be smulkmenų rodytų nepriklausomai Lietuvos būčiai reikalingų ūkio pajėgų tiekybę, — mes čia galime apsieiti ir be pilnų skaičių; tikslas bus atsiektas, jeigu bus patiekta bent apypilnių, nuo tikrybės perdaug nenutolusių žinių. Del tos pat priežasties ir del rusų statistikos netobūlumo mes nematome būtino reikalo — žymėti visos ūkio pajėgos ir jos visur lyginti su senesniųjų metų daviniais. Lygiai nematome reikalo visur vesti kelerių metų vidutinės išvados. Tą patį tikslą galime iš dalies pasiekti ir neįsileidę į istorinį plėtojimąsi, teimdami kad ir vienų metų šalies ūkio vaizdą, jei tik tie metai nebuvo kokie nepaprasti. Taip čia, apskritai imant, ir daroma. Būtent, imamos pastarųjų kelių (prieš karą) metų statistikos žinios, gi palyginimai ar pastebėjimai ten tedaromi, kur yra matomas arba susekamas iškrypimas iš paprastųjų (normalinių) gyvenimo vėžių, arba kur esamosios ir naudojamosios žinios pasirodo pripuolamos, netikros.

Čia reikia dar priminti, kad net šalyse, kur statistika ir visuomenės ūkio tyrinėjimo mokslai yra pasiekę aukštą laipsnį, visai tikrai ir pilnai ūkio pajėgos apskaityti vistik nėra galima; antai, vokiečių statistininkai bei ekonomininkai, kaip Ballod, Engel, Meyer ir kt., pabrėžia, kad esamos arba daromos statistikos žinios bei apskaitymai Vokietijoje beveik visumet esti ligi 20% į vieną ar antrą pusę nuo tikrybės nutolę. Juo labiau visa tat reikia turėti omenyje, statistikos žinias ir šiaip davinius imant iš taip netobūlų ir menkų šaltinių, kaip kad Rusuose. Čia netikrumo nuošimtis gali būti dar didesnis. Bet visgi ir šitos žinios, imamos drauge ir palygintos, negali visai be vertės būti.

A. Žemės paskirstymas.

Raštai ir šaltiniai prie II A: 1) Статистика Землевладѣнія, 1905 (Kauno, Vilniaus, Gardino ir Kuršo gub. sąsiuviniai); 2) Труды Варшавск. Ст. Ком. Вып. XXI, XXXIX; 3) Стат. Ежегодникъ Р. И. (įvairių metų); 4) Ежегодникъ Лѣсного деп.; 5) Первая всеобщ. перепись Р. И. (Lietuvos gub. sąsiuviniai); 6) Распред. рабоч. и прислуги (перв. вс. н.); 7) Виленскій Временникъ, III; 8) Памятныя книжки... (Lietuvos gubernijos); 9) Обзоры губерн... (Lietuvos); 10) Статистика Росс. Имп. Вып. IV, LXXVIII и LXXX; 11) Временникъ Центр. Стат. Ком. М. В. Д. № 51; 12) Матеріалы по стат. движенія землевл. въ Р.; 13) Статист. справ. по аграрн. вопр., Вып. I; 14) Баньковскій, Аграрная эвол.; 15) Селянинъ, Лѣсистость Вил. губ.; 16) Скворцовъ, Хозяйств. районы Евр. Р.; 17) Зайцевъ, Госуд. лѣсное хозяйство; 18) Grabsky, Materjały w sprawie włość.; 19) L. Wasilewski, Litwa i Białoruś; 20) Skalweit, Die Landwirtschaft in den lit. Gouv.; 21) Römer, Beiträge zur Litauens Wirtschaftsgeschichte, ir kt.

§ 2. Žemės naudojimas.

Lietuvos žemės didžiuma senovėje buvo apaugusi miškais. Miškų dar ir šianden yra, bet jau neperdaugiausia, nes Rusų valdžia iš seniau racionalinio miškų ūkio nevedė ir Lietuvos miškai buvo naikinami be pasigailėjimo ir be jokio plano. Tik per pastaruosius 20—25 metus maždaug penkta dalis Lietuvos miškų buvo išnaikinta, o kai kuriuose kraštuose per tą laiką miškais apaugusių žemių nuošimtis sumažėjo nuo 25% ligi 15%. Iš viso, oficialinėmis miškų departamento žiniomis, 1913 metų pabaigoj Lietuvoje buvo 20% viso ploto miškais apaugusio, be to, Kauno ir Suvalkų gubernijose miškų tebuvo tik apie 15%.

Antra Lietuvos žemių rūšis yra p i e v o s i r g a n y k l o s. Seniau jų buvo irgi daug daugiau, bet žemės ūkio kultūrai kylant, pievų ir ganyklų plotas vis mažėja, nes pievos esti sausinamos, plėšiamos ir verčiamos dirvomis. 1887 m. oficialinės statistikos žiniomis, pievų ir ganyklų Lietuvoje taip pat buvo apie 23% iš visos žemės, bet dabar jų bus ne daugiau kaip 15—18%, o pačių šienaujamųjų pievų tėra tik apie 12%.

Tikrojo pievų, lygiai kaip dirbamos ir kt. žemės dešimtinių skaičiaus tuo tarpu susekti nebuvo galima, nes nuo oficialinės 1887 m. statistikos, labai netobūlos ir pilnos klaidų, naujesnių žinių, kurios apimtų visas nuodojamos žemės rūšis, nėra; gi žemės ūkio departamentas ir kitos įstaigos savo apyskaitose žymėdavo tik kasmet sėjamųjų dirvų ir šienaujamųjų pievų plotus, visai neliesdamos kitų žemių nei dirvų. Įvairūs šaltiniai ir asme-

niniai pastebėjimai bei tyrinėjimai rodyte rodo, kad ypač pastarųjų keliolikos metų bėgyje ūkio naudojamoji žemė žymiai padidėjo, būtent: 1) žymi dalis vadinamųjų „nenaudingųjų“ žemių buvo paversta „naudingomis“, žemės ūkio naudojamomis žemėmis; 2) iškirstųjų miškų vietos nuolat buvo valomos ir paverčiamos jei ne visumet geromis dirvomis, tai bent neblogomis ganyklomis. Įvairūs daviniai bei pastebėjimai duoda teisės manyti, kad pastarųjų 25—30 metų bėgyje (nuo 1887 m. oficialinės statistikos) „nenaudingųjų“ žemių nuošimtis Lietuvoj sumažėjo bent visu trečdaliu. Miškų gi statistika pastaraisias laikais jau, palyginti, neblogai kasmet būdavo vedama miškų departamento. Apie dirbamuosius laukus ir kt. apypilnių, nors ne taip tikrų, žinių kas metai būdavo duodama žemės ūkio departamento, taip pat centralinio bei gub. statistikos komitetų leidiniuose. Šiais visais šaltiniais naudojantis ir patiekta čia dedamoji lentelė (Xa). Mes atskirai žymėjome vadinamas „nenaudingąsias“ žemes bei miškus, sudarydami iš jų atskirą nenaudojamųjų žemių skyrių, ir antrame skyriuje vienų metų šienaujamas pievas, dirbamas (be pūdymų) dirvas ir visas kitas naudojamas žemes, k. a. sodybas, ganyklas, pūdymus ir tt. Be to, pastarajame skyrelyje pažymėtųjų žemių kai kurios dalys yra įtrauktos ne iš žinomų iš anksto davinių, bet iš kitų išskaičiuotos. Nors visų naudojamųjų žemės rūšių tiekybės pridedamoje lentelėje nematyti, bet užtatai daug arčiau teisybės stovi svarbiausiųjų rūšių ir ypač visos žemės padalijimas į du pamatiniu ir visuomenės ūkiui svarbiausiu skyriu: žemės ūkyje naudojamų žemių (dirbamų laukų, pievų, ganyklų, sodybų ir tt.) ir nenaudojamų (miškų ir nenaudingų arba nederlingų laukų). Skaičiai pareina iš 1912—1913 m.

(Žiūrėk lenteles X-a ir X-b, pusl. 41—42).

Iš šių lentelių mes matome, kad tikrai nenaudingų žemių Lietuvoj tėra apie 6,5%, daugiausia Kauno gub. (8,2%), mažiausia Suvalkų g. (5,2%). Miškų daugiausia buvo Vilniaus gub. — net ligi 28,1%, o Kauno ir Suvalkų gub. tik apie 15,5%. Iš viso nenaudojamos žemės užima daugiau kaip ketvirtą dalį (26,8%), daugiausia gi Vilniaus g. (net ligi 36,3%), mažiausia Suvalkų g. (20,9%). Šienaujamų pievų daugiausia yra Kauno gub. (ligi 13,7%), mažiausia Suvalkų g. (8,8%). Apskritai imant, visi skaitmenys patvirtina beveik visiems žinomą teisybę, kad Suvalkų gubernijoj yra daugiau dirbamos žemės, Vilniaus gub. — daugiau miškų, o Kauno g. — pievų ir ganyklų.

LENTELĖ X-a

Žemės rūšys

		Žemės dešimtinių iš viso	Nenaudojamosios žemės			Naudojamosios žemės			
			Nenaudingos	Miško	Iš viso	Šienaujamų pievų	Sėjamų laukų	Sodybų, ganyklų, pūdymų ir kt.	Iš viso
			Dešimtinių						
1	Kauno gub.	3.576.636	200.291	557.628	757.919	487.693	997.448	1.333.576	2.818.717
2	Vilniaus „ 5 ap.	2.260.726	185.379	645.277	830.656	256.645	711.727	461.698	1.430.070
3	Suvalkų „ 6 „	920.243	47.852	144.876	192.728	81.781	328.544	317.190	727.515
4	Pakraščių 3 „*)	710.525	50.447	172.998	223.445	77.541	176.067	233.472	487.080
5	Iš viso*) . .	7.468.130	483.969	1.520.779	2.004.748	903.660	2.233.768	2.325.936	5.463.382

*) Pakraščių žemės dešimtinių bendrasis skaičius čia yra parodyta 57.869 deš. mažesnis kaip kitose lentelėse; turėtų būti 768.374 deš., o iš viso 7.525.979.

LENTELĖ X-b.

		Nenaudojamosios žemės			Naudojamosios žemės			
		Nenauding.	Miško	Iš viso	Šien. pievų	Sėjam. laukų	Sodybų, gan., pūd.	Iš viso
		Iš 100 dešimt. arba nuoš. (%)						
1	Kauno gub.	5,6	15,6	21,2	13,7	27,9	37,2	78,8
2	Vilniaus „ 5 ap. . .	8,2	28,1	36,3	11,4	31,4	20,9	63,7
3	Suvalkų „ 6 „ . .	5,2	15,7	20,9	8,8	35,7	34,6	79,1
4	Pakraščiuose 3 ap. .	7.1	24,3	31,4	10,9	24,8	32,9	68,6
5	Iš viso	6,5	20,3	26,8	12,1	29,9	31,2	73,2

§ 3. Žemės valdymas.

Lietuvos žemių valdymas iš senovės laikų eina savotiška, nuo Rusų visai skirtinga vaga. Pirmiausia, Lietuvoj visai **nežino bendruomenės žemių.** Antra, maždaug pusė Lietuvos žemių iš senų senovės priklauso valstiečiams **pilnos nuosavybės** teisėmis (baudžiavų laikmečių toji valstiečių nuosavybės teisė buvo mėginta panaikinti, bet galutinai tat padaryti nepasisekė). Trečia, lietuvių gyvenamoj Suvalkų gub. dalyje ir Žemaičių krašte jau nuo baudžiavos panaikinimo metų valstiečiai daugiausia gyvena **vienasėdžiais,** o Kauno ir Vilniaus g. tose dalyse, kur dar tebebuvo sodžiais gyventa, prieš karą pastaraisiais keliais metais irgi labai sparčiai buvo skirstomasi vienasėdžiais. Del šių priežasčių mes neskirstome žemių į skirtines (nadielnyje) ir privatines, del to, kad šis dalijimas šiandien jau yra savo prasmės nustojęs.

Žemiau dedamos lentelės rodo, kas kiek žemės Lietuvoje valdo.

(Žiūrėk lentelę XI-a ir XI-b, pusl. 43).

Iš tų (XI-a ir XI-b) lentelių matyti, kad daugiau kaip pusė visos žemės priklauso valstiečiams, be to, daugiausia Suvalkų

LENTELĖ XI-a.

		Žemės dešimtinių iš viso	Tame skaičiuje žemės dešimtinių valdė										
			Valstiečiai	Dvarininkai bei bajorai; čia ir majoratų žemės.	Miestiečiai ir pirkliai	Kunigai	Svetimžemiai	Valdžia ir visuomenės įstaigos	Tame skaičiuje				
									Valdžia	Bažnyčios.	Vienuolynai	Miestai	Kitos vis. įst.
1	Kauno gub.	3.576.636	1.800.182	1.451.094	75.688	10.700	754	238.218	209 376	14.909	2.898	10.017	1.018
2	Vilniaus „ 5 ap.	2.260.726	1.059.898	814.449	77.718	4.622	1.834	302.205	286.817	8.591	1.028	5.711	58
3	Suvalkų „ 6 „	920.243	554.560	207.956	14.538	—	1.353	141.836	133.615	?	?	8.221	?
4	Pakraščių 3 „	768.374	358.889	234.920	31.903	2.763	1.238	138.661	129 275	5.992	568	2.796	30
5	Iš viso . .	7.525.979	3.773.529	2.708.419	199.847	18.085	5.179	820.920	759.083	29.492	4.494	26.745	1.106

LENTELĖ XI-b.

		Iš 100 dešimtinių žemės valdė										
		Valstiečiai	Dvarininkai bajorai ir tt.	Miestiečiai ir pirkliai.	Kunigai	Svetimžemiai ir tt.	Valdžia ir vis. įstaigos	Tame skaičiuje				
								Valdžia	Bažnyčios	Vienuolynai	Miestai	Kitos vis. įst.
1	Kauno gub.	50,3	40,6	2,1	0,3	0,0	6,7	5,9	0,4	0,1	0,3	0,0
2	Vilniaus „ 5 ap.	46,9	36,3	3,3	0,2	0,0	13,3	12,6	0,3	0,0	0,4	0,0
3	Suvalkų „ 6 „	60,3	22,6	1,6	—	0,1	15,4	14,5	?	?	0,9	?
4	Pakraščių 3 „	46,7	30,6	4,1	0,3	0,1	19,2	16,9	0,8	0,1	0,4	0,0
5	Iš viso	50,1	36,0	2,7	0,3	0,0	10,9	10,1	0,4	0,0	0,4	0,0

gub. (ligi 60,3%), o mažiausia pakraščiuose (46,7%). Dvarininkams bei bajorams priklauso 36,0%, daugiausia Kauno gub. (40,6%), o mažiausia (beveik tik pusė tiek) Suvalkų gub. (22,6%). Trečias stambiausias Lietuvos žemių valdytojas buvo valdžia, kuri valdė vidutiniškai apie 10% visų Lietuvos žemių: Vilniaus gub. 12,6%, Suvalkų — 14,5%, o pakraščiuose net 16,9%. Beveik visos šitos žemės yra miškų užimtos. Kiek žymesnis Lietuvos žemių nuošimtis priklausė miestiečiams, pirkliams ir šiaip piliečiams (maždaug 2,7%), pakraščiuose siekdamas net 4,1%. Kunigų, bažnyčių ir vienuolynų žemės siekia iš viso tik ligi 50 tūkst. deš. ir nesudaro nė vieno pilno nuošimčio.

Reikia, berods, pastebėti, kad čia padėtosios statistikos žinios yra jau kiek pasenusios, nes Suvalkų gubernijai yra imtos iš 1909 m. Varšavos stat. kom. apskaitymų, o Kauno bei Vilniaus gub. ir pakraščiams net iš 1905 m. (ofic. stat.). Nuo to laiko bajorų dvarininkų žemių žymi dalis (taip pat valdžios) atiteko valstiečiams. Pavyzdžiui pridedame lentelę (XII), sutaisytą naudojantis oficialiniais statistikos šaltiniais.

(Žiūrėk lentelę XII, pusl. 45).

Čia mes matome, kad kas metai dvarininkų žemė vis mažėjo; tuo tarpu valstiečių tokiu pat smarkumu didėjo. Ir šis apsireiškimas matomas perdėm ligi pat karo pradžios.

Dabar įsižiūrėkime į XIII lentelę.

(Žiūrėk lentelę XIII, pusl. 45).

Tai nėra tikrasis žemininkų skaičius pastaraisiais prieš karą metais, nes naujausios statistikos žiniose (1905 m., Suvalkų gub. 1909 m.) ir, išskiriant Suvalkų gub., oficialinėse statistikose prie skirtinių valstiečių žemių žymėta ne tikrieji savininkai, bet tam tikrais aktais nustatytieji „nadielai“. Todel tikrasis valstiečių žemininkų skaičius yra daug didesnis, negu čia parodyta. Bet nežiūrint į visus tuos statistikos netobūlumus ir nepilnumą— aiškus yra vienas dalykas: valstiečių rankose yra apie 93% visų ūkių, nors pačios žemės jie valdo tik apie 50%. Tuo tarpu dvarininkai ir bajorai (drauge su smulkiąja „šlėkta“) nesudaro nė 4% iš visų žemininkų, bet žemės valdo 36% iš viso ploto.

§ 4. Žemės ūkių didumas.

Lietuvos žemės ūkiai suskirstyti didumo žvilgsniu yra be galo sunku. Pirmiausia del to, kad, išskiriant Suvalkų guberniją ir vienasėdžių gyvenamą Žemaičių kraštą, Lietuvoj ūkiai dažnai būdavo dalijami ir todel bet kurio didumo grupės nuolat keitėsi

LENTELĖ XII.

METAI	Bajorų dvarininkų žemės sumažėjo (tūkst. deš.).				Valstiečių žemės padaugėjo (tūkst. dešimt.).			
	Kauno g.	Vilniaus g.	Gardino g.	Iš viso	Iš viso	Kauno	Vilniaus	Gardino
1905 m.	2,6	8,9	44,0	55,5	23,0	4,7	4,9	13,4
1906 „	11,2	1,9	22,9	36,0	18,9	6,9	4,2	7,8
1907 „	11,7	16,6	12,3	40,6	27,6	9,4	8,4	9,8
1908 „	24,4	28,2	23,4	76,0	43,2	15,5	19,8	7,9
1909 „	27,9	28,8	23,1	79,8	74,6	20,2	27,2	27,2
Iš viso	77,8	84,4	125,7	287,9	187,3	56,7	64,5	66,1

LENTELĖ XIII.

		Žemės ūkių iš viso (be valdžios ir vis. įst.)	Tame skaičiuje valdė:					Iš 100 ūkių valdė:				
			Valstiečiai	Dvarininkai bei bajorai.	Miestiečiai ir pirkliai	Kunigai	Kiti (svetimžemiai ir t. t.)	Valstiečiai	Dvarininkai bei bajorai	Miestiečiai ir pirkliai	Kunigai	Kiti (svet. ir t. t.)
1	Kauno gub. . .	122.584	116.033	5 224	1 058	266	3	94,7	4,2	0,9	0,2	0,0
2	Vilniaus „ 5 ap.	78.192	72 931	4.160	966	111	24	93,3	5,3	1,3	0,1	0,0
3	Suvalkų „ 6 „	57.346	53.285	922	3 128	—	11	92,0	1,6	5,5	—	0,0
4	Pakraščių 3 „	20 143	18.193	585	1.333	25	7	90,5	2,9	6,6	0,1	0,0
5	Iš viso . . .	278.265	260.442	10.891	6.485	402	45	93,6	3,9	3,3	0,2	0,0

ir keičiasi. Antra vertus, oficialinės rusų valdžios statistikos (1877, 1887 ir 1905 m.) yra ne tik pasenėjusios, bet ir beveik netinkamos Lietuvos žemės ūkio santykiams vaizduoti. Pirmiausia, nė viena tų statistikų neapima visos Lietuvos, nes Suvalkų gub. visumet būdavo paliekama šalia ir skiriama Lenkų karalijai. Berods, Lenkų karalijoj žemės ūkio santykių statistika taip pat būdavo daroma, bet visai kitais pamatais negu Rusuose ar kitose Lietuvos gubernijose; be to, ir metai nesusitaikindavo. Tokiu būdu, visai Lietuvai bendro ir vienodo žemės ūkio santykių vaizdo duoti beveik negalima. Bet svarbiausia, kad Rusuose (ir Lietuvoj, išskyrus Suvalkų g.), žemės ūkio santykius registruojant, būdavo stropiai žymima, kas (kuris luomas) kiek žemės valdo, bet maža tepaisoma, kiek yra *tikrųjų* žemės valdytojų ir *po kiek* jie turi žemės. Ypač tatai tenka pasakyti del valstiečių valdomos skirtinės žemės. Net ir naujausioj žemės valdymo statistikoje (1905 m.) žemės ūkiai didumo žvilgsniu buvo sužymėti ne kaip to laiko tikrieji valdytojai juos laikė, bet iš raštų ir aktų, padarytų baudžiavą naikinant, t. y. buvo sužymėtos skirtinės atraižos. Del šios priežasties čia dedamos lentelės sutaisytos naudojantis oficialinėmis 1905 m. žemės valdymo statistikomis (Suvalkų gub. 1901 m.), turi daugiau palyginamosios vertybės, — bent kiek jos liečia mažuosius ir vidutinius valstiečių ūkius.

(Žiūrėk lentelę XIV, pusl. 47).

I p a s t a b a. Lentelėje XIV Kauno gubernijoje bendrasis ligi 100 deš. ūkių skaitmuo nesutinka su atatinkamų šešių grupių suma (9840 daugiau). Netikslumų yra atskirų grupių skaitmenyse; bendroji (ligi 100 deš. ir toliau) suma teisinga. Ta pati klaida atsikartoja ir procentų apskaitymuose.

II p a s t a b a. Suvalkų gubernijos 4-je grupėje nuo 20 ligi 30 deš. įrašytasis skaitmuo (3085) rodo skaičių ūkių didumo nuo 20 ligi 25 deš., o iš eilės kitas skaitmuo (3840) rodo skaičių visų ūkių, kurie didesni negu 25 deš. ir nepriklauso prie dvarų žemės. Skaitmuo gi skiltyje nuo 100 ligi 1000 deš. (822), rodo skaičių visų dvarų ir majoratų (be valdžios žemių).

(Žiūrėk lentelę XV, pusl. 47).

I p a s t a b a. Vilniaus gubernijoje atskirų grupių (ligi 100 deš.) žemės deš. skaičių sudedant, gautoji suma nesutinka (mažesnė) su bendrąja; teisinga yra bendroji suma.

LENTELĖ XIV.

Žemės ūkiai ir jų didumas.

	Žemės ūkių iš viso (be valdžios ir įstaigų)	Tame skaičiuje ūkių												
		Ligi 10 deš.	10—20 d.	20—30 d.	30—40 d.	40—50 d.	50—100 d.	100—1000 d.	1000 ir daugiau d.	Tame skaičiuje				
										Iš viso ligi 100 deš.	100—200 d.	200—1000 d.	1000—10.000 d.	10.000 ir daugiau d.
Kauno gub. . .	122.584	23.818	81 668	18.447	3.395	914	1.817	2.111	254	120.219	918	1.193	245	9
Vilniaus „ 5 apskr.	78.192	27.411	29.136	8.979	1.554	565	1.349	1.244	154	77.005	596	648	148	6
Suvalkų „ 6 „	57.346	37.837	11.762	3.085	3.840	?	?	822	?	56.524	?	822	?	?
Pakraščių 3 „	20.143	3.954	9.835	3.151	1.750	811	394	201	68	19.874	201	130	68	—
Iš viso . . .	278.265	83.020	132.401	33.662	10.539	2.290	3.560	4.378	476	273.622	1.715	2.793	461	15

LENTELĖ XV.

	Visi ž. ūkiai (be valdžios ir įst.) turi žemės deš.	Tame žemės deš. skaičiuje priklauso ūkiams												
		ligi 10 deš.	10—20 d.	20—30 d.	30—40 d.	40—50 d.	50—100 d.	100—1000 d.	1000 ir daugiau deš.	Tame skaičiuje				
										Iš viso ligi 100 d.	100—200 d.	200—1000 d.	1000—10.000 d.	10.000 ir daug. deš.
Kauno g. . .	3.339.415	160.924	1 022 082	440.006	116.165	40.808	133.199	633.240	791.991	1.913.184	129.077	504.163	590.494	201.497
Vilniaus „ 5 ap.	2.068.521	187.979	546.355	216.721	54.241	25.651	95.164	361.286	471.044	1.236.191	85.217	276.069	355.632	115.412
Suvalkų „ 6 „	717.100	150.469	180.632	72.136	141.085	?	?	172.778	?	544.322	?	172.778	?	?
Pakraš. 3 „	629.713	20.980	142.770	81.285	62 365	35 803	24.782	74 330	187.408	367.975	10.265	64 065	187 408	—
Iš viso . .	6.753.749	520.352	1.891.839	810.148	373.856	102.262	253.145	1.241.634	1.450.443	4.061.672	224.559	1.017.075	1.133.534	316.909

II pastaba. Suvalkų gub. skaitmenims reikia turėti omenyje II pastaba prie XIV lentelės.

(Žiūrėk lentelę XVI, pusl. 49).

I pastaba. Reikia turėti omenyje visos pastabos, pridėtos prie lentelių XIV ir XV. Jos paaiškins, kodel kai kur nuošimčių apskaitymuose ne viskas sutinka.

II pastaba. Suvalkų gubernijoje ūkių ligi 100 deš. bendroje nuošimčių sumoje (76,6%) yra įtraukta 23.162 deš. arba 3,1% visos sumos servitutų žemių.

Kiek ten bebūtų klaidų ir netobūlumų pridedamose lentelėse arba pačiuose oficialinės statistikos rinkiniuose (kurių daviniais ir yra lentelės sutaisytos), iš jų aiškiai matome vieną dalyką: kad ligi 60% iš visos žemės priklauso mažiesiems ir vidutinio stambumo (ne daugiau kaip 100 deš.) žemininkams, kurie sudaro net 98,4% visų žemininkų, o likusieji 2,6% yra jau dvarininkai, kurie turi nuo 100 deš. ir daugiau (iš jų 15 turi net daugiau kaip po 10 tūkst. deš.) ir valdo 40% visos žemės.

Įsižiūrėję į kai kurias smulkmenas, mes matome, kad pav., 476 arba 0,1% pačių stambiųjų žemininkų (turinčių ne mažiau kaip po 1000 deš.) valdo 21,6% visos žemės (1.450 tūkst. deš.); tuo tarpu apie 100 tūkst. mažažemių (turinčių ne daugiau kaip po 10 deš.), kurie sudaro ne mažiau kaip trečdalį visų žemininkų, žemės teturi 7,7% arba 520 tūkst. deš. Sveikiausią sluoksnį sudaro vidutiniai žemininkai — nuo 10 ligi 20 deš. ir nuo 20 ligi 30 deš. Pirmieji sudaro beveik pusę visų žemininkų skaičiaus (47,5%) ir valdo 1.891 tūkst. deš. arba 28% visos žemės, o antrieji — 12% visų žemininkų ir tokią pat dalį (12% arba 810 tūkst. deš.) visos žemės. Tuo būdu jie sudaro apie 60% visų žemininkų ir valdo 40% visos žemės. Prie visa to reikia pastebėti, kad šiame rašinyje netiriamieji žemės ūkio ir žemininkų ūgio arba plėtojimosi daviniai rodo, jog šitas žemininkų sluoksnis yra pas mus pastoviausias.

Bet ir vėl reikia pabrėžti, kad, apskritai imant, šiose lentelėse paduotieji skaitmenys tikrojo žemininkų, ypač valstiečių žemininkų skaičiaus nerodo. Iš šių skaitmenų labai neaiškus yra mažažemių padėjimas. Šiam klausimui pasiaiškinti papildomųjų ir naujų davinių teikiame kitame skyriuje.

§ 5. Mažažemiai ir bežemiai valstiečiai.

Tikrasis mažažemių ir bežemių skaičius sunku susekti. Ypač sunku jis sugrupuoti viena sistema, nes šaltiniai, kuriais

LENTELĖ XVI

	Iš 100 žem. ūkių yra didumo									Iš 100 žemės dešimtinių priklauso ūkiams								
	ligi 10 deš.	10—20 d.	20—30 d.	30—40 d.	40—50 d.	50—100 d.	Iš viso ligi 100 d.	100—1000 d.	1000 ir daugiau deš.	ligi 10 deš.	10—20 d.	20—30 d.	30—40 d.	40—50 d.	50—100 d.	Iš viso ligi 100 d.	100—1000 d.	1000 ir daugiau d.
Kauno gub.	18,0	61,6	15,0	2,8	0,7	1,5	98,1	1,7	0,2	4,8	30,6	13,2	3,5	1,2	4,0	57 3	19,0	23,7
Vilniaus „ 5 ap.	35,0	37,3	4,5	2,0	0,7	1,7	98,2	1,6	0,2	9,1	26,4	10,5	2,6	1,2	4,6	59,8	17,4	22,8
Suvalkų „ 6 „	66,0	20,5	5,4	6,7	?	?	98,6	1,4	?	20,3	24,5	9,7	19,1	?	?	76,6	23,4	?
Pakraščių 3 „	19,6	48,8	15,6	8,8	4,0	1,9	98,7	1,0	0,3	3,3	22,7	12,9	9,9	5,7	3,9	58,4	11,8	29,8
Iš viso . . .	33,4	47,5	12,0	3,6	0,7	1,2	98,4	1,5	0,1	7,7	28,0	12,0	5,5	2,7	4,1	60,0	18,4	21,6

LENTELĖ XVII

	Apskaitymų metai	Gyventojų iš viso	Valsčių (be miestų) gyventojų	Tame valstiečių skaičiuje				Iš 100 visų gyventojų gyveno valsčiuose	Iš 100 gyventojų valstiečių yra		Iš 100 žemininkų (šeimynų) yra mažažemių	
		Tūkstančiai		Bežemių iš viso	Žemininkų		Jų tarpe mažažemių		Bežemių	Žemininkų		
					Iš viso	Šeimynų arba valdytojų	ligi 3 deš.	3—10 deš.			Ligi 3 deš.	3—10 deš.
Kauno gub.	1913	1.857,1	1.662,0	235.564	1.207.666	137.897	30.317	42.663	89,4	14,2	72,6	22,1	30,9
Vilniaus „ 5 ap.	1907	1.356,0	1.156,7	85.980	621.066	125 238	38.540	?	85,3	13,5	61,1	30,8	?
Suvalkų „ 6 „	1901	533,2	457,6	104.736	348 016	56.513	17.749	20.088	85,8	22,9	76,4	31,4	35,5
Iš viso	—	3.746,3	3.276,3	426.280	2.176.748	319 648	86.606	62.751	86,8	17,0	70,0	28,1	33,2
Pakrašciai (Augustavo, Disnos, Vileikos ap.) . . .	—	561,5	528,8	36.421	348.495	58.315	25.677	?	95,9	6,9	65,9	44,0	?
Viso labo . . .	—	4.307,8	3.805,1	462.701	2.525.243	377.963	112.283	—	88,3	—	—	—	—

tenka naudotis, yra nepilni ir atskiroms Lietuvos dalims (gubernijoms) visai skirtingi. Taip, Kauno gub., guberninio statistikos komiteto žiniomis, 1914 m. pradžioje valsčiuose iš visų gyventojų valstiečių buvo 14,2% bežemių ir 72,6% žemininkų. Pastarųjų (žemininkų) buvusios 137.897 šeimynos, iš kurių 22,1% sudarė mažažemiai, turį ne daugiau kaip po 3 deš. Tikrajam dalykų stoviui šie skaitmenys turėtų geriau atatikti, nes guberninio statistikos komiteto jie buvo taisomi mokesnių rinkimo reikalui arba bent mokesnių rinkimo dokumentais naudojantis. Bet ir čia dar gali būti netikslumų.

Suvalkų gubernijai žinios kiek senesnės, 1901 metų. Bet jųjų vertė, lyginant su kitais Lietuvos kraštais, daug didesnė, nes: 1) Suvalkų gub. nėra papročio po tėvų mirties ūkiai dalytis ir todel statistikos daviniai čia taip greitai nepasensta ir 2) pati statistika čia daug stropiau ir tobūliau būdavo atliekama. Taigi tomis žiniomis (Varšavos statistikos komiteto darbai), Suvalkų gub. lietuvių gyvenamoj dalyje (6 apskr.) bežemių valsčių gyventojų buvę 22,9%, o žemininkų — 76,4% (56.513 šeimynų), iš kurių mažažemių, turinčių mažiau kaip po 3 deš., buvę 31,4%.

Vilniaus gub. bežemių ir mažažemių skaičius susekti dar sunkiau, kaip Kauno ar Suvalkų gubernijose. Guberninio statistikos komiteto leistieji „laikraščiai" (Временники) paduoda gana smulkių žinių apie mažažemius ligi 3 deš. (1907 metais), bet skyrium bežemių nepažymi. Vietoje to jie paduoda bendrąjį valstiečių skaičių ir atskirose skiltyse pažymi: „nuolat iš žemės gyvena" ir „pašaliais uždarbiauja". Tokių „pašaliais uždarbiaujančiųjų" visoj gubernijoj 1907 metams pažymėta 114.908 žm.; tatai sudaro 10,5% visų sodžiaus gyventojų. Reikia manyti, kad tai ir bus skaitmuo, artimas tikrajam bežemių valstiečių skaičiui, nes oficialinė 1897 metų statistika 89.668 žm. pažymi žemės ūkio darbininkus esant. Tie patys 1897 m. statistikos šaltiniai Suvalkų gub. bežemių arba žemės darbininkų skaičių paduoda 98.780 žm.; tuo tarpu 1901 m. randama 113.229 žm.; o Kauno gub. 1897 m. buvę — 232.455 žm.; tuo tarpu 1914 m. pažymėta 235.564 žm. Visa šitai duoda teisės manyti, kad ir Vilniaus gubernijai 1907 m. pažymėtasis „pašaliais uždarbiaujančiųjų" valstiečių skaičius (114.908 žm.) susidaro iš tų pačių 89.668 žemės ūkio darbininkų arba bežemių, pažymėtų 1897 m. statistikoje.

Pakraščiuose dalykai dar labiau yra supainioti; statistikos šaltiniai čia dar menkesni. Pav., Gardino apskrityje 1905 m. ofic. žemės valdymo statistikoje pažymėta 1202 ž. ūkiai, ne didesni kaip po 3 deš. Bet šis skaitmuo negali būti laikomas tikruoju ma-

žųjų mažažemių skaičiumi, nes tai yra skaičius skirtinių „atraikų“, kurių daugelis šiandien yra suskaldytos; be to dar, dalis stambesniųjų arba vidutiniųjų žemininkų pasiskirstė ir virto mažažemiais.

Apskritai imant, tikrasis mažažemių skaičius Lietuvoje maždaug du kartu didesnis, negu rodo oficialinė 1905 m. žemės valdymo statistika; bent tokia išvada daroma prašyte prašosi lyginant įvairių metų ir šaltinių davinius Kauno ir Vilniaus gub. Betgi pakraščiuose — Gardino, Grobino ir Ilukštos apskrityse — bežemių ir mažažemių statistikos žinios taip nepilnos ir patys santykiai taip daug skiriasi nuo kitų Lietuvos kraštų (pav. — Kuršo gub. apskrityse mažažemių iš baudžiavos laikų beveik visai nėra), kad pridedamojon lentelėn (XVII) jų visai nė netraukiame. Jų vietoje atskirai paduodame Disnos, Vileikos ir Augustavo apskričių bežemių ir mažažemių skaičių, kuris bent iš dalies papildys anų apskričių paliktąją spragą.

Žiūrėk lentelę XVII, pusl. 49).

Pastaba prie lent. XVII. Bendrasis ir valsčių gyventojų skaičius Vilniaus ir Suvalkų gub. yra paimtas iš centr. statistikos komiteto leidžiamųjų metraščių Ежегодник Р. И.), o Kauno — iš guberninio statistikos komiteto leidžiamos „atmenamosios 1915 m. knygelės“. Nuošimčių apskaitymuose visai Lietuvai imta tik vidutiniai skaitmenys, jų gi nevisiškas atatikimas visumos skaitmenims atsiranda del to, kad čia dedamieji skaitmenys yra imti iš įvairių, ne visur sutaikomų šaltinių; be to, jie priklauso įvairiems metams ir t. t. Del šių priežasčių čia paduodamieji skaitmens turi daugiau tik palyginamosios vertybės.

Pačioj lentelėj (XVII) krinta į akį tai, kad bežemių ir žemininkų apskaitymuose trūksta keleto ar net keliolikos nuošimčių. Iš dalies čia gali būti pastaboj minėtųjų priežasčių įtakos (šaltinių skirtingumo), bet svarbiausia — trūkstamieji nuošimčiai pridera tiems valsčių arba nemiestų gyventojams, kurie sau pragyvenimą pelnosi ne žemės ūkyje, bet šalimais, — būdami amatininkai, vertelgos, laisvųjų profesijų žmonės (kunigai, mokytojai, valdininkai) ir kit., o Kauno ir Vilniaus gubernijose tame skaičiuje esti taip pat visi valsčiuose gyveną bajorai, nors jie taip pat būtų tikri bežemiai arba mažažemiai valsčių gyventojai.

Palyginę XVII lentelę su lentelėmis XIV, XV ir XVI, mes matome, koks didelis skirtumas tarp oficialinės centro įstaigose

darytosios žemės valdymo statistikos ir guberninių statistikos komitetų davinių. Tik Suvalkų gub. skaitmenys maža kuo tesiskiria, bet tai del to, kad čia abiem atsitikimais naudotasi tais pačiais šaltiniais. Apskritai imant, guberninių statistikos komitetų daviniais žemininkų skaičius bene 20% didesnis (be Kauno ir Vilniaus gub. žemininkų-bajorų, kurių tėra apie 10 tūkst.).

Toliau krinta į akį tai, kad, palikus šalyje 10—13% žmonių, kurie gyvena iš kitų šaltinių, tikrų bežemių tėra apie 17%, o visi kiti 70% valsčių gyventojų tėra didesnieji ar mažesnieji žemininkai, iš kurių 28% yra mažųjų mažažemių ir trečdalis (33%) — vidutiniųjų mažažemių. Čia reikia dar pastebėti, kad prie mažųjų mažažemių priskaityta dalis ir tų, kurie iš žemės ne gyvena, bet, turėdami kitą kokį užsiėmimą, bažnytkiemiuos (Suvalkų gub. ir vadinamose „pasodose"), nuosaviam žemės sklypelyje teturi pasistatę pirkią ir gal vieną antrą lysę daržovėms. Todel tikrųjų mažažemių (ne amatininkų ir ne tarnautojų) skaičius, šituos atėmus, bus žymiai mažesnis.

B. Žemės ūkio vaisiai.

Raštai ir šaltiniai prie II B. Žr. raštus ir šaltinius, nurodytus prie II A, ypač: 1) Стат. Р. И. IV (Средній урожай...), LXXXVIII ir LXXXI; 2) Врем. Ц. С. К. № 50 (Свѣд. о колич. скота...) № 51; 3) Römer, Beiträge... 4) Skalwet, Landwirtschaft...; 5) Ежегодникъ Деп. земледѣлія; 6) Сборникъ стат. эк. свѣд. по с. х. ir kt.

§ 6. Dirbamoji žemė ir auginamieji augalai.

Žemės ūkis Lietuvoje iš senų senovės paremtas javų auginimu ir trilaukiu vaismainiu. Bet dvaruose ir tose Lietuvos vietose, kur gyvenama vienasėdžiais (Suvalkų gub., Žemaičiuose), jau keliolika metų imamasi dauglaukio ūkio ir racionalinio vaismainio. Kai kur (Kauno gub.) buvo girdėti, kad net ir sodžiai susitarę meta trilaukį ir eina prie dauglaukio arba bent ima vartoti pašarinių žolių. Šen ir ten taip pat daugiau domės kreipta į gyvulių auginimą bei pieno ūkį; ši sritis Lietuvoje pasirodė gana pelninga esanti. Bet apskritai — Lietuvos ūkis ligi karo, kaip ir seniau, buvo paremtas javų auginimu.

Iš auginamųjų javų beveik visuose Lietuvos kraštuose pirmoje vietoje stovi rugiai. Jų užsėjama kas metai nuo 15% ligi 25% visos ūkyje naudojamos žemės. Antroj vietoje eina avižos (kasmet užsėjama nuo 8% ligi 12% visos naudojamosios že-

mės), paskui miežiai (nuo 3% ligi 7%), toliau kviečiai (nuo 1% ligi 3½%) ir pagaliau žirniai (apie ½%—1½%). Visur sėjama taip pat linų (½%—1½%) ir sodinama bulvių (nuo 2,5% ligi 6,2% visos naudojamosios žemės). Pastaraisiais laikais vis daugiau imta sėti dobilų ir šiaip pašarinių žolių (seradelės, liucernės ir kt.), taip pat beveik visur (tik ne po daug) sėjama vikių. Šalia grynų javų beveik visų ir visur sėjama dar vadinamo „mišinio“ — dažniausiai iš miežių, žirnių, avižų ir vikių drauge. Toksai mišinys paprastai geriau dera ir būna tinkamesnis gyvuliams šerti. Sėjama ir grikių bei penkiapirščių (lubinų), bet šiaipjau šitie augalai mažai tepažįstami: jie dera smėlynams, kurių Lietuvoj ne visur ir rasti tegalima.

Visi augalai, išskiriant rugius ir kviečius, sėjami ar sodinami pavasarį. Rugiai ir kviečiai visur sėjami rudenį, vasaručių rugių bei kviečių galima rasti tik išimtinai, ir tai dar ne visuose kraštuose.

Žiūr. lentelę XVIII, pusl. 54 ir lentelę XIX, pusl. 55).

Pridedamoji lentelė (XVIII) rodo, kiek dešimtinių vienais metais esti užsėta svarbesniaisiais javais ir bulvių pasėliais, o lent. XIX rodo, kurį nuošimtį naudojamos žemės tie pasėliai užima. Berods, paduodamieji skaitmenys nėra iš daugelio metų išvesti, tariant, vidutiniški, bet tik vienų 1913 metų. Tačiau mūsų reikalui šitas dalykas beveik nekenkia, nes ir visos metų eilės daviniai taip į vieni kitus panašūs, kad bendrųjų išvadų beveik nemaino, o 1913 metai šiuo žvilgsniu iš paprastųjų metų visai neišsiskiria. Juo labiau nėra prasmės iš ilgos metų eilės vidutiniškų išvadų ieškoti, kad pati pasėlių ir, apskritai, javų auginimo statistika būdavo atliekama labai apčiupomis, ir jos daviniai beveik visumet rodė daug mažiau, negu iš tikrųjų būdavę. Šitai ypač tenka pasakyti del valstiečių ūkio. Mat, dvarininkams, ypač tiems, kurie turi reikalų su bankais arba su jais surišti kredito reikalais, tyčia mažinti savo ūkio našumas nėra jokio išrokavimo. Tuo tarpu valstiečiai į visus valsčiaus ponų klausinėjimus visumet žiūrėjo su nepasitikėjimu, o ypačiai į klausimus apie pasėlius, derėjimą ir t. t.; čia jie ne be pamato minė, kad juo priduodamieji daviniai rodys jų ūkį esant turtingesnį, našesnį, juo greičiau valdžia pakelsianti mokesnius arba ir naujų įvesianti. Todel tad valstiečiai, paprastai, valsčiaus ponų klausiami, stengėsi savo ūkio vertybę mažinti. Del šios priežasties ir paduodamųjų lentelių daviniai turi daugiau tik palyginamosios reikšmės. Nereikia manyti, kad čia dedamieji ištisiniai gubernijų skaitmenys visoms vietoms vienodai ir tinka. Priešingai, tyri-

LENTELĖ XVIII.

	Žemės ūkyje naudojamosios žemės deš. iš viso	Vienų metų pasėliai (deš.).									
		Rugių		Kviečių		Avižų	Miežių	Žirnių	Grikių	Linų	Bulvių	Iš viso
		Iš viso	Vasarinių	Iš viso	Vasarinių							
Kauno gub.	2.818.717	399.830	3.629	56.181	9.860	232.019	144.651	38.965	1.843	42.124	81.835	997.448
Vilniaus „ 5ap	1.430.070	350 475	6.172	9.365	2.769	150.768	64.962	7.222	27 380	13 239	88 316	711.727
Suvalkų „ 6 „	727.515	125 727	208	23.571	13	84.489	37 523	12.580	2.918	7.102	34.634	328.544
Pakraščių 3 „	487.080	76 036	1.463	5.357	431	47.708	16 155	4.322	3 052	2.828	20.609	176.067
Iš viso . . .	5.463.382	952.068	11.472	94.474	13 073	514.984	263.291	63.089	35.193	65.293	225.394	2.213.786

nėdami atskirų apskričių davinius, mes randame didelių skirtumų: visur sėjama daugiau miežių, kaip avižų, kitur linų sėjamoji dalis daug didesnė, negu čia parodyta, dar kitur daugiau kviečių, o mažiau rugių ir t. t.

§ 7. Žemės ūkio derlius.

Derliaus statistikos turi tų pačių trūkumų, kaip ir pasėlių plotai (žiūr. § 6), tik gal dar didesnių, nes čia žemininkų paduodamieji skaitmenys nė patikrinti nesiduoda. Visgi ir ta medžiaga nėra be vertybės.

(Žiūrėk lentelę XX, pusl. 56).

Iš lentelės XX mes matome, kad beveik pusę viso grynojo metų derliaus (atmetus pasėlius), neskaitant bulvių, sudaro rugiai; paskui eina avižos, miežiai, kviečiai, žirniai, linai ir grikiai. Bulvės užima ypatingą vietą, ir nors jų derėjimas nedidesnis už javų, bet užtat savo svarumu jos vienos beveik visus javus atsveria. Pasėjama Lietuvoj nuo 7 ligi 11 pūdų dešimtinėje (bulvių apie 90 p.) — žiūrint kokie javai ir kokia žemė, pagaliau, ir koksai ūkininkas. Skaitant su pasėliais, 1913 m. Lietuvoj turėjo būti gauta apie 52 mil. pūdų rugių, 7 mil. p. kviečių, 17,5 mil. p. miežių, 32 mil. p. avižų, 4,5 mil. p. žirnių, 2,3 m. p. linų, 107 mil. pūdų bulvių ir t. t. Našumo daugiausia našūs kviečiai, paskui eina

LENTELĖ XIX.

	Iš 100 deš. ūkyje naudojamoje žemėje vienų metų pasėliai								
	Rugių	Kviečių	Avižų	Miežių	Žirnių	Grikių	Linų	Bulvių	Iš viso
Kauno gub.	14,2	2,0	8,2	5,1	1,4	0,06	1,5	2,9	35,9
Vilniaus „ 5 ap.	24,5	0,6	10,5	4,5	0,5	1,9	0,9	6,2	49,6
Suvalkų „ 6 „	17,3	3,2	11,6	5,1	1,7	0,4	0,9	2,5	42,7
Pakraščių 3 „	15,6	1,1	9,8	3,3	0,9	0,6	0.6	4,2	36,1
Iš viso	17,4	1,7	9,4	4,8	1,1	0,6	1,2	4,1	40,2

miežiai, toliau avižos, žirniai ir tik paskui rugiai su bulvėmis. Ir tai yra ne koks nepaprastas tik vieniems (1913) metams deraąs atsitikimas, bet nuolatinis apsireiškimas, kurį, tarp kita ko, patvirtina skaitmenys XXI lentelėje, kur parodyta 1913, 1912 ir 1896—1900 metų vienos dešimtinės derėjimai.

(Žiūrėk lentelę XXI-a, pusl. 56, ir lentelę XXI-b, pusl. 57).

Arčiau prisižiūrėjus į XXI lentelę ir ją palyginus su XVIII lentele, kur parodyta sėjamųjų javų žemės plotai, gali pasirodyti, jog Lietuvos žemininkai savo reikalų nesuprantą, nes minimieji statistikos daviniai rodo, kad daugiausia sėjama tų javų, kurie menkiausiai dera (rugių, avižų), o mažiausia tokių, kurie dera geriausiai (kviečių, miežių). Bet šitoksai sprendimas būtų visai neteisingas: čia reikia atsižvelgti į Lietuvos žemės ūkio sąlygas. Nekalbant jau apie tai, kad rugiai bei avižos, net menkiau grūdų teduodami, daugiau betgi duoda pašarui ir šiaipjau reikalingų šiaudų (senųjų ūkininkų žvilgsniu) ir todel žemininkų yra taip labai branginami; kita vertus, jie nėra taip lepus javas ir nereikalauja nei tokios dirvos, nei įdirbimo, nei įtręšimo, kaip kad kviečiai ar miežiai; be to, taip nebijo nė pavasario šalnų. Šitai ir verčia Lietuvos žemininkus daugiau sėti rugių ir avižų. Tatai pat reikia pasakyti ir del žirnių, vikių ir kai kurių pašarinių žolių, del vasaručių rugių ir kviečių. Jų mažiau sėjama, nes jie arba menkai tedera, arba reikalauja labai brangaus dirvų įdirbimo, arba yra rizikingi.

Iš lentelių taip pat negalima nepastebėti, kad geriausi derėjimai esti Suvalkų gubernijoje, o menkiausi — Vilniaus gub. Čia bus kalta ne viena prigimtis, bet ir žemininkų bei žemės ūkio kultūros laipsnis.

LENTELĖ XX.

	Grynasis grūdų derlius pūdais, atskaičius pasėlį							Grynas derlius		Kelintą grūdą davė						
	Rugių	Kviečių	Avižų	Miežių	Grikių	Žirnių	Iš viso	Linų sėmenų	Bulvių	Rugių	Kviečių	Avižų	Miežių	Grikių	Žirnių	Bulvių
Kauno gub.	20.240.639	3.606.839	13.725.689	8.583.932	45.338	1.773.516	47.975.943	1.367.515	32.372.408	6,0	7,4	6,5	6,9	4,5	5,2	5,1
Vilniaus „ 5 ap.	12.248.414	452.693	5.829.547	2.977.083	480.707	1.098.807	23.087.251	473.753	27.064.337	4,8	7,2	4,7	5,8	4,0	6,0	4,4
Suvalkų „ 6 „	6.996.682	1.558.125	1.015.996	2.429.826	70.494	672.577	12.743.700	306.890	15.415.942	6,0	6,6	6,1	6,5	5,7	5,7	4,6
Pakraščių 3 „	3.849.063	338.359	2.464.797	918.641	71.776	168.763	7.811.399	91.110	9.437.479	6,1	8,5	5,9	6,8	6,4	6,7	4,9
Iš viso . . .	43.334.798	5.956.016	23.036.029	14.909.482	668.305	3.713.663	91.618.293	2.239.268	84.290.166	5,7	7,4	5,8	6,5	5,1	5,9	4,7

LENTELĖ XXI-a.

		Metų derėjimai 1 dešimtinėje (pūdais)																		
		Rugių žiemk.			Rugių vasar.			Kviečių žiemk.			Kviečių vasar.			Miežių			Avižų			Grikių		
		1913	1912	1896—1900	1913	1912	1896—1900	1913	1912	1896—1900	1913	1912	1896—1900	1913	1912	1896—1900	1913	1912	1896—1900	1913	1912	1896—1900
1	Kauno gub.	60,7	64,9	46,4	65,8	54,2	40,8	77,2	77,0	60,0	61,4	57,9	44,5	69,4	51,7	41,3	69,9	57,3	39,2	31,7	24,0	21,0
2	Vilniaus „ 5 ap.	43,8	46,9	39,0	45,6	33,5	32,6	65,8	63,0	53,1	49,7	50,2	49,5	55,5	49,4	40,4	49,1	43,3	34,9	21,8	28,3	19,5
3	Suvalkų „ 6 „	68,0	73,2	56,4	53,4	60,0	47,8	76,7	77,4	66,5	44,0	53,7	64,6	72,8	68,6	59,0	65,9	58,3	48,5	47,2	31,0	26,9
4	Pakraščių 3 „	63,4	73,3	57,5	40,9	46,3	44,6	75,0	87,9	67,7	46,7	58,2	61,4	67,4	59,3	54,4	62,8	56,4	47,2	31,5	43,7	30,6
5	Iš viso (vid.)	58,9	64,6	49,8	51,4	49,7	41,4	73,6	76,3	61,8	50,9	55,0	55,0	66,2	57,1	48,7	61,9	53,8	42,4	33,0	31,7	24,5

LENTELĖ XXI-b.

	Metų derėjimai 1 deš. (pūdais)							
	Žirnių			Bulvių			Linų	
	1913	1912	1896—1900	1913	1912	1896—1900	1912	1912
1	54,6	48,7	41,4	492,9	462,6	336,9	32,5	32,9
2	49,5	40,4	40,0	395,8	443,2	406,9	37,8	33,3
3	68,7	41,3	55,9	563,7	563,7	445,5	42,1	37,5
4	52,1	50,1	39,8	504,8	641,1	484,6	42,7	60,6
5	56,2	45,1	44,2	489,1	527,6	418,4	41,2	41,0

§ 8. Šiaudų ir šieno derlius.

Šiaudai ir šienas šalia javų žemės ūkyje ne mažiau yra svarbus dalykas del to, kad šiaudų ir šieno gausumas ar negausumas lemia žemininko auginamųjų gyvulių skaičių ir jų vertybę (bent ligi šiol taip būdavo, nes pašarinių žolių naudojimas dar mažai tebuvo išsiplėtojęs).

(Žiūrėk lentelę XXII ir lentelę XXIII, pusl. 58—59).

Iš pridedamųjų lentelių matyti, kad šiaudų dera, apskritai imant, tokioj pat proporcijoj, kaip ir javų. Tik čia Suvalkų gub. dar labiau prasikiša, nors del savo mažumo nė pusės tiek šiaudų (ir grūdų) neduoda, kaip Kauno gub. Gi šieno Suvalkų gub. nuo 1 deš. gaunama net dusyk tiek, kaip Vilniaus gub. Tatai galima paaiškinti tuo, kad Suvalkų gub. daugumas netikusių pievų yra išplėštos, o paliktosios esti geriau prižiūrimos.

Gaila, kad metinės valdžios statistikos nežymėdavo dobilų ir kitų pašarinių žolių derliaus. O šie augalai, ypač Suvalkų gub. ir iš dalies Žemaičiuose, sudaro gana žymią ir svarbią pašarų dalį. Bet ir be jų, kaip matyti iš XXIII lentelės, vienam gyvuliui išeina metams apie 60 pūdų šiaudų ir apie 28 pūd. šieno.

LENTELE XXII.

	Metinis šiaudų derlius (pūdais)						Šieno derlius (pūd.)	Šiaudų ir šieno drauge
	Ruginių	Kvietinių	Avižinių	Miežinių	Grikinių	Iš viso		
Kauno gub.	52.506.011	8.211.912	26 857 227	16.070.541	96.323	103.742.014	52.301.913	156.043.927
Vilniaus „ 5ap.	25.217.667	828.361	11 430.309	5.451 966	1.282.574	44.210.877	26.940.438	71.151.315
Suvalkų „ 6 „	19.560.566	4.043.668	12 601.306	5.835 711	224.558	42.265.809	13.882.932	56.148.741
Pakraščių 3 „	8.145.325	8.101.098	5 070.712	1.731.829	186.907	23.235.871	7.808.250	31.044.121
Iš viso . . .	105.429.569	21.185.039	55.959.554	29.090.047	1.790.362	213.454.571	100.933.533	314.388.104

§ 9. Gyvulių auginimas.

Gyvulių statistika Lietuvoj yra mažiausiai tiksli, nors nuo 1900 metų, (arkliai nuo seniau) kas metai būdavo daromi gyvulių sąrašai. Net maždaug apytikriai skaičiai sunku susekti, nes oficialiniai kasmet vis labiau nuo tikrybės tolo. Čia buvo svarbių priežasčių. Iš seno Lietuvoj tebuvo žinomi arklių surašinėjimai, daromi karo tikslams. Žemininkams, ypač valstiečiams, tie surašinėjimai negalėdavo patikti jau tik del to, kad paprastai būdavo daromi pavasarį arba vasaros pradžioje, kai arkliai reikalingi lauko darbams, tuo tarpu žmonės buvo šaukiami su visais arkliais visą dieną gaišti valsčiaus valdyboje. Del šios priežasties žemininkai stengdavosi prisirašyti arklių kuo mažiausia, kad nereikėtų visų be reikalo vadžioti surašinėjimams. Kai nuo 1900 m. kasmet buvo pradėta gyvuliai surašinėti, valstiečiai pažiūrėjo į tą naujieną dar su didesniu nepasitikėjimu, ypač kad tais laikais įvairūs mokesniai kilo arba naujų rasdavos. Valstiečiai iš karto tarė gyvulius surašinėjant ne kam kitam, kaip naujiems mokesniams uždėti — „taip kaip Prūsuose“ — sakydavo. Todel gyvulių skaičių kiekvienas stengėsi mažinti. Gi kai netrukus (Suvalkų gub. į antrus ar trečius metus) ir iš tikrųjų pradėta imti nuo gyvulių mokesniai (nors vietos arba valsčių reikalams), suprantama tad, jog di-

LENTELĖ XXIII.

	Metinis šiaudų ir šieno derlius 1 deš. (pūdų)						1 gyvuliui be kiaulių pareina pūdų	
	Ruginių	Kvietinių	Miežinių	Avižinių	Grikinių	Šieno	Šiaudų	Šieno
Kauno gub. . .	131,4	151,0	111,1	115,8	52,3	107,2	64,1	32 3
Vilniaus „ 5 ap.	73,1	92,9	84,7	76,0	45,6	87,2	38,7	23,6
Suvalkų „ 6 „	156,7	167,3	156,1	155,8	85,3	170,2	88,7	29,1
Pakraščių 3 „	86,8	121,8	116,1	112,7	40,8	102,2	80,6	27,1
Iš viso . . .	112,0	133,2	117,0	115,0	56,0	116,7	60,4	28,3

dinti savo gyvulių skaičiaus niekam nebuvo išrokavimo; o kontrolės jokios nebuvo ir niekas jos nebijojo. Šių žodžių autoriui yra žinoma nemaža atsitikimų, kad susirinkę sodžiaus valstiečiai bendrai aptardavo, kiek kurių gyvulių reikia prirašyti, kad nė vienam daug nereikėtų mokėti ir kad iš paduotojo sąrašo perdaug į akį nekristų jo dirbtinumas ir neteisingumas (tai galėtų atsitikti, pavyzdžiui, jeigu daug daugiau žemės turintieji iš sąrašo pasirodytų mažiau gyvulių laiką už mažažemius).

Mano asmeniniu apsityrimu įvairiose Suvalkų ir Kauno gub. vietose, oficialiniai gyvulių sąrašai paprastai gyvulių skaičių rodo ne mažiau kaip trečdaliu mažesnį; gi dažnai esti užrašoma tik pusė tiek ar dar mažiau (ypač avių ir kiaulių). Arčiausiai teisybės stovi dar pirmasis, 1900 m. gyvulių sąrašas; tolimesnieji, kurie rodo, tartum, nuolatinį gyvulių skaičiaus mažėjimą, iš tikrųjų rodo tik didesnį valstiečių susitarimą ir pasiryžimą gyvulių skaičius slėpti, vengiant mokesnių padidinimo.

Čia pridedamoji XXIV lentelė ir yra sutaisyta iš oficialinio 1900 m. sąrašo, kuris, mūsų įsitikinimu, dar stovi arčiausiai teisybės. Sąrašas paliečia tik valsčių gyventojų laikomus gyvulius, be miestų.

(Žiūrėk lentelę XXIV, pusl. 60).

Sąrašo daviniais, svarbesniųjų gyvulių Lietuvoj esama apie puspenkto milijono. Iš jų daugiausia yra galvijų (ne-

LENTELĖ XXIV

	Gyvulių skaičius (valsčiuose, be miestų)					100-ui valsčių gyventojų pareina					Vienam gyvuliui pareina naudojamos žemės dešimtinių				
	Arklių	Galvijų	Avių ir ožkų	Kiaulių	Iš viso	Visų gyvulių	Arklių	Galvijų	Avių ir ožkų	Kiaulių	Arklių	Galvijų	Avių ir ožkų	Kiaulių
Kauno gub.	305.196	700.364	613.719	360 197	1.979.476	141,2	21,7	49,9	43,7	25,7	9,2	4,0	4,6	7,8
Vilniaus „ 5 ap.	185 832	485.336	469.839	286 878	1.427.885	143,0	18,7	48,6	47,0	28,7	7,7	2,9	3,0	4,9
Suvalkų „ 6 „	115.734	140.028	229.840	137.799	623.401	140,7	26,1	31,6	51,9	31,1	6,3	5,2	3,1	5,3
Pakraščių 3 „	49.018	116.068	122.928	51.917	339.931	127,9	18,4	43,6	46,2	19,5	9,9	4,2	3,9	9,3
Iš viso . .	655.780	1.441.796	1.436.326	836.791	4.370.693	138,0	26,0	45,5	45,3	26,4	8,3	3,9	3,8	6,5

toli 1½ mil.) ir apie tiek pat avių (bei ožkų). Čia reikia pabrėžti, kad avių skaičius gali būti mažiau ar daugiau artimas tik veislinių avių skaičiui (ir tai toli nepilnas), ir čia visai neįeina pavasariniai jėriukai, kurie per vasarą užauga ir rudenį esti piaunami arba parduodami; pastarųjų skaičius, paprastai, esti apie pusantro karto didesnis. Tokiu būdu avių (ir ožkų) turėtų būti bent apie 4 mil., o ne 1½. Lyginai yra ir su kiaulėmis, kurių čia nepaprastai maža teparodyta. Didesnis buvo iš tikrųjų ir arklių skaičius (taip pat galvijų), nes negalimas daiktas, kad vienas arklys pareitų 8,3 deš. ūkyje naudojamosios žemės. Kiek teko įvairiuose Lietuvos kraštuose pastebėti, prieš karą vienas arklys būdavo laikomas vidutiniškai 4½ ligi 5 dešimtinėms, bet dažnai (ypač Suvalkų gub. ir Žemaičiuose) vienam arkliui pareidavo nedaugiau kaip 3—4 deš.

Taip pat reikia dar omenyje turėti, kad Lietuvoj nemaža laikoma žąsų, ančių, vištų ir kt.; tatai irgi sudaro gana žymų pelno šaltinį.

C. Pramonė ir prekyba.

Raštai ir šaltiniai prie II C: Žiūr. bendruosius pirmiau minėtus raštus (Обзоры губ., Памятныя книжки, Сборникъ стат. эк. свѣд. по с. х., metraščiai), taip pat: 1) Торговля и Пром. Е. Р. по районамъ; 2) Кондуровъ. Фабрично-Зав. предпріятія Р. И. 3) Сводъ отчетовъ фабричныхъ инспект.; 4) Статист. сборн. Министерства Путей Сообщ.; 5) Обзоръ внѣшней торговли Россіи; 6) Матеріалы къ возобновл. торгов. догов. съ Герм.; 7) Румянцевъ, Производство, перевозки...; 8) Bitner, Bilans Handlowy Litwy ir stan ekonom. i przyszł. Litwy; 9) Tennenberg, Bilans Handlowy Król. P.; 10) Krzyżanowski i Kumanecki, Statystyka Polski; 11) Rocznik Królewstwa Polsk.; 12) L. Wasilewski, Litwa i Białoruś; ir kt.

§ 10. Bendrosios pastabos.

Smulkiai Lietuvos pramonės ir prekybos stovis vaizduoti nėra šio rašinio uždavinys; be to, patys prekybos ir pramonės statistikos šaltiniai yra per menki ir per nepilni, kad toksai darbas būtų galima su visomis smulkmenomis atlikti. Mūsų reikalui užtenka pažinti Lietuvos pramonės ir prekybos pobūdis ir bendrasis stovis.

Bet į smulkmenas ir nesileidžiant, reikia visgi pabrėžti, kad del Rusų valdžios vidurinės, taip pat dėl muitų politikos Lietuvos pramonė ir prekyba stovėjo daug žemesniame laipsnyje, negu tat galėtų būti kitose sąlygose. Pavyzdžiui, tyrinėdami užsienių prekybos (importo-eksporto) davinius, mes matome, kad iš Lietuvos būdavo gabenama daug tokios žalios medžiagos (ypač medžių ir gyvulių produktų), kuri perdirbta vėl atgal sugrįždavo (iš medžių apdirbta statymo medžiaga, odos dirbiniai ir kiti).

Lietuvos pramonė ir prekyba yra ankštai surišta su šalies prigimties ir ūkio sąlygomis. Apie 90—95% visų pramonės įstaigų remiasi arba yra ankštai surištos su žemės ūkiu, ir tų įstaigų dirbinių metinė vertybė sudaro apie 99% iš visos šalies pramonės įtaigų dirbinių vertybės. Net ir likusieji 5% pramonės įstaigų su 1% dirbinių vertybės apima dirbtinių trąšų, vaistų ir panašių vietos žmonėms reikalingų dalykų gaminimą.

Prekybos įstaigų sąstatas ir stovis yra maždaug toks pat, kaip ir pramonės įstaigų. Del pačių šaltinių, kuriais buvo galima naudotis pramonės ir prekybos stovį piešiant, reikia pasakyti, kad jie toli gražu ne tobūli, ne pilni, bet visgi ne be vertybės ir pakanka bendrajam dalykų stoviui pažinti. Tie šaltiniai yra gubernijų metinės apžvalgos (vad.„обзоры губернаторовъ"), guberninių statistikos komitetų ir ančdėlių žinybos skelbiamieji

pranešimai bei apyskaitos, prekybos ir pramonės atstovų suvažiavimų protokolai bei jų leidžiamieji rinkiniai, taip pat pamatinis, rimtai atliktas raštas apie rusų valstybės pramonę ir prekybą, prigimtiniais rajonais paskirsčius (išleido Prekybos ir Pramonės Ministerija 1909—1911 m.).

Rimtesnės ir geriau sutvarkytos medžiagos, kaip minėtame Prekybos ir Pramonės Ministerijos leidinyje (Торговля и Промышленность Е. Р. по районамъ), vargu ir rasti begalima, nors ir jame yra nemaža spaudos ir kt. klaidų. Jame priimtą tvarkymo planą dedame taip pat ir mūsų tyrinėjimo pamatan.

Minimo veikalo daviniais sekant, etnografinėje Lietuvoje randame 36-šis įvairaus didumo ir įvairios ūkinės pajėgos centrus, kur spiečiasi vietos pramonė bei prekyba. Be to, dar yra šeši centrai pakraščiuose, kur taip pat susispietė žymi dalis Lietuvos prekybos bei pramonės.

Čia pažymime Lietuvos pramonės, prekybos ir ūkio centrų vardus, kaip jie surašyti minėtame veikale. Kabėse įrašytasis skaitmuo reiškia prideramo centro gaminamosios pajėgos laipsnį.

Lietuvos prekybos-pramonės apskritys ir jų centrai: 1. Biržai [35], 2. Joniškis [35], 3. Mažeikiai [29], 4. Palanga [19], 5. Telšiai [13], 6. Tauragė [24], 7. Raseiniai [25], 8. Šiauliai [65], 9. Šaduva [18], 10. Panevėžis [30], 11. Rokiškis [14], 12. Utena [7], 13. Ukmergė [19], 14. Kedainiai [17], 15. Kaunas [65], 16. Naumiestis [15], 17. Mariampolė [22], 18. Vilkaviškis [29], 19. Kalvarija [14], 20. Suvalkai [19], 21. Seinai [7], 22. Varėna [13], 23. Alytus [8], 24. Trakai [17], 25. Vilnius [194], 26. Širvintai-Malėtai [15], 27. Švenčionys [10], 28. Vydžiai [7], 29. Zarasai [7], 30. Ilukšta [17], 31. Gardinas [62], 32. Druskininkai [15], 33. Skyduliai [15] 3. Lyda [17], 35. Akmenė [40], 36. Valažinas [38], — iš viso 36 apskritys-centrai.

Be to, dar ankštai su Lietuva yra surištos apskritys: 1. Bauskės [53], 2. Liepojos [338] 3. Dinaburgo [94], 4. Disnos [8], 5. Vileikos [14], 6. Augustavo [12].

§ 11. Pramonė ir jos įstaigos.

Pirmiausia imkim pramonės įstaigas ir jų metinę apyvartą taip, kaip paduota minėtame Prekybos ir Pramonės ministerijos leidinyje 1900 metams ir apskaityta ne ūkio, bet administracinėmis gubernijų apskritimis.

(Žiūrėk lentelę XXV ir lentelę XXVI, pusl. 63—64).

Iš lentelių XXV ir XXVI mes matome, kad beveik pusė visų pramonės įstaigų yra Vilniaus gub., iš jų beveik pusė (269 iš 539) pačiame Vilniuje arba jo apylinkėse. Kauno gub. yra beveik penkta dalis visų pramonės įstaigų (18,9%), iš jų apie trečdalis pačiame Kaune (67 iš 207). Didelis pramonės įstaigų nuošimtis (23,5%) tenka pakraščiams, bet tai del to, kad čia priskaityta toksai pramonės centras kaip Liepoja (su 117 įstaigų iš 257).

Imant atskiras gubernijas, mes matome, kad pav., Kauno gub. daugiau kaip pusėj pramonės įstaigų buvo perdirbami maisto produktai ir gaminami gėrimai, o ketvirta tų įstaigų dalis apdirbinėjo kasinius (čia eina taip pat ir plytų, puodų ir kt. dalykų dirbimas). Tos pramonės šakos buvo plačiau išsiplėtojusios ir Suvalkų gub., nors čia žymiai prasikiša gyvulių produktų (ne maistui) taisymas. Pastarosios rūšies pramonė aukščiau stovėjo taip pat Vilniaus gubernijoje, kur metinė dirbinių vertybė siekė pusšešto milijono rublių.

Jeigu neskaitysime Liepojos su 17,2 mil. rub. metinio darbo vertybės, pirmojoj vietoj stovi Vilniaus gub. su 18,3 mil. rublių, toliau eina Kauno gub. su nepilnais 9 mil. rub. ir Suvalkų gub. su 1,8 mil. rub.

LENTELĖ XXV

	Pramonės įstaigų skaičius							Metinė dirbinių vertybė (tūkst. rubl.)						
	Maisto prod. ir gėrimų	Gyvul. prod. (ne maistui)	Medžio dirb.	Kasyklų ir iš-kasinių dirb.	Vilnų verpalų ir audinių	Chemijos prod.	Įvairios amatų dirbt.	Iš viso	Iš viso	Maisto prod. ir gėrimų	Gyvulių prod (ne maistui)	Medžio dirbi-nių	Kasyklų ir iš-kasinių dirb.	Vilnų verpalų ir audinių	Chemijos prod.	Įvairios amatų dirb.
Kauno gub. . .	104	15	14	51	5	10	8	207	8.953	3.338	1.113	365	3.687	21	276	153
Vilniaus „ 5 ap.	132	70	74	153	23	21	66	539	18.276	4.933	5.587	2.071	3.274	824	1.709	879
Suvalkų „ 6 „	44	28	5	10	—	2	2	91	1.835	610	831	86	210	—	4	94
Pakraščių 3 „	96	21	16	59	7	16	43	258	22.533	10.366	1.083	1.382	5.878	149	1.623	2 049
Iš viso	376	134	109	273	35	49	119	1.095	51.597	19.247	8 614	3.904	13.049	994	3.612	3.175

LENTELĖ XXVI.

	Iš 100 pramonės įstaigų buvo							
	Maisto prod. ir gėrimų	Gyvulių prod. (ne maistui)	Medžio ir medinių dirbinių	Kasyklų ir iškasimių	Vilnų, verpalų ir audimų	Chemijos prod. dirb.	Įvairių amatų dirb.	Iš viso visų įstaigų
Kauno gub. . .	50,3	7,3	6,8	24,6	2,4	4,8	3,8	12,9
Vilniaus „ 5 ap.	24,5	12,9	13,8	28,4	4,3	3,8	12,3	49,2
Suvalkų „ 6 „	47,9	31,4	5,4	10,9	—	2,2	2,2	8,4
Pakraščių 3 ap. .	37,2	8,2	6,2	22,9	2,7	6,2	16,6	23,5
Iš viso	34,4	12,3	10,0	24,9	3,1	4,5	10,8	100

Pakraščiai (su Gardino, Ilukštos ir Grobino, bet be Liepojos miesto ir apskr.) per metus padirba apie už 5 mil. rub.

Geresniam vaizdui įgyti, žemiau dedame dar vieną lentelę, sutaisytą ne administracijos vienetais, bet ūkio bei prekybos apskritims, kaip tat jau buvo paaiškinta § 10.

(Žiūrėk lentelę XXVII, pusl. 65).

Iš lentelės XXVII aiškiai matyti, koksai yra pramonės stovis etnografinėje Lietuvoje ir prie jos prišlijusiuose pakraščiuose. Įsidėmėtina, kad nežiūrint į visai kitokį skaičiavimo būdą, nesilaikant administracinių sienų, — galutiniai visos Lietuvos daviniai liko beveik tie patys.

Bet šie daviniai nors labai gerai yra sugrupuoti, bet iš dalies jau pasenėję (iš 1900 metų), iš dalies nepilni, nes neliečia pačių smulkiųjų pramonės (arba amatų) įstaigų. Todel žemiau dedamoje lentelėj (XXVIII) teikiame bendrąsias žinias apie pramonės įstaigas trijose Lietuvos gubernijose, imdami tas žinias iš vadinamųjų gubernatorių metinių apžvalgų (Обзоръ Н.Н. губ...) ir guberninių statistikos komitetų leidinių (Памятн. книжки...). Gaila, kad nebuvo galima visoms gubernijoms vienų ir tų pačių metų daviniai sumesti, bet patys daviniai savo vertybės visgi del to nenustoja.

(Žiūrėk lentelę XXVIII, pusl. 65).

LENTELĖ XXVII

	Pramonės įstaigų rūšys	Lietuvos branduolyje			Pakraščiuose		
		Įstaigų	Metinė dirbinių vertybė		Įstaigų	Metinė dirbinių vertybė	
			Tūkstančių rublių	Nuošimtis		Tūkstančių rublių	Nuošimtis
I.	Maisto produktai ir skanėstai	333	11.716	35,5	132	8.916	38,8
II.	Gyvulių nemaitinamieji produktai	118	6.889	20,5	11	1.008	4,4
III.	Medžio dirbiniai . . .	102	2.631	8,0	32	2.112	9,2
IV.	Kasiniai (plytos, mineralai, metalai ir kt.) .	254	7.571	22,9	67	6 179	26,9
V.	Verpiamieji dirbiniai (linai, medvilnė, vilnos ir kt.)	29	867	2,7	10	209	0,9
VI.	Chemijos dirbiniai . . .	38	1.028	6,2	22	2 651	11,5
VII.	Amatų dirbtuvės . . .	88	2.375	4,2	43	1.899	8,3
	Iš viso	962	33.077	100	317	22.974	100

LENTELĖ XXVIII

		Pramonės įstaigų stovis			
		Metais	Įstaigų skaičius	Metų produkcijos vertybė (rubl.)	Darbininkų
Kauno gub. . . .	a)	1908	2.084	13.445.110	9.330
	b)	1912	2.351	20.018.316	11.226
Vilniaus „	a)	1908	1.921	17.849.946	11.955
	b)	1911	1.852	26.782.105	14.511
Suvalkų „	a)	1906	511	2.925.492	1.938
	b)	1910	556	6.939 340	3.688
Iš viso	a)	—	4.516	34.220.548	23.223
	b)	—	4.759	53.739.761	29.425

Taigi šitie šaltiniai rodo žymiai didesnį fabrikų bei dirbtuvių skaičių, negu anie (lent. XXV ir XXVII), nors metinės produkcijos vertybė maža tėra padidėjusi. Produkcijos vertybė žymiai didesnė tik grupėje b, t. y. maždaug penkeriems metams praėjus; tatai rodo žymų pramonės plėtimąsi. Reikia dar nepamiršti, kad čia imta vien Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijos, o palikta pramonės įstaigų žvilgsniu gausingesni pakraščiai. Taip, neskaitant jau Kuršo gubernijos Ilukštos ir Grobino apskričių su Liepojos miestu, vienoje Gardino apskrityje 1913 m. buvo 381 pramonės įstaiga su 3.671 darbininku ir 8.515.463 rub. metų produkcijos. Tiesa, lentelėn XXVIII įeina kitur neskaitoma Vileikos apskr. su 337 įstaigomis, 600 darbininkų ir 316 tūkst. rub. metų produkcija, toliau, Disnos apskr. su 112 įst., 630 darb. ir 421 tūkst. rub. metų produkcijos ir Augustavo ap. su 40 įst., 178 darb. ir 264 tūkst. rub. metų produkcijos. Bet visose šitose trijose apskrityse drauge įstaigų nors yra nemaža (489), bet jos visos mažytės (tik su 1124 darbininkais ir 1 mil. rub. metų produkcijos) ir toli gražu neatstoja vienos Gardino apskrities. Be to, XXVIII lentelės daviniai nėra dar iš geriausiųjų metų. Pav., Vilniaus gub. geresnės konjunktūros metais (1910) pramonės įstaigose dirbo 13.608 darbininkai ir metų produkcija buvo verta 33.208 tūkst. rub.

Visa tatai turint omenyje, vargu galima būtų nukrypti nuo tiesos, prie XXVIII lentelės pridedant dar Gardino apskrities davinius. Tada Lietuvos pramonės stovis apie 1911—1913 m. turėjo taip atrodyti:

LENTELĖ XXIX

	Pramonės stovis 1910—1913 m.		
	Įstaigų	Metų prod. vertybė (rub.)	Darbininkų
Kauno gub.	2.351	20.018.316	11.226
Vilniaus „	1.852	26.782.105	14.511
Suvalkų „	556	6 939.340	3.688
Gardino apskr.	381	8.515.463	3.671
Iš viso	5.140	62.255.224	33.096

Kad bent kiek susipažintume su stambesniosios pramonės plėtojimusi, čia paduodame keletą lentelių, sutaisytų iš fabrikų inspektorių metinių apyskaitų. Pirmiausia bendrasis tų pramonės įstaigų skaičius bei stovis 1909 ir 1913 m.:

(Žiūrėk lentelę XXX, pusl. 68).

Iš XXX lentelės matome, kad penkių metų tarpu fabrikų inspekcijos įstaigų skaičius padidėjo 12,4%, jųjų naudojama mechaninė pajėga 38,4% ir darbininkų skaičius 33,2%. Bendrasis pramonės plėtojimos smarkiausiai ėjęs Vilniaus gub., o lėčiausiai — Kauno gub.

Toliau lentelėse (XXXI-a, b, XXXII ir XXXIII) tos pačios įstaigos yra paskirstytos sulig savo didumu, ir visiniais skaitmenimis bei nuošimčiais yra parodytas jųjų plėtojimos tų pačių 1903—1913 metų tarpu.

(Žiūrėk lenteles: XXXI-a, pusl. 68 ir XXXI-b, pusl. 69; XXXII, pusl. 69 ir XXXIII, pusl. 70).

Kaip matyti iš pridedamųjų lentelių, smarkiausiai plėtojosi vidutinio stambumo pramonės įstaigos (nuo 500 ligi 1000 darbininkų). Pačių įstaigų skaičius padidėjo ligi 150%, o jų darbininkų — ligi 168%. Mažosios pramonės įstaigos (ligi 10 darb.) daugiau plėtojosi tik Vilniaus gub.; tuo tarpu Kauno ir Suvalkų gub. atrodo lyg mažėjusios. Bet reikia neužmiršti, kad pačių smulkiųjų įstaigų, namų pramonės bei amatų dirbtuvėlių, čia visai neskaityta, o iš pirmiau nurodytųjų davinių matyti, kad, pav., Kauno gub. nuo 1908 ligi 1912 m. visų įstaigų skaičius yra padidėjęs beveik 300 (žiūr. lent. XXVIII). Aišku, kad čia gali būti kalbos kaip tik apie pačias smulkiąsias pramonės įstaigas, t. y. tokias, kurios apsieina be nuolat samdomų darbininkų ir todel neprivalo fabrikų inspekcijos priežiūros.

§ 12. Prekyba.

Šalies prekyba visur ir visumet yra ankštai susirišusi su vietos pramone ir visu šalies ūkiu. Taip yra ir Lietuvoje. Tais pačiais šaltiniais (Prekybos ir Pram. Min. leidiniu) naudojantis 1900 m. Lietuvos prekybos stovis gubernijų apskrityse turėjo atrodyti šitaip:

(Žiūrėk lentelę XXXIV, pusl. 70).

Iš čia mes matome, kad bene pusę visų prekybos įstaigų sudaro vadinamosios „maišytosios“, t. y. visokios įvairių daiktų krautuvės ir krautuvėlės. Šitų įstaigų metinė apyvarta siekia 35 mil. rublių arba maždaug arti ketvirtadalio visos prekybos

LENTELĖ XXX

	Fabr. inspekcijos prižiūrimų pram. įstaigų stovis						1909—1913 m. tarpu padaugėjo					
							skaičius			nuošimtis		
	Įstaigų		Garo katilų		Darbininkų		Įstaigų	Garo katilų	Darbininkų	Įstaigų	Garo katilų	Darbininkų
	1909	1913	1909	1913	1909	1913						
Kauno gub . . .	141	151	592	696	5.238	6.603	10	104	1.365	7,1	17,5	26,1
Vilniaus „ . . .	193	225	259	463	9.000	12.291	32	204	3.391	16,6	77,7	36,5
Suvalkų „ . . .	77	86	117	181	1.178	1.648	9	64	470	11,7	54,7	39,1
Iš viso	411	462	968	1.340	15.416	20.542	51	372	5.226	12,4	38,4	33,2

LENTELĖ XXXI-a.

	Ligi 20 darbininkų				Nuo 21 ligi 50 darb.				Nuo 51 ligi 100 darb.				Nuo 101 ligi 500 darb.			
	Įstaigų		Darbininkų		Įstaigų		Darbininkų		Įstaigų		Darbininkų		Įstaigų		Darbininkų	
	1909	1913	1909	1913	1909	1913	1909	1913	1909	1913	1909	1913	1909	1913	1909	1913
Kauno gub .	112	110	1 032	978	12	20	405	606	9	12	654	872	6	6	1.366	1.300
Vilniaus „ .	76	77	870	1.175	70	88	2.393	2.958	32	38	2.277	2.826	14	19	2.895	3.421
Suvalkų „ .	59	58	514	485	14	21	434	657	4	6	230	386	—	1	—	120
Iš viso . .	247	245	2.416	2.638	96	129	3.232	4.221	45	56	3.161	4.084	20	26	4.261	4.841

LENTELĖ XXXI-b.

	Nuo 501 ligi 1000 darb.				Daugiau per 1001 darb.			
	Įstaigų		Darbininkų		Įstaigų		Darbininkų	
	1909	1913	1909	1913	1909	1913	1909	1913
Kauno gub. . .	1	2	741	1591	1	1	1.040	1.256
Vilniaus „ . .	1	3	565	1911	—	—	—	—
Suvalkų „ . .	—	—	—	—	—	—	—	—
Iš viso . . .	2	5	1.306	3.502	1	1	1.040	1.256

LENTELĖ XXXII

	Pramonės įstaigų 1909—1913 m. tarpu padaugėjo (+) ar sumažėjo (—)											
	Skaičius						Nuošimčiai					
	Ligi 20 darb.	21—50 d.	51—100 d.	101—500 d.	500—1000 d.	1001 + d.	Ligi 20 d.	21—50 d.	51—100 d.	101—500 d.	501—1000 d.	1001 + d.
Kauno g. .	— 2	+ 8	+ 3	—	+ 1	—	—1,8	+66,6	+33,3	—	+100,0	—
Vilniaus „ .	+ 1	+18	+ 6	+5	+ 2	—	+1,3	+25,7	+18,7	+35,7	+200,0	—
Suvalkų „ .	— 1	+ 7	+ 2	+1	—	—	—1,7	+50,0	+50,0	+100,0	—	—
Iš viso . . .	— 2	+83	+11	+6	+ 3	—	—0,8	+25,6	+24,4	+30,0	+150,0	—

LENTELĖ XXXIII

	Pramonės darbininkų 1909—1913 m. tarpu padaugėjo (+) ar sumažėjo (—)											
	Skaičius						Nuošimčiai					
	Ligi 20 d.	21—50 d.	51—100 d.	101—500 d.	501—1000 d.	1001 + d.	Ligi 20 d.	21—50 d.	51—100 d.	101—500 d.	501—1000 d.	1001 + d.
Kauno gub.	— 54	+201	+218	— 66	+ 850	+216	— 5,2	+49,6	+33,3	— 4,8	+114,7	+20,7
Vilniaus „	+305	+565	+549	+526	+1.346	—	+35,0	+23,6	+24,1	+18,1	+238,2	—
Suvalkų „	— 29	+223	+156	+120	—	—	— 5,6	+51,2	+67,8	—	—	—
Iš viso . .	+220	+989	+923	+580	+2.196	+216	+ 9,1	+30,6	+39,5	+13,6	+168,1	+20,7

LENTELĖ XXXIV

	Prekybos įstaigų skaičius								Prek. įstaigų metinė apyvarta (tūkst. rub.)							
	Žemės ūkio prod.	Naminių ir medžioklės gyv.	Miško medžiag. ir medžio dirb.	Mineralų ir metalų	Manufakt. ir galanterijos	Gėryklų	Maišytų prek. įst.	Iš viso	Iš viso	Žemės ūkio prod.	Naminių ir medžioklės gyv.	Miško medž. ir medžio dirb.	Mineralų ir metalų	Manufakt. ir galanter.	Gėryklų	Maišytų prek. įst.
Kauno gub. . . .	330	308	141	296	922	916	3.194	6.107	38.107	5.403	2 307	2 163	2.781	7.030	5.754	12.669
Vilniaus „ 5 ap. .	255	222	144	212	893	906	2 253	4.885	49 680	4.563	4.658	3.295	5.009	10 559	7.065	14.531
Suvalkų „ 6 „ .	155	98	25	91	229	428	875	1.902	8.315	1.517	485	295	411	1.495	2.332	1.780
Pakraščių 3 „ .	164	186	98	105	334	550	1.142	2.579	37.994	14 614	3.971	3.483	2 902	2.878	4.274	5 872
Iš viso	904	814	408	704	2.378	2.800	7.465	15.473	134 096	26.097	11.421	9.236	11.103	21.962	19 425	34 852

apyvartos. Įvairių prekybos įstaigų žvilgsniu turtingiausia yra Kauno gubernija, kur yra apie 40% visų Lietuvos prekybos įstaigų; bet didžiausią metinę apyvartą daro Vilniaus gub. įstaigos (ligi 50 mil. rublių arba apie 36% visos apyv.). Žymi prekybos įstaigų ir jų apyvartos dalis tenka pakraščiams, bet tai del to, kad yra įskaitytas ir toksai prekybos centras, kaip Liepoja, su 1119 prekybos įstaigų ir 28 mil. rublių metinės apyvartos, kurios 38% tenka įstaigoms, pirkliaujančioms žemės ūkio produktais.

Žemiau dedamoji lentelė (XXXV) sutaisyta atsižvelgiant į prekybos rajonus ir duoda prekybos stovio vaizdą etnografinėje Lietuvoje (žiūr. § 10) ir atskirai prie jos prišlijusiuose pakraščiuose.

LENTELĖ XXXV

	Prekybos įstaigų rūšys	Lietuvos branduolyje			Pakraščiuose		
		Įstaigų	Metinės apyvartos		Įstaigų	Metinės apyvartos	
			Tūkst. rub.	Nuošimt.		Tūkst. rub.	Nuošimt.
I.	Žemės ūkio augalų produktai . . .	857	13.111	12,6	225	16.910	33,8
II.	Gyvulių, žuvų ūkio, medžioklės ir kt. produktai . . .	708	8.113	7,7	242	5.010	10,0
III.	Miškų medžiagos ir medžio dirbiniai	356	6.488	6,2	94	3.098	6,2
IV.	Mineralų ir metalų dirbiniai . .	643	8.820	8,5	173	3.867	7,7
V.	Manufaktūra ir galanterija . . .	2.246	20.408	19,4	527	7.137	14,3
VI.	Gėryklos, traktieriai ir kt. . . .	2.476	16.517	15,7	648	5.255	10,5
VII.	Maišytos prekybos įstaigos . . .	6.955	31.459	29,9	1.628	8.751	17,5
—	Iš viso	14.241	104.916	100	3.537	50.028	100

Iš XXXV lentelės matome, kad beveik 30% visos metų apyvartos Lietuvoje padaro smulkiosios arba „maišytosios“ preky-

bos įstaigos, ir beveik penktą dalį (19,4%) manufaktūros bei galanterijos dalykų krautuvės. Toliau eina gėryklų bei traktierių apyvarta (15,7%), paskui žemės ūkio augalų (12,6%), dar toliau mineralų ir metalo dirbinių (8,5%); priešpaskutinėj vietoj (7,7%) stovi gyvulio ūkio ir panašių dalykų prekyba ir paskutinėj (6,2%) — miškų ir medžio dirbinių. Jau kiek kitaip dalykai atrodo pakraščiuose. Ten pirmoj vietoj stovi žemės ūkio produktų prekyba, kuri sudaro net 33,8% visos apyvartos. Čia tai ir vaidina svarbiausią rolę Liepoja, kur nueina didelė Lietuvos ūkio produktų dalis (iš 16,9 mil. rub. pakraščių apyvartos žemės ūkio produktais prekiaujant — 13 mil. rub. tenka Liepojai).

Reikia pabrėžti, kad čia padėtųjų lentelių daviniai iš dalies yra pasenėję (1900 m.) ir turi tik palyginamosios vertybės, iš dalies — nepilni, nes neapima smulkesniųjų prekybos įstaigų, kurios neapdedamos arba paliuosuojamos nuo tam tikro prekybos mokesnio. Kiek tokių įstaigų apskaitymo metais buvo ir kokia jų apyvarta — sunku susekti. Guberninio statistikos komiteto žiniomis 1912 m. Kauno gub. iš viso buvę 11.942 prekybos įstaigi, iš jų gi tik 7109 buvusios apdėtos prekybos mokesniais. Metinė apyvarta keleto pastarųjų prieš karą metų tarpu Kauno gub. siekė 55—60 mil. rublių, o grynasis pelnas — 4½—5 mil. rublių.

Suvalkų gub. 1906 metais prekybos įstaigų apyvarta siekė 10.971 tūkst. rub., o grynasis pelnas 944.697 rub. (guber. apžv. 1906 m.). Vilniaus gubernijai tikresnių žinių neturime, bet daug davinių rodo tai, kad pastaraisiais keliais prieš karą metais Vilniaus gub. prekybos įstaigų apyvarta siekė ne mažiau kaip 70 mil. rub. ir gryno pelno duodavo bent apie 7 mil. rub. Be to, paviršutiniais apskaitymais Lietuvos mugių atvirosios prekybos metinė apyvarta siekia 5—10 mil. rublių.

Viską suvedus vienon vieton, vargu bebūtų perdėta pabrėžus, kad prieš karą Lietuvoj buvo ne mažiau kaip 25 tūkst. įvairių prekybos įstaigų, kurios darydavo apie 150—200 mil. rub. metinės apyvartos ir kasmet turėdavo apie 15 mil. rub. gryno pelno.

§ 13. Importas bei eksportas ir produktų vartojimas.

Būtų be galo svarbu ir naudinga, kad Lietuvos žmonių vartojimo ir importo bei eksporto arba užsienių prekybos daviniai būtų mums tiksliai žinomi; nes tuo juk remiasi šalies ūkio, o su juo drauge ir paties valstybinio gyvenimo savarankiškumas bei nepriklausomybė. Deja, tokių visai tikrų ir pilnų žinių įgyti jokiu būdu negalima, nes: 1) Lietuva ligi šiol neturėjo savo val-

stybinių sienų nei stočių, kur atskiriai būtų registruojamas Lietuvos importas bei eksportas; 2) ligi karo beveik be registracijos likdavo vandens keliais važiojamosios prekės bei produktai, nekalbant apie paprastų kelių važmą; 3) net geležinkeliais vežiojamosios prekės bei produktai būdavo registruojami labai netobūlai ir nepilnai. Del visų šitų priežasčių pažinti tikrasis Lietuvos užsienių prekybos arba importo bei eksporto stovis yra be galo sunku, nekalbant jau apie galėjimą tiksliai apskaityti; neatsargūs mėginimai tatai padaryti gali privesti prie visai klaidingų išvadų. Mes, pavyzdžiui, matome, kaip kai kurie net ir rimti autoriai, statistikos žinias be kritikos naudodami, daro išvadas ir drąsiai sprendžia, būsią Lietuva, žemės ūkio šalis, net savo javais neištverianti. Neminėdami kitų, čia pastebime tik du naujausiųjų šios rūšies leidiniu — lenkų autoriaus W. Bitner'io („Bilans handlowy Litwy", dargi su prancūzų vertimu) ir rusų pusiau oficialinį leidinį Rumiancevo redakcijos: „Производство перевозки и потребленіе хлѣбовъ въ Россіи 1909 — 1913 г. г. Ir viename ir antrame veikale paduotosios statistikos žinios rodo Lietuvoj tik vieną Kauno guberniją truputį daugiau javų užauginant, negu pati suvartoja, tuo tarpu Vilniaus ir Suvalkų (pas Bitnerį ir Gardino) gubernijų gyventojus savo javų toli gražu neištenkant. Štai kai kurie daviniai, suvestieji minėtame rusų pusiau oficialiniame leidinyje, kurie, apskritai imant, sutinka ir su p. Bitner'io daviniais.

LENTELĖ XXXVI (iš Rumiancevo).

	Vienas gyventojas per metus vidutiniškai suvartoja (pūdų):			
	Rugių	Kviečių	Miežių	Avižų
Kauno gub.	12,71	2,59	4,38	7,03
Vilniaus „	11,44	1,49	2,55	5,09
Suvalkų „	13,90	2,69	2,80	8,32

LENTELĖ XXXVII (iš Rumiancevo).

	Suvartojimą žymint 100, užderėjimai buvę toki:			
	Rugių	Kviečių	Miežių	Avižų
Kauno gub.	102,65	81,01	104,79	104,51
Vilniaus „	94,42	21,88	88,54	89.90
Suvalkų „	98,86	80,90	144,44	95,77

Kas bent kiek pažįsta minėtų trijų gubernijų žmonių gyvenimo sąlygas, tas perveizdėjęs XXXVI lentelę išsyk turi imti abejoti del paduodamųjų skaitmenų tikrumo. Nes sunku be tikresnių išrodymų tikėti, kad, pav., Vilniaus gub. gyventojai, kurių apie 15% yra miestiečių, tik pusę tiek kviečių sunaudotų kaip Kauno gub. gyventojai, tarp kurių miestiečių tėra tik apie 10%. Dar sunkiau tikėti, kad, pav., Kauno gub. gyventojai miežių sėdami ne daugiau kaip Suvalkų gub. gyventojai (žiūr. lent. XIX), ir apskritai, ne geriau maitindamies už suvalkiečius, tų pačių miežių suvartotų beveik po 2 pūdų kiekvienas daugiau, negu suvalkiečiai. Ir apskritai, sunku be aiškių išrodymų tikėti, kad taip artimų kraštų ir taip vienodo ar bent artimo kultūros laipsnio gyventojų reikalavimai taip daug skirtųsi, — juo labiau, kad tas suvartojimo davinių skirtumas nesutinka su bendrais ūkio faktais.

Kad bent kiek geriau pasiaiškintume Lietuvos importo bei eksporto ir vietos gyventojų suvartojimo didumą ir kad patikrintume pp. Bitnerio, Rumiancevo ir kt. autorių skelbiamas žinias, mes tyčia šį klausimą plačiau patyrinėjome, naudodamiesi įvairiais, bet daugiausia pirmųjų rankų šaltiniais. Palyginimui — pirmiausia paduodame lentelę (XXXVIII), sutaisytą iš Prek. ir Pram. Min. pirmiau minėtojo leidinio davinių (1900 m.). Čia įeina tiek geležinkelių, tiek vandens kelių vež-

LENTELĖ XXXVIII.

		Lietuvos produktų ir prekių vežiojimas (tūkst. pūd.)	
		Išgabenta	Atgabenta
1	Žemės ūkio produktų (javų, miltų, duonos, vaisių ir t. t.) .	17.736,1	14.646,5
2	Miškų ir medžio dirbinių (taip pat šiaudų)	130.284,7	29.232,3
3	Gyvulių, paukščių, žuvų arba jų produktų	4.158,0	4.820,7
4	Mineralų ir metalo dirbinių (čia įeina plytos, indai, žibalas ir kt.)	10.422,1	17.964,5
5	Manufaktūros ir galanterijos . .	390,2	794,7
6	Įvairių gėrimų (alaus, degtinės, miner. vand.)	1.502,3	1.087,1
7	Kitų įvairių dalykų	2.160,7	2.409,1
	Iš viso . .	166.654,1	70.954,9

mos svoris, o per Prūsų sienos muitines ir arklių vežamieji transportai. (Iš viso per Prūsų sienos muitines Lietuvoje tais metais išgabenta 74.778,7 tūkst. pūdų ir atgabenta 6.250,0 tūkst. pūdų). Skaitomasai plotas susideda iš § 10 minėtųjų 36 apskričių.

Iš XXXVIII lentelės mes matome, kad žemės ūkio augalų arba jų produktų iš Lietuvos (36 apskr.) išvežta daugiau negu atvežta, 3,1 mil. pūdų, o visų prekių daugiau išgabenta, negu atgabenta, net 96 mil. pūdų. Iš visų prekių tik manufaktūros ir galanterijos daugiau atgabenta, kaip išgabenta.

Daugiau žinių mes randame Kelių Ministerijos leidiniuose („Стат. Сборник Мин. Путей Сообщ."). Peržiūrėję visos metų eilės rinkinius, mes paėmėme 1912 metų davinius, tipingiausius ir artimiausius vidutiniams kelių pastarųjų prieš karą metų daviniams. Pirmiausia ėmėme atskiras per Lietuvą einančių geležinkelių šakas ir paskaitėme, kiek jomis vežta į Lietuvos centrą ir kiek nuo centro į pakraščius. Bendrieji daviniai matyti iš lentelės XXXIX.

LENTELĖ XXXIX.

Geležinkelių šakomis gabenta (tūkst. pūdų)				
	į Lietuvos		Tame skaičiuje į Vilniaus-Sarnų šaką	
	pakraščius	vidurį	Sarnų	Vilniaus
Kviečių	1.528	1.493	11	153
Kvietinių miltų . .	15.288	5.783	33	3.224
Rugių	6.145	3.094	18	1.259
Ruginių miltų . .	8.468	1.496	69	504
Avižų	24.178	6.818	73	2.227
Miežių	6.657	4.064	15	1.757
Iš viso	**62.264**	**22.748**	**219**	**9.124**
Druskos	5.133	3.769	129	797
Naftos	743	749	234	31
Žibalo	351	3.896	350	455
Anglių	32.432	12.623	737	5 055
Malkų	43.531	29.371	4.218	4.010
Medinės stat. medž	63.324	98 662	16.650	8.423
Viso labo	**207.778**	**171.818**	**22.537**	**27.895**

Mes tyčia išskyrėme Vilniaus-Sarnų geležinkelio šaką, kadangi tai yra vienintelė šaka, kur žymiai daugiau vežta į Lietuvos centrą, negu į pakraščius. Žinant, kad Vilnius su savo 200 tūkst. gyventojų yra nelabai derlingame krašte ir kad toji geležinkelio šaka siekia derlingiausiąsias Rusijos gubernijas, — stebėtis tokiu apsireiškimu nereikia. Prisižiūrėję gi arčiau, mes pamatysime, kad į Vilnių daugiausia buvo vežta dalykų, paties miesto gyventojų plačiausiai vartojamų, k. a.: kvietinių miltų, rugių, avižų (kariuomenės arkliams), anglių, druskos; tuo tarpu malkų ir ypač medinės statymo medžiagos žymiai daugiau vežta į pakraščius. Šiek tiek mažiau į pakraščius, negu į vidurį, buvo vežta ir Varėnos — Gardino šaka (423 prieš 565); tai irgi visai suprantama: minėtas geležinkelis apsuka neturtingiausiąją Suvalkų gub. dalį, be to, dar iš Varėnos yra atviri keliai į Vilnių, Liepoją, Virbalį. Kad ne Lietuvai reikia iš svetur javų gabentis, rodo Lentvaravo—Virbalio šaka, kur svarbesniųjų javų į Virbalio pusę nuvežta 3.381 tūkst. pūdų, iš tų — Prūsuosna 1.701 tūkst. pūdų, tuo tarpu į Lentvaravo pusę 920 tūkst. pudų ir iš Prūsų per Virbalį tik 2 tūkst. pūdų. Skirtumas tarp 1.701 su 920 ir 3.381 t. p. kaip tik dera Kauno miestui ir pakelėj esamiems kareivių garnizonams pasilaikyti, o ne vietos gyventojams.

Bet nei savęs nei kitų nenorėdami suklaidinti, mes imame dar vieną apskaitymo būdą, būtent: imame visas Lietuvos pakraščiuose stovinčias geležinkelių susidūrimo stotis ir apskaitome, kiek į jas gelžkeliais atgabenta iš tariamų „užsienių“ ir kiek iš Lietuvos, taip pat kiek šen ir ten išgabenta. Tokios stotys yra: 1) Mažeikiai, 2) Kalkuonys, 3) Molodečna, 4) Lyda, 5) Gardinas ir 6) Virbalis. Viską suvedę krūvon, randame štai ką (1912 m.):

(Žiūrėk lentelę XL., pusl. 77).

Kaip matome, daviniai beveik tie patys, kaip lentelėje XXXIX: javų iš tų visų stočių du kartu daugiau į „užsienius“ išgabenta, negu iš „užsienių“ atvežta, nekalbant jau apie malkas ir medinę statymo medžiagą. Tuo tarpu visai kitaip yra su tais produktais, kurių Lietuvoje nėra, k. a. druska, žibalu, anglim. Čia vienintelį išėmimą daro Molodečnos stotis, kur ne tik malkų ir statymo medžiagos, bet ir druskos buvo daugiau išgabenta negu atgabenta. Štai paaiškinima tuo, kad iš Molodečnos eina dar skersai geležinkelis, aprūpinąs Lietuvos pakraštį su Vileika ir kitais žymesniais vartojimo centrais; todel ir iš Molodečnos tariamas Lietuvoj nesamų produktų išvežimas iš tikrųjų reikia prie įvežimo priskaityti.

LENTELĖ XL.

Lietuvos pakraščių 6-iose geležink. stotyse buvo tūkst. pūdų

	iš Lietuvos išvežta	į Lietuvą atvežta	Tame skaičiuje per Virbalį:	
			į Prūsus	iš Prūsų
Kviečių	314	164	249	—
Kvietinių miltų	548	773	25	—
Rugių	884	284	69	1
Ruginių miltų	682	132	25	1
Avižų	990	493	243	—
Miežių	1.397	161	1.090	—
Iš viso	**4.815**	**2.007**	**1.701**	**2**
Druskos	434	826	22	2
Naftos	304	252	20	—
Žibalo	496	1.299	28	3
Anglių	990	4.041	3	2
Malkų	3.378	6.093	113	—
Med. stat. medž.	14.567	4.196	2.331	3
Viso labo	**24.984**	**18.714**	**4.218**	**12**

Norėdami dar kartą patikrinti gautuosius išdavinius ir bent kiek tikriau sužinoti Lietuvos importo bei eksporto didumą, mes apskaitėme, kiek iš visų etnografinės Lietuvos geležinkelių stočių vienais metais svarbesniųjų prekių išgabenama ir kiek atgabenama. Čia įeina: 1)Liepojos-Romnų geležinkelio visos stotys, pradedant nuo Ventos ligi Molodečnos, taip pat Radviliškio-Kalkuonių šaka; 2) Vasaros Vakarų geležinkelio visos stotys, pradedant nuo Kalkuonių ligi Gardino su Varėnos-Gardino ir Lentvaravo-Virbalio šakomis; 3) Pagirių geležinkelio visos stotys, pradedant nuo Gardino dešinėj Nemuno pusėj ligi Vileikos; 4) Panevėžio-Švenčionių kelio visos stotys ligi Borezvičiaus; 5) Rygos-Orlo geležinkelio stotis Mažeikiuose.

(Žiūrėk lentelę XLI, pusl. 78).

LENTELĖ XLI.

	Lietuvos geležinkelių stotyse prekių (tūkst. pūdų)		
	Įkrauta (išgabenta)	iškrauta (atgabenta)	Daugiau (+) arba mažiau (—)išgabenta kaip atgab.
Kviečių	1.448	1.010	+ 438
Kvietinių miltų . . .	3.184	3.559	— 375
Rugių	3.551	2.190	+ 1.361
Ruginių miltų . . .	1.548	747	+ 801
Avižų	11.382	10.837	+ 545
Miežių	4.279	2.366	+ 1.913
Iš viso . .	**25.392**	**20.709**	**+ 4.683**
Druskos	1.281	3.229	— 1.948
Naftos	442	525	— 83
Žibalo	1.331	2.544	— 1.213
Anglių	4.284	15.043	—10.759
Malkų	24.720	14.374	+10.346
Med. stat. medžiagos	48.476	18.274	+30.197
Viso labo	**105.921**	**74.698**	**+31.223**

Be abejonės, ne viskas, kas čia išvežimo skyriuje surašyta, iš tikrųjų ir iš Lietuvos išvežta, lygiai kaip ne viskas iš kitur atvežta, kas atvežimo skyriuje įrašyta. Didelė čia paminėtųjų produktų ir prekių dalis tik iš vietos į vietą gabenta. Bet aišku vienas dalykas; jeigu visose Lietuvos geležinkelių stotyse buvo įkrauta ir išvežta javų 25 mil. pūdų, o atvežta ir iškrauta tik 20 mil. pūdų, tai aišku, kad 5 mil. pūdų turėjo būti kitur išvežta. Kiek gi iš tikrųjų Lietuvos geležinkeliais vietos reikalams iš vietos į vietą vežiojama, iš dalies šiokį tokį supratimą gali duoti Švenčionių siaurojo kelio apyskaita. Kaip žinome, Švenčionių kelias eina gana tipingais Lietuvos kraštais ir dar nederlingiausiais. Čia ir paduodame Švenčionių geležinkelio 1912 m. pilną prekių gabenimo apyskaitą.

(Žiūrėk lentelę XLII, pusl. 79).

Kaip matome, pusė (49,8%) visų geležinkeliu vežtųjų javų buvo į šalį išvežta, trečdalis (33,6%) vietos reikalams vežiota ir tik ⅙ (16,6%) iš kitur atvežta — ir tai beveik vienų miltų. Jeigu

LENTELĖ XLII.

	Švenčionių geležinkelio metinė prekių vežiojimo apyskaita (tūkst. pūdų)						
	Vietos reikalams vežiota	Kitur išvežta	Iš kitur atvežta	Iš viso	Iš 100 vežtųjų pūdų buvo: Viet. r. vežiota	Išvežta	Atvežta
Kviečių	58	2	—	60	96,7	3,3	—
Kvietinių miltų .	85	4	95	184	46,2	2,2	51,6
Rugių	78	321	—	399	19,5	80,5	—
Ruginių miltų . .	3	7	19	29	10,3	24,2	65,5
Avižų	26	29	9	64	45,3	40,6	14,1
Miežių	6	16	3	25	24,0	64,0	12,0
Iš viso	**256**	**379**	**126**	**761**	**33,6**	**49,8**	**16,6**
Druskos	3	—	165	168	1,8	—	98,2
Naftos	7	—	4	11	63,6	—	36,4
Žibalo	36	—	6	42	85,7	—	14,3
Anglių	1	—	12	13	7,7	—	92,3
Malkų	651	825	—	1.476	44,1	55,9	—
Med. stat. medž. .	580	1.143	4	1.727	33,6	66,2	0,2
Viso labo . . .	**1.534**	**2.347**	**317**	**4.198**	**36,5**	**55,9**	**7,6**
Visų (ir čia neminėtų) prekių .	**2.205**	**3.148**	**1.403**	**6.756**	**32,6**	**46,6**	**20,8**

šitokia proporcija ir visoj Lietuvoj būtų (o yra daug davinių, kad ji maždaug tokia), tai Lietuva ne pritrūktų kasmet 9 mil. pūdų javų, kaip tat mėgina p. Bitneris išrodyti, bet ne mažiau kaip 9 mil. pūdų turėtų perdaug. Ir tai neskaitant bulvių, žirnių, burokų, pašarinių žolių ir kitų įvairių sėklų, kurių net ir p. Bitnerio daviniais apie 3 mil. pūdų kasmet daugiau išvežama, negu atvežama. Be to, apie 2 mil. pūdų javų ir apie 6 mil. pūdų bulvių kasmet būdavo pervaroma degtinei ir alui.

Kad iš Lietuvos daugiau išvežama, negu įvežama, rodo ir apyskaitos tų Lietuvos muitinių, kur geležinkeliais iš toliau neatvežama, bet gabenama vien arkliais arba vietiniais vandens keliais. Tokių muitinių visame plote nuo Palangos ligi Vištyčio (išimant Virbalį-Kybartus) yra 17. Muitų departamento metinėse apyskaitose 1913 m. tų 17 muitinių apyvarta šitaip atrodo:

(Žiūrėk lentelę XLIII, pusl. 80).

LENTELĖ XLIII

	Metinė muitinių apyskaita (rubliais)	
	Išgabentą	Atgabenta
Javų ir šiaip maisto . .	1.193.660	598.290
Gyvulių	1.355.592	6.877
Žalios ir pusiau apdirbtos medžiagos	8.464.958	971.661
Dirbinių	58 853	424 726
Iš viso	**11.073.063**	**2.001.554**

Kaip matome iš XLIII lentelės, per 17 Lietuvos muitinių, kur galėjo būti išvežami vien vietos produktai (nes arkliais iš toli neatveši, o toliau negu Lietuvos siekiančių vandens kelių taip pat nėra), lygiai kaip iš Prūsų atvežami tik vietos reikalams derą dalykai, — visų vienais metais išgabentųjų prekių vertybė siekia daugiau per 11 mil. rub., o atgabentųjų — tik 2 mil. rub.

Rodosi, bus jau pakankamai išrodyta, kad jau ko ko, bet žemės ūkio produktų Lietuvai negali trūkti ir netrūksta. Berods, mūsų apskaitymuose dažniausiai paduoti tik 1912 ir 1900 metų daviniai (iš dalies 1913 m.), o ne visos metų eilės davinių padarytieji vidutiniai išvedimai. Del to betgi čia turime pabrėžti, kad tų metų daviniai anaiptol negali būti laikomi nepaprastais. Priešingai, 1899 ir 1911 m. uždėrėjimai, kuriais galėjo remtis 1900 ir 1912 m. Lietuvos eksportas, kaip tik priklausė prie vidutiniųjų, o kai kur net prie menkesnių už vidutiniuosius. O kad įvairių oficialinių žinybų duodamieji skaitmenys ne iš piršto išlaužti ir kad Lietuvos gyventojai turi ką išvežti, tai liudyja ir šiaip įvairūs tyrinėjimai, daryti įvairių įstaigų ir žmonių grynais prekybos tikslais. Vieną tokių tyrinėjimų čia paminėsime, būtent — Kuršo žemės ūkio draugijos tyrinėjimą. Ta draugija rengėsi gilinti Aa upės vagą ligi Bauskės, todel norėjo apskaityti, ar tasai darbas apsimokėtų. O kadangi apsimokėti galėjo tik tada, jeigu Kauno gub. Pakuršės gyventojai nuo jų atliekamus ūkio produktus ir sau reikalingas prekes gabentųsi minėtu keliu, tai ir buvo reikalo gerai ištirti, kiek iš Kauno gub. gyventojų čia galima tikėtis. Tyrinėjimai buvo daryti ligi 1914 metų pradžios ir atrasta, kad nuo vienos naudojamosios žemės dešimtinės valstiečiai, vidutiniškai skaitant, kasmet išveža 12,6 pūdų

javų, 0,7 pūdo auginamųjų gyvulių arba mėsos, dvarai gi nuo vienos deš. išveža apie 28 pūdus javų. Sakysime, dvarai ne visur tiek daug išveža. Vėl, sakysime, didžiumą žemių sudaro valstiečių žemės ir kitur tiek dvarai, tiek valstiečiai gali daug mažiau savo produktų išvežti, negu Pakuršėje. Bet vargu būsime perdėję, tardami nuo vienos ūkyje naudojamosios dešimtinės Lietuvoj atliekant išvežti vidutiniškai apie 15 pūdų įvairių javų. Jeigu šis prileidimas būtų artimas teisybei, tai iš Lietuvos kasmet būtų išvežama apie 8 mil. pūdų grūdų (nes yra 5.460 tūkst. deš.). Šis skaitmuo, kaip matome, labai yra artimas pirmiau minėtiems oficialinių šaltinių daviniams (su prideramais papildymais).

Prie visų šitų apskaitymų reikia turėti omenyje dar viena aplinkybė, būtent: beveik visi šaltiniai yra paremti vien geležinkelių daviniais, tuo tarpu pačių geležinkelių Lietuvoje labai maža tėra ir jau XLIII lentelėj paduotieji Lietuvos muitinių daviniai rodo, kaip daug išvežamųjų ir atvežamųjų prekių bei produktų geležinkelių visai nesiekia. Net vandens kelių pasiekti daugybė šių produktų visai negali ir neapskaitomi yra arklių vežiojamieji. Bet čia aišku vienas dalykas: kad nei vandens keliais nei arkliais negali būti į Lietuvą daugiau atvežama, kaip išvežama. Ir štai del ko. Vandens kelių nėra nė vieno, kuris siektų, žemės ūkio produktų žvilgsniu, turtingas šalis ir atsiremtų į didelius suvartojimo centrus. Vienintelis vandens kelias, kuris čia gali būti domėn imamas, tai Nemunas. Bet jis perkasu yra sujungtas tik su Lenkų kraštu, kurs žemės ūkio produktų Lietuvai pristatyti negali, o prie Nemuno esą vartojimo centrai — Gardinas ir Kaunas (ypač pastarasis) ir be Nemuno turi daug patogių ir pigių kelių sau produktų įsigyti. Be to, kaip tik Nemunu kasmet į Prūsus išgabenama apie 500 ligi 700 tūkst. pūdų žemės ūkio produktų — t. y. daugiau, negu kad iš kitur Nemuno upynu pristatoma. Vienintelis gi žymus vartojimo centras — Vilnius — vandens keliais sau maisto daiktų beveik negauna. Liekasi tad arklių susisiekimas. Bet iš tolimų kraštų (ne Lietuvos) ligi Vilniaus niekas arkliais nevažiuos, o pakraščių sodžiams ir miesteliams iš svetur gabenti javų nėra reikalo. Pagaliau, jeigu iš Paprūsės tiek daug žemės ūkio produktų išgabenama arkliais į Prūsus, tai kodel žymiai turtingesnis Pakuršės ar kt. kraštas turėtų kitur sau duonos ieškotis? Visiems senai yra žinoma, kad Pakuršės žemininkai savo produktus arkliais gabena tiesiai į Bauskę, Liepoją ir net Rygą, bet negirdėti, kad iš tenai ar iš kitur kur būtų javai arkliais į Lie-

tuvą gabenami. Ir negali būti gabenami, nes Kurše javai kaip tik brangesni, negu Lietuvoj.

Be javų, iš Lietuvos išvežama nemaža gyvulių ir jų produktų, taip pat įvairių kitų daiktų bei sėklų, neskaitant Lietuvoj išvarytos degtinės, alaus ir kt. Vien Kauno gub. kas metai būdavo daugiau išvežama, negu atvežama, apie 300—400 tūkst. pūdų pašarinių žolių ir apie 100 t. p. kitų sėklų, 15—20 tūkst. p. žirnių, pupų, 100—150 t. p. sėlenų, išspaudų ir kt., 25—35 t. p. burokų, 700—800 t. p. bulvių ir kt. Vilniaus gubernija šių ūkio produktų žvilgsniu yra neturtingesnė, gi suvartoja daugiau, todel gali būti trūkumo. Bet užtat Suvalkų gubernija turtingesnė palyginti ir už Kauno gub. ir vargu beperdėsime prileisdami, kad Suvalkų gubernijos viršus atlygina Vilniaus gubernijos trūkumą, o Kauno gubernijos atlaikai jau išvežami svetur.

Suglaudę vis, kas čia buvo sakyta ir išrodinėta, mes tariame:

1. Lietuvos javų metuose esti viršaus, negu reikia, mažiausia 5—6 mil. pūdų, o daug davinių rodo, kad daugiau išvežama, negu atvežama, apie 7—10 mil. pūdų. Be to, dar apie 1 mil. pūdų atlieka bulvių, burokų, kitų šakniavaisių ir įvairių pašarinių žolių, sėmenų, sėlenų, išspaudų (kaločių) ir t. t. — apie ½ mil. pūdų. Imdami mažiausiuosius skaitmenis ir vertindami javų pūdą vidutiniškai po 90 kap., bulvių ir kitų šakniavaisių po 25 kap. ir įvairių pašarinių žolių, sėklų, sėlenų ir kt. tik po 1 rub., gausime, kad Lietuvos žemės ūkio produktų vienais metais atlieka mažiausia

javų grūdų	už	4.500	tūkst. rub.
šakniavaisių	„	250	„ „
žolių ir kt.	„	500	„ „
Iš viso	už	5.250	tūkst. rub.

Už tokią sumą kas metai ir būdavo iš Lietuvos žemės ūkio produktų išvežama daugiau, negu atvežama, arba kitais žodžiais: tai ir yra grynasis (mažiausias) Lietuvos žemės ūkio (be gyvulių) pelnas.

2. Kitą svarbų Lietuvos ūkio pelno šaltinį sudaro gyvuliai arba jų produktai. Apskaitoma, kad iš Lietuvos kasmet būdavo išgabenama mažiausia apie 25—30 tūkst. galvijų, apie 10—15 tūkst. arklių, 40—50 tūkst. kiaulių ir t. t., neskaitant išvežamos mėsos, taip pat paukščių, žuvų, sviesto, kiaušinių, sūrių ir t. t. Pirmiau minėtojo lenkų autoriaus V. Bitnerio apskaitymais (o jis, kaip matėme, Lietuvos prekybos balanso, juo labiau jos ūkio

pelno, didinti neturėjo palinkimo), visų šitų produktų iš Lietuvos, dargi be Suvalkų gub., kasmet būdavo daugiau išvežama, negu atvežama, maždaug už 8 mil. rublių. Šis skaitmuo mažinti, ypač kad dar be Suvalkų gub., — nėra jokios rimtos priežasties.

3. Trečias svarbus Lietuvos ūkio pelno šaltinis — tai miškai. To paties V. Bitnerio apskaitymais, grynasis Lietuvos pelnas kasmet siekiąs vidutiniškai 25 mil. 750 tūkst. rublių. Oficialinių šaltinių daviniai ir kitų autorių apskaitymai rodo, kad minėtasis skaitmuo nėra per didelis (pav. Rusų valdžia miškais verstis pelningai nemokėjo ir, apskritai, šeimininkavo blogai, vis delto gryno pelno iš Lietuvos miškų turėdavo apie 2 mil. rub. kas metai).

4. Viską krūvon sudėję, mes matome, kad Lietuvos prekyba svetur gryno pelno duodavusi (mažiausia):

1) javai	apie	5.250	tūkst. rub.
2) gyvuliai	„	8.000	„ „
3) miškai	„	25.750	„ „
Iš viso	apie	39 mil.	rub.

Tuo tarpu Lietuva reikalinga daugelio svetimų kraštų prekių, k. a. druskos, žibalo, arbatos, cukraus, manufaktūros ir galanterijos dirbinių, chemijos produktų ir t. t. Kiek tikrai reikia už šiuos dalykus mokėti — sunku pasakyti, bet įvairūs daviniai rodo, kad metams apie 20—25 mil. rublių įsivežant išmokama daugiau, negu už tos pačios rūšies dalykus ir, apskritai, ne už žemės ūkio produktus gaunama išvežant. Jeigu šitai būtų bent arti teisybės, tai visgi grynasis Lietuvos, tariant „užsienių", prekybos pelnas siektų apie 15—20 mil. rub. kas metai.

D. Finansai ir kreditas.

Raštai ir šaltiniai prie II D: Žiūr. prie A-C minėtieji veikalai, taip pat: 1) Ad. Prūsas. Bankai ir kreditas Liet.; 2) Ежегодникъ Минист. Финансовъ; 3) Статистика долгосрочнаго кредита; 4) Отчетъ по мелкому кред.; 5) Операціи ломбардовъ Росс.; ir kt.

§ 14. Visuomenės kreditas.

Kaip kitose visuomenės ūkio šakose, taip ir visuomenės kredito srityje Rusų valdžios slopinamoji politika ir Lietuvoje trukdė normalinį plėtojimąsi. Rodosi, pačios valstybės nauda reikalauja, idant visuomenė būtų aprūpinta pigiu kreditu, o pat-

sai kredito tvarkymas būtų visuomenės rankose. Bet Rusų valdžia visuomenei savo kredito įstaigų turėti neleido, arba labai varžė jųjų darbą, įžvelgdama čia, kaip ir kiekviename visuomenės susibūrime, pavojų valdžios politikai. Viską tvarkyti valdžia pavedė savo valdininkams; del to ir esamosios įstaigos buvo nutolusios nuo vietos žmonių ir nuo jų reikalų, taip pat, žinoma, negalėjo prideramai atlikti nė vieno savo vyriausiųjų bei tikrųjų uždavinių. Smulkiojo kredito įstaigų (kooperatyvų) kūrimas ir darbas buvo labai varžomas, o jų susivienijimas arba sąjunga — visai neleidžiama. Kitoms vėl smulkiojo kredito įstaigoms valdžia antmetė savo stelbiamąją globą (gminų kasoms, visuomeninėmis taupomosioms kasoms ir kt.). Lietuvos stambiojo kredito įstaigos vėl buvo įsteigtos ir tarnavo ne krašto reikalams, bet Rusų valdžios rusinimo politikai (valstybiniai bajorų ir valstiečių bankai), arba lenkų dvarininkų interesams (Vilniaus žemės bankas, Suvalkų kredito draugija), arba, pagaliau, tik atskiriems žmonėms (kai kurie privatiniai bankai). Del šių visų priežasčių visos Lietuvos kredito įstaigų apyskaitos visai nerodo tikrojo finansinių krašto pajėgų stovio, nes daugelis, jeigu ne didžiuma žmonių, bevelijo įvairias kredito operacijas atlikinėti privatiniu būdu, negu kreiptis į jiems svetimas, sunkiai pasiekiamas ir įvairiomis, dažnai visai beprasmėmis, formalybėmis apstatytas viešąsias kredito įstaigas. Be to, jose maži nuošimčiai būdavo mokami tik pinigus padedant, skolinant gi — reikėdavo mokėti nuošimčiai ne ką mažesni, kaip privatiniams verteivoms.

Finansinės Lietuvos pajėgos vis delto neatrodo taip labai menkos. Lietuvoj (Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gub.) prieš pat karą buvo jau apie 800 įvairių kredito įstaigų, kuriose žmonių sudėtųjų kapitalų buvo netoli 300 milijonų rub. A. Prūso apskaitymais, 1912 metais Lietuvos kredito įstaigų stovis buvo toksai:

LENTELĖ XLIV.

Lietuvos kredito įstaigos				
	Žemės arba hipotekos bankų	Komercijos bankų	Smulkiojo kredito įstaigų	Iš viso
Valdžios . . .	2	2	285	289
Privatinių ir visuom. įstaig.	4	74	424	502
Iš viso	6	76	709	791

Kaip matome, daugiau kaip ⅓ (37%) visų kredito įstaigų priklausė valdžiai, o XLV lentelė rodo, kad valdžios įstaigose buvo sutraukta netoli trečdalio visuomenės kapitalų.

LENTELĖ XLV.

Lietuvos kredito įstaigų apyskaitos (mil. rub.).

	Valdžios	Visuom. ir privatiniai	Iš viso
Kapitalai	—	13	13
Indėliai	47	63	110
Paskolos	—	5	5
Užstatomieji lakštai	20	90	110
Bėgamosios sumos	5	36	41
Paskolinta	23	120	143
Visas balansas	**74**	**183**	**262**

Kad bent kiek būtų aiškiau, kaip skirstosi visuomenės kredito įstaigų kapitalai, mes čia paduodame keletą lentelių, sutaisytų tiesiog iš oficialinių šaltinių.

Pirmiausia eina vad. stambiojo arba ilgamečio kredito įstaigos. Jų, be valdžios, Lietuvoj tebuvo tiktai trys: 1) Vilniaus Akcinis Žemės Bankas, įsteigtas 1872 m., 2) Vilniaus Miesto Kredito Bankas, įst. 1908 m. ir 3) Suvalkų Žemės Kredito Draugija, įsteigta 1900 m. Oficialinių apyskaitų daviniais, liepos 1 dieną 1914 m. šių trijų kredito įstaigų stovis buvo toksai:

LENTELĖ XLVI.

Stovis liepos 1 d. 1914 m.	Vilniaus žem. bankas	Viln. miesto kred. bank.	Suvalkų kred. draugija
Atidaryta metais	1872	1908	1900
Užstatomųjų lakštų ir obligacijų	148.581.500 r.	3.490.200 r.	1.414.050 r.
Pinigais	150.745 „	1.859 „	155 „
Bėgamomis sąsk.	1.182.129 „	118.250 „	35.038 „
Procent. (%%) popieriais	13.322.373 „	23.332 „	71.645 „
Korespondentų	1.219.844 „	962.279 „	1.443.570 „
Nekilnojamo turto	492.896 „	—	—
Pajų kapitalo	10.500.000 „	—	—
Atsargos kapitalo	5.250.000 „	6.761 „	51.208 „
Ilgamečių paskolų	149.174 949 „	—	—
Visas balansas	**176.195.872 r.**	**4.312.992 r.**	**1.555.036 r.**

P a s t a b a. Smulkesnieji apyskaitų skyriai yra visai apleisti, bet jie taip menki, kad siekia tik vieno antro tūkstančio iš viso. 1913—1914 metų (nuo liepos 1 ligi l. 1 d.) Vilniaus Žemės Banko balansas siekė 176.195 t. r., Vilniaus miesto kred. dr. b. — 4.313 t. r. ir Suvalkų kr. dr. — 1.555 tūkst. rublių.

Čia reikia pabrėžti, kad Vilniaus žemės bankas plačiai dirbo ir pačiame mieste, nes iš 149 mil. r. ilgamečių paskolų beveik 35 mil. r. buvo išduota miesto gyventojams nekilnojamąjį turtą užstatant. Bet apskritai, ilgamečio (ligi 66 metų) kredito įstaigos tarnauja didžiažemių reikalams; tatai matyti iš lentelės XLVII.

(Žiūrėk lentelę XLVII, pusl. 87).

Čia matome, kad įvairūs bankai jau 1913 m. buvo išdavę daugiau kaip 95 mil. r. paskolos ir tuo būdu įgiję teisės beveik ant pusės (47%) visų privatinių žemių. Galima prileisti, kad ligi karo pradžios išduotosios paskolos siekė 100 mil. rublių ir pusės (50%) visų privatinių žemių. Reikia taip pat pabrėžti, kad beveik visos šitos paskolos užtrauktos dvarininkų, nes valstiečių „skirtinių" žemių užstatyti nebuvo galima, be to pačių paskolų išgavimas buvo taip sutvarkytas, kad smulkiesiems žemininkams bankų teikiamos paskolos buvo arba neprieinamos, arba patys vieni žygiai neapsimokėdavo.

Žemės kredito stovio vaizdui papildyti, čia dedame Valstiečių Banko 1913 m. apyskaitą.

(Žiūrėk lentelę XLVIII, pusl. 88).

Valstiečių Bankas Lietuvoje buvo užsiėmęs kuo daugiausia įkurdinti rusų kolonistų. Įvairiais būdais jisai įsigydavo dvarų ir juos parceliuodavo rusams, ir tik kas nuo jų atlikdavo — vietos gyventojams. Iš XLVIII lentelės matyti, kad vienais 1913 m. tuo būdu buvo išparceliuota 21.823 deš., o 1914 metais to banko valioje buvo dar beveik 65 tūkst. deš. žemės, vertos apie 8 mil. rublių.

Toliau eina s a v i t a r p i o k r e d i t o d r - j o s. 1913 m. šios rūšies kredito įstaigų buvo 30. Seniausia jų — Kauno savitarpio kredito draugija, kuri gyvuoja nuo 1874 metų. 1904 metais Lietuvoj buvo dar tik 5 tokios draugijos su 1840 narių. Smarkiau plėtotis jos pradėjo tik po 1905 metų, o daugumas (19) įsikūrė ne anksčiau kaip 1910 metais. Iš savitarpio kredito įstaigų dvi yra lietuvių rankose — Kaune ir Vilniuj.

LENTELĖ XLVII.

Gubernija	Žemės dešimtinių: Iš viso	Žemės dešimtinių: Privatinių valdytojų	Kredito įstaigos, kur užstatyta žemė	Užstatytų ž. ūkių (dvarų) skaičius	Užstatytų žemės dešimtinių skaičius	Užstatytosios žemės nuošimtis	Užstatytoji žemė įkainota	Pinigų paskolų duota	Sausio 1 d. neišmokėtų skolų buvo	1 ž. deš. vidutiniškai: Įkainota	1 ž. deš. vidutiniškai: Praskolinta
							Rublių				
Kauno	3.576.636	1.728.039	Petr. Tulos Banko	644	90.258	5	8.600.168	5.076.900	4.199.066	96	55
			Vilniaus Žemės B.	3.604	517.516	30	39.365.290	21.728.900	20.646.070	76	42
			Vald. Bajorų Ž. B.	260	147.020	9	10.441.911	6.043.500	5.748.843	71	41
			„ „ Ž. B. skyr.	134	35.445	2	1.758.233	1.128.681	894.843	50	32
			Valstiečių Žem. B.	4.466	78 053	5	5 582 000	4.651.667	4.433.079	72	58
			Iš viso . . .	9.108	868.292	51	65.747 602	38 629.648	35 921.901	76	46
Vilniaus	3.177.762	1.532 794	Petr. Tulos Bank.	371	181.681	12	13.281.800	7 677.500	6.828.751	73	42
			Vilniaus Žemės B.	2.589	569 819	37	34.303.304	18.531.200	17.750.921	60	32
			Vald. Bajorų Ž. B.	224	123.208	8	7.053.292	4.156.400	3.992.063	57	34
			„ „ Ž. B. skyr.	42	12.238	1	571.070	349.008	276.327	47	29
			Valstiečių Ž. B.	3.332	111.467	7	5.457.762	4.548.136	4.334.435	49	39
			Iš viso . . .	6.558	998.413	65	60.667 228	35.262.244	33.182.497	61	35
Suvalkų	1.308.466	1.242.309	Žemės Kredito B.	591	277.616	22	33.592.962	16.041.150	14.141.014	121	58
			Valstiečių Ž. B.	2.365	42.645	3	6.569.670	5.474.725	5.219.466	154	123
			Iš viso . . .	2.956	320.261	25	40.162.632	21.515.875	19.360.480	125	67
Iš viso:	8.062.864	4.503.142	Viso labo . . .	18.622	2.186.966	47	166.577.462	95.407.767	88.464.878	87	49

LENTELĖ XLVIII.

Valstiečių Banko stovis.

	Kauno gub.			Vilniaus g.			Suvalkų g.			Iš viso		
	Dvarų	Dešimtinių	Vertybė (rubl.)	Dvarų	Dešimtinių	Vertybė (rubl.)	Dvarų	Dešimtinių	Vertybė (rubl.)	Dvarų	Dešimtinių	Vertybė (rubl.)
Sausio 1 d. 1913 m. turėjo	72	37.072	3.527.360	41	32.798	2.208.320	7	4.999	627.511	120	74 869	6.363.191
1913 metais nupirkta ir už skolas paimta	3	2.028	234.957	4	10.000	2.132.495	1	251	119.790	8	12.279	2.487.242
1913 m. atimta ir išparduota . . .	6	11.733	1.136.130	6	8.123	633.884	—	1.967	327.013	12	21.823	2.097.027
Sausio 1 d. 1914 m. buvo . . .	69	27.355	2.626.187	39	33.282	3.705.912	8	4.269	420.288	116	64.906	6.752.387

Savitarpio kredito įstaigų plėtojimuisi nušviesti naudojuosi p. A. Prūso suvestais apskaitymais. Jie siekia 1913 m. Pačių 1913 metų davinių tuose apskaitymuose nėra, bet ir juos pridėjus dalykų stovis neatsimainytų, nors, kaip galima matyti iš oficialinių 1913 m. apyskaitų, vieną antrą skaitmenį pakeistų ir, apskritai, savitarpio kredito įstaigų plėtojimosi laipsnį šiek tiek pakeltų.

(Žiūrėk lentelę XLIX, pusl. 89).

Iš XLIX lentelės matome, kad per 2 metus savitarpio kredito draugijų apyvartos padidėjo daugiau kaip dvigubai, o grynasis pelnas 36 tūkstančiais rub. arba daugiau kaip per pusę.

(Žiūrėk lentelę L, pusl. 90).

L lentelė rodo savit. kredito įstaigų operacijų plėtojimąsi nuo 1904 m. Per tą laiką operacijos padidėjusios daugiau kaip penkiais kartais ir 1913 metais jau siekė netoli 12 mil. rublių.

Toliau einame prie smulkiojo kredito.

(Žiūrėk lentelę LI, pusl. 91).

Iš LI lentelės aiškiai matyti smulkiojo kredito stovis atskirose gubernijose; čia matome įstaigas paskirstytas ir rūšimis. Smulkiojo kredito įstaigų tarpe vyrauja kooperacijos bendrovės, kurių tarpe vėl pirmąją vietą užima taupymo-paskolos bendrovės. Jos yra suspietu-

LENTELĖ XLIX.

Savitapio kredito dr-jų stovis (tūkst. rub.)	1910 m.	1912 m.
Pajamos:		
Nuošimčiai iš operacijų	333	687
Komisijos	16	58
Kitoks pelnas	15	18
Iš viso	**364**	**765**
Išlaidos:		
Valdymo reikalams	91	176
Operacijų išlaidos	196	426
Operacijų nuostoliai	12	56
Kitokios išlaidos	7	13
Iš viso išlaidų	306	671
Grynasis pelnas	58	94
Balansas	**364**	**765**

sios 65 tūkst. narių beveik su 6 mil. rublių indėlių ir sugebėjusios išduoti daugiau per 10 mil. rub. paskolų: grynosios smulkiojo kredito bendrovės turėjo 10 tūkst. narių ir 401 tūkst. rub. indėlių. Tai rodo, kad kooperacijos pamatais paremtas smulkusis kreditas Lietuvoje plačiausią dirvą yra radęs tarp sodžiaus gyventojų. Reikia pabrėžti, kad vadinamosios luominės smulk. kredito įstaigos beveik su puspenkto mil. rub. apyvartos ir beveik 3 mil. paskolų — tarnauja taip pat beveik vieniems sodiečiams. Čia ypač svarbi rolė tenka vaidinti Suvalkų gub. gminų kasoms, kurios vienos (89) turi daugiau kaip pusketvirto mil. rub. apyvartos kapitalų ir daugiau kaip 2 mil. išskolinusios.

Be čia minėtųjų kredito įstaigų, Lietuvoj dar darbuojasi **privatinių Banko įstaigų,** — vad. bankinių namų bei kantorų, taip pat mainomųjų krautuvių. A. Prūso apskaitymais, visos šios rūšies įstaigos yra surinkusios apie 4,5 mil. rublių, o jų balansai siekia 8 mil. rub. Patsai gi tų įstaigų skaičius matyti iš pridedamos LII lentelės (A. Prūso).

(Žiūrėk lentelę LII, pusl. 92).

Palyginamasis savit. kr. dr. metinių operacijų plėtojimasis (mil. rub.) LENTELĖ L.

Aktyvas	Po 10 metų		Po 1 metų		Pasyvas	Po 10 metų		Po 1 metų	
	Ligi sausio 1 dien.		Ligi liepos 1 dien.			Ligi sausio 1 dien.		Ligi liepos 1 dien.	
	1904	1913	1912	1913		1904	1913	1912	1913
Kasa, bėgam. sąsk ir %% pop.	0,3	0,7	0,7	0,9	Kapitalai	0,4	1,2	1,0	1,3
Ataskaitos oper. (diskontas) .	1,1	5,4	4,7	5,8	Indėliai	1,3	6,2	6,0	7,1
Paskolos ir pareikalavimui (on call)	0,5	2,7	2,2	3,1	Skolos	0,1	1,0	0,7	0,9
Korespondentai	0,1	1,8	1,9	1,7	Korespondentai . .	0,2	2,0	1,7	1,9
Kiti aktyvo skyriai	0,1	0,6	0,2	0,4	Kiti aktyvo skyriai .	0,1	0,8	0,3	0,7
Balansas	2,1	11,2	9,7	11,9	Balansas .	2,1	11,2	9,7	11,9

Šiek tiek pinigų ir turto yra sutraukę ir lombardai. Lietuvoje tėra tik 2: Vilniuje ir Suvalkuose. Oficialinės apyskaitos daviniais, tų lombardų stovis sausio 1 d. 1913 m. buvo toks:

(Žiūrėk lentelę LIII, pusl. 92).

Svarbi šalies finansinių pajėgų rodyklė — tai valstybės taupomosios kasos. LIV lentelė rodo tų kasų stovį sausio 1. d. 1914 metais.

(Žiūrėk lentelę LIV, pusl. 93).

Čia matome, kad sausio 1 d. 1914 m. Lietuvos (be pakraščių) taupomosiose kasose buvo padėta daugiau per 47 mil. rub. pinigais ir daugiau per 7 mil. rub. procentiniais (vertingaisiais) popieriais arba iš viso beveik 55 mil. rub.; knygučių gi skaičius arba žmonių, kurie pinigų pasidėjo, skaitoma daugiau per 207 tūkst.

(Žiūrėk lentelę LV, pusl. 94).

LV lentelė rodo, kad Lietuvoj žmonės beveik dvigubai daugiau pinigų turėjo pasidėję, negu Lenkuose ir Rusuose.

§ 15. Valstybiniai finansai.

Atskiro valstybinių finansų aparato Lietuva neturėjo, ir net mokesniai bei įvairios valstybinės svarbos išlaidos visai kita tvarka ir kitais pamatais eidavo Suvalkų gub., negu kitose Lietuvos gubernijose. Del šios priežasties yra sunku surasti tikresnių žinių apie valstybi-

LENTELĖ LI.

Smulkiojo kredito įstaigos			Kauno gub.	Vilniaus gub.	Suvalkų gub.	Iš viso
I. Kooperacijos įstaigos	A. Kredito bendrovės	Bendrovių skaičius	6	24	—	30
		Narių „	2.216	8.169	—	10.385
		Apyvartos kap. (tūkst. r.)	158,4	268,4	—	426,8
		Vienais m. pask. išduota „	191,5	392,3	—	583,8
		Sausio 1 d. 1913 m. buvo „	146,1	255.0	—	401,1
	B. Taupymo-paskolos bendrovės	Bendrovių skaičius	68	59	27	154
		Narių „	33.535	24.714	6.887	65.136
		Apyvartos kap. (tūkst. r.)	5.072,3	2.336,9	1.015,9	8.425,1
		Vienais m. pask. išduota „	4.692,4	3.901,3	961,0	9.554,7
		Sausio 1 d. 1913 m. buvo „	3.536,5	1.608,3	835,8	5.980,6
	Iš viso	Bendrovių skaičius	74	83	27	184
		Narių „	35.751	32.883	6.887	75.521
		Apyvartos kap. (tūkst. r.)	5.230,7	2.605,3	1.015,9	8.851,9
		Vienais m. pask. išduota „	4.883,9	4.293,6	961,0	10.138,5
		Sausio 1 d. 1913 m. buvo „	3.682,6	1.863,3	835,8	6.381,7
II. Luomų įstaigos	A. Pagalbinės taupymo kasos	Kasų skaičius	7	—	—	7
		Apyvartos kap. (tūkst. r.)	23,3	—	—	23,3
		Paskolų išduota „	8,7	—	—	8,7
	B. Visuomenės pask.-taup. kasos	Kasų skaičius	3	57	—	60
		Apyvartos kap. (tūkst. r.)	32,9	474,0	—	506,9
		Paskolų išduota „	28,5	434,3	—	462,8
	C. Bendruomenės paskolos ir gyminių kas.	Kasų skaičius	—	87	89	176
		Apyvartos kapit. (tūkst. r.)	—	223,7	3.646,0	3.869,7
		Paskolų išduota „	—	164,2	2,186,4	2.350,6
	Iš viso	Kasų skaičius	10	144	89	243
		Apyvartos kapit. (tūkst. r.)	56,2	697,7	3.646,0	4.399,9
		Paskolų išduota „	37,2	598,5	2.186,4	2.822,1
Iš viso	Smulkiojo kredito įstaigų skaičius		84	227	116	427
	Apyvartos kapitalų (tūkst. rub.)		5.286,9	3.303,0	4.661,9	13.251,8
	Ligi sausio 1 d. 1913 m. liko išduotų paskolų tūkst. rub.		3.719,8	1.461,8	3.022,2	9.203,8

LENTELĖ LII.

Privatinės kredito įstaigos.

	Bankiniai namai ir kantoros	Mainyklos
Kauno gub.	11	1
Vilniaus „	10	2
Suvalkų „	4	1
Iš viso	25	4

LENTELĖ LIII.

Lombardai.

	Vilniaus	Suvalkų
Įkurti (metais)	1892	1903
Pamatinis nuosavus kapitalas (rub.)	51.760	8.062
Pinigų kasoj	2.592	338
Išskolinta	106.345	7.614
Užstatytųjų daiktų tapo nuosavybe už	7.367	234
Turtas	592	523
Metų balansas	117.525	9.210

nius finansus. Oficialiniai finansų ministerijos leidiniai, berods, tų žinių šiek tiek teikia, bet tik bendruosius gubernijų skaitmenis: be to dar, prie Rusų valdžios buvo tokia tvarka, kad kurių valstybinio ūkio įstaigų išlaikymo išlaidos būdavo priskaitomos prie vietinių išlaidų, tuo tarpu tų įstaigų pelnas eidavo tiesiog į centro kasas.

Šiaip ar taip, tenka naudotis tokiomis žiniomis, kokios buvo galima rasti oficialiniuose šaltiniuose. Čia paduodamųjų lentelių daviniai yra iš 1913 m.

(Žiūrėk lentelę LVI-a ir LVI-b, pusl. 96).

Lentelėj LVI-a paduota 1913 metų valstybinio biudžeto sąmatos skyriai, o lent. LVI-b parodyta kai kurių skyrių jau gautosios sumos. Prisižiūrint arčiau, lentelėje LVI-a krinta į akį,

LENTELĖ LIV.

Valstybės taupomosios kasos.

Gubernijos	Kasų rūšys	Kasų skaičius	Indėliai pinigais							Proc. popierių (saugoti ir valdyti)			
			Sausio 1 d. 1913 m. buvo		Padėta	Priskaityta nuošimčių	Išduota	Sausio 1 d. 1914 m. liko		Sausio 1 d. 1913 metais buvo	Padėta	Išduota	Sausio 1 d. 1914 m. liko
			Knygučių	Rublių	Rublių			Knygučių	Rublių	Vertybė rubliais			
Kauno	Centrinių .	10	30.608	8.391.146	4.785.180	246.595	4.817.565	31.333	8.623.357	2.569.838	647.200	370.175	2.846.563
	Pašto-telegr.	122	47.489	10.926.553	6.153.547	329.590	6.093.805	49.692	11.315.885	610.075	204.250	105.700	708.625
	Fabr.-dirbt.	2	114	16.715	9.717	481	10.084	131	16.828	—	—	—	—
Vilniaus	Centrinių .	41	42.119	10.136.201	5.511.976	324.499	5.335.662	43.349	10.637.014	2.502.925	589.388	348.338	2.743.975
	Pašt.-telegr.	96	57.523	9.953.543	6.479.933	311.921	5.947.727	61.121	10.797.669	395.575	150.313	83.000	482.888
Suvalkų	Centrinių .	9	14.387	3.744.261	3.132.986	119.484	2.973.119	15.236	4.023.612	446.000	168.788	180.600	434.188
	Pašt.-telegr.	29	5.938	1.532.220	1.149.223	45.784	1.056.626	6.330	1.670.600	47.900	28.850	18.900	57.850
Iš viso	Centrinių .	60	87.114	22.271.608	13.430.142	690.578	13.126.346	89.918	23.283.983	5.518.763	1.405.376	899.113	6.024.726
	Pašt.-telegr.	247	110.950	22.412.316	13.782.703	687.295	13.098.158	117.143	23.784.154	1.053.550	383.413	207.600	1.249.363
	Fabr.-dirbt.	2	114	16.715	9.717	481	10.084	131	16 828	—	—	—	—
Viso labo . .		309	198.178	44.700.639	27.222.562	1.378.354	26.234.588	207.192	47.084.965	6.572.313	1.788.789	1.106.713	7.274.089

LENTELĖ LV.

Viena valstybės taupomoji kasa buvo ant:

	□ varstų	Tūkst. gyventojų	Padėlių sumos (t. r.)	Padėt. pinigų(rub.) 1 žmogui	Iš 1000 žm. yra pasidėję
Kauno gub	264	13,7	148,9	10,84	41
Vilniaus „	269	14,7	156,5	10,61	47
Suvalkų „	285	18,5	149,8	8,08	27
Iš viso (vidut.)	273	15,6	151,7	9,84	38
Lenkijoj (su Suv. g.)	176	21,1	122,4	5,79	33
Europos Rusijoj . .	740	22,5	132,1	5,88	14

kad pusė visų valstybinių pajamų susidaro iš netiesioginių mokesnių ir uždų (ančdėlių); tuo tarpu patys vieni tiesioginieji mokesniai sudaro, palyginti, menką sumą — truputį daugiau kaip 4 mil. rub. iš bemaž 56 mil. r. visos pajamų sumos.

Įdomu taip pat prisižiūrėti į lentelę LVI-b, ypač į žemės mokesnių skyrių. Pasirodo, kad valstiečiai, kurių skirtinė žemė sudaro tik apie 45% visos žemės, nuo savo tos žemės sumoka apie 70% (69,5%) visų žemės mokesnių; tuo tarpu privatiniai žemininkai (iš jų apie 90% bajorų-dvarininkų), maždaug tiek pat žemės valdydami, žemės mokesnių tik pusę tiek sumoka, iš visų gi žemės mokesnių — nepilnus 30% (29,4%).

Bet tikrasis Lietuvos valstybinių finansų stovis aiškiau matyti tik palyginus valstybinio biudžeto išlaidų sąmatą.

(Žiūrėk lentelę LVII, pusl. 97).

Išlaidų (LVII) lentelė, kaip ir pajamų, paimta tik iš 1913 m., bet lyginant finansų ministerijos įvairių metų sąmatas, galima įsitikinti, kad 1913 m. sąmatos ypatingai niekuo nuo kitų (prieš karą) metų sąmatų nesiskiria. Ir čia, įsižiūrint į finansų ministerijos apyskaitas, pirmiausiai krinta į akį vienas dalykas — tai metų metais rodomas tų sąmatų nepritekimas nuo 2 ligi 5 mil. rub., o 1913 m. net 7 mil. r. Bet užtenka mesti žvilgsnis į atskirus sąmatos straipsnius, kad pamatytume visos sąmatos dirbtinumą. Pirmiausia, labai keistai atrodo, kad mažiausioji (Suvalkų) gubernija kasmet gali duoti apie 15—20 mil. rublių gryno pelno, t. y. surenkamieji mokesniai tiekuo praneša pajamas; tuo tarpu didžiausioji ir su pusėtinai išsiplėtojusia pramone Vilniaus gub. kasmet, pasak oficialinės sąmatos, duodavusi apie 20 mil. nuostolių (1913 m. net 24 mil.). Net ir Kauno

gub., jei tikėtume oficialinėmis sąmatomis, kas metai centro valdžiai duodavusi nuo pusės ligi pustrečio mil. rub. nuostolio.

Dalykas paaiškėja atskirus išlaidų skyrius gvildant. Taip, iš trijų Lietuvos gubernijų būdavo kasmet skiriama apie 15—20 mil. rub. kariuomenės reikalams, ir tatai atima maždaug trečdalį visų krašto pajamų, nieko už tai nepaliekant. Toliau, kas metai apie 15 mil. rub. (1913 m. daugiau kaip 17 m. r.) arba apie 30% visų pajamų skiriama kelių ministerijai, tuo tarpu, pav., geležinkelių naudojimo (eksploatacijos) pajamos ir grynasis pelnas (siekiąs apie 10 mil. rub. kas metai) į Lietuvos pajamų sąmatas visai neįtraukiamas. Tatai pat reikia pasakyti del finansų ministerijos išlaidų (apie 10 mil. kas metai), nes pelnas iš finansinių operacijų (valstybinių bankų, kasų ir t. t.) taip pat būdavo įrašomas centro įstaigose, o Lietuvos finansinėms įstaigoms laikyti būdavo imamos krašto lėšos. Be to, kasmet būdavo apie 2—4 mil. rub. „nepaprastųjų“ išlaidų. Iš šių šaltinių paprastai būdavo apmokamos išlaidos, surištos su visokiomis „nepaprastomis“ apsaugomis, slaptomis priežiūromis, rusinimo propaganda ir t. t. Tam pačiam (daugiausia) reikalui tarnaudavo 3—4 mil. išlaidų vidaus reikalų ministerijai bei pravoslavų sinodui (maždaug pusė mil. r. kasmet); tuo tarpu švietimo reikalams tekdavo tik apie 2 mil. rub. (ir tai tik pastaraisiais prieš karą metais), apie tiek pat žemės ūkio reikalams, gi prekybos ir pramonės reikalams vos 50 tūkst. rub. Įdomu taip pat, kad pravoslavų sinodui valdžia skirdavo iš bendrųjų pamatinių krašto lėšų, o vietos kunigams laikyti imdavo pinigus iš sumų (žemiečių — „zemskich“), sudedamų iš atskirų mokesnių.

(Žiūrėk lenteles LVIII ir LIX, pusl. 98).

Kaip matyti iš pridedamų lentelių, LVIII ir LIX, vietos žmonių reikalams valdžia sugebėdavo dar apie 3—4 mil. kas metai iš žmonių surinkti ir iš jų paimti dar ir kalėjimams ir net karo reikalams. Lentelės sutaisytos taip pat tų pačių 1913 m. daviniais atsirėmus, bet ir jie, kaip ir lent. LVI bei LVII, iš nepaprastųjų niekuo neišsiskiria. Tik Suvalkų gub. davinių čia negalima prie kitų gubernijų pritaikinti.

LENTELĖ LVI-a.

Valsybiniai finansai.

Metų sąmatos ir pajamų šaltiniai	Kauno g.	Vilniaus g.	Suvalkų g.	IŠ VISO
Tiesioginiai mokesniai . .	1.070.115	2.150.507	977.905	4.198.527
Netiesioginiai „ . .	1.458 757	2.233 276	22.099.965	25.791 998
Uždai (ančdėliai, pošlinos)	683.775	1.405.561	484.306	2.573 642
Valstybinės regalijos . .	8.076 173	10.325.678	3.104.785	21.506.636
Iš valdžios turtų ir kapitalų paimta	850	124	85	1.059
Valdžios turtų parduota .	2.790	12 933	17.372	33.095
Išperkamieji mokesniai .	148.645	20.216	—	168.861
Valdžios banko išlaidų grąžinimai	266.345	747.679	142.981	1.157.005
Įvairios pajamos	88.514	174.031	55.466	318.011
Visų mokesnių . .	11 795.964	17.070.005	26.882.865	55.748.834

LENTELĖ LVI-b.

Tame skaičiuje gauta:	Kauno g.	Vilniaus g.	Suvalkų g.	IŠ VISO
Apded. mok. a) nuo kilnojamojo miestų turto	171.600	360.200	79.700	611.500
Apded. mok. b) butų mokesnis	26.100	58.300	9.600	94.000
Žemės mokesniai a) valstiečių	161.000	99.300	504.600	764.900
Žemės mokesniai b) privatinių žeminninkų . . .	129.500	96.700	171.000	397.200
Žemės mokesniai c) miestiečių	400	400	12.800	13.600
Išperkamieji mokesn. (vikupai)	147.900	23.900	—	171.800
Nuo kapitalų	22.297	432.959	7.752	463.008
Prekybos mokesn. (už patentus)	565.040	1.119.346	160.053	1.844.439
Iš valdžios turtų a) miškų . .	1.711.259	2.382.571	1.166.032	5.259.862
Iš valdžios turtų b) pramonės ančdėlių .	22.386	63.342	38.826	124.554
Už svaiginamuosius gėrimus (akčyžės, patentai ir t. t.) .	660.927	1.421.958	128.452	2.211.337
Tabokos ančd.	164.768	543.246	44.734	752.748
Papirosinių gilzių ančd. . . .	24.069	29.063	4.452	57.584
Žibalo „ . . .	4.878	—	55.663	60.541
Degtukų „	175.157	42.414	382	217.953

Sąmatos išlaidų skyriai	Kauno g.	Vilniaus g.	Suvalkų g.	Iš viso
Caro dvaro ministerijai	3.750	6.711	319	10.780
Aukšt. valst. įstaigoms (Dūma, senatas ir tt.)	—	15	—	15
Pravoslavių sinodui	77.999	356.486	43.623	478.108
Vidaus reikalų ministerijai	1.511.962	2.643.429	651.431	4.806.822
Finansų ministerijai	3.342.063	5.189.578	1.736.807	10.268.448
Teisių ministerijai	569.108	1.202.260	383.888	2.155.256
Užsienio reikalų ministerijai	—	1.245	—	1.245
Švietimo reikalų ministerijai	836.302	1.091.044	321.121	2.248.467
Kelių ministerijai	136.637	16.868.125	129.582	17.134.344
Prekybos ir pramonės ministerijai	9.133	36.290	5.332	50.815
Vyriausiajai žemės tvarkymo ir žemės ūkio valdybai	1.429.998	1.094.209	390.606	2.914.813
Vyriausiajai valstybės iždo valdybai	—	9.525	—	9.525
Karo ministerijai	4.524.781	10.378.734	3.997.902	18.901.417
Karo laivyno minist.	3.180	6.100	—	9.280
Valstybės kontrolei	60.119	283.524	—	343.643
Valstybinio kredito valdybai	3.874	11.022	—	14.896
Iš viso	12.508.966	39.178.297	7.660.611	59.347.874
Paprastųjų išlaidų daugiau (+) ar mažiau (—)	+ 713.002	+22.108.292	—19.222.254	+ 3.599.040
Nepaprastųjų išlaidų	1.755.022	1.835.763	6.789	3.597.574
Viso labo	14.263.988	41.014.060	7.667.400	62.945.448
Visų išlaidų daugiau (+) ar mažiau (—)	+ 2.468.024	+23.944.055	—19.215.465	+ 7.196.614

LENTELĖ LVIII.

Žemiečių pajamos	Kauno	Vilniaus	Suvalkų	Iš viso
Žemės ir mišk. mokesn.	832.434	643.140	Suvalkų gub. žemiečių mokesniai imami visai kitais pamatais ir, pav., 1906 m. 1.287.793 r. žem. mok. buvo surinkta: už gyvulius 28.219 rub., už kelius 114.631 r., iš miestų 138.389 rub., akčyžių 994.897 r. ir kt. m. 11.650 rub.	1.475.574
Kitų nekilnoj. turtų „	175.064	320.121		495.185
Prekyb. ir pramon. „	87.446	114.907		202.353
Teismų rinkliavos . .	25.235	40.457		65.692
Pelnas iš ančdėlių (dochod obročn. st.) . .	—	125.818		125.818
Kapitalų nuoš. ir pelnas iš proc. popierių	—	16.889		16.889
Iš žemiečių sumų . .	—	46.611		46.611
Taikos teismų sprendimais paimt. pabaud.	—	16.274		16.274
Sugrąžinta įvairių išlaidų ir likučių . . .	—	5.803		5.803
Pabaudos ir atskaitos	24.049	—		24.049
Paimta pensijų kapital.	—	370		370
Pelnas iš turtų pardav.	—	10.593		10.593
Įvairios smulk. pajamos	46.844	673		47.517
Iš viso . .	1.191.072	1.341.656		2.532.728

LENTELĖ LIX.

Žemiečių išlados	Kauno	Vilniaus	Suvalkų	Iš viso
Vietos piliečių valdžiai	249.301	104.034	Suvalkų gub., kaip ir pajamos, išlaidos taip pat kitais pamatais skirstomos, nors yra ir panašių skyrių, pav. 1906 m. buvo 52.146 r. išleista žm. sveikatos reikalams, 112.557 rub. keliams ir tt.	353.335
Kareivių šaukimo išlaidos	13.680	13.089		26.769
Kalėjimams	23.922	42.969		66.891
Kunigų laikymui . .	80.920	54.460		135.380
Žmonių šviet. reikal. .	66.309	101.215		167.524
Žmon. sveik. reikalams	159.687	155.884		315.571
Veterinorių laikymui .	28.555	15.581		44.136
Keliams	166.391	365.192		531.583
Pašto reikalams . . .	—	190.127		190.127
Žemės ūkio reikalams	87.261	234.975		322.236
Skolų atlyginimui . .	7.200	37.364		44.564
Smulkios išlaidos . .	7.042	1.058		8.100
Iš viso . .	890.268	1.315.948		2.206.216
Išlaidų daugiau (+) ar mažiau (—) . . .	—300.804	—25.708		—326.512

E. Kiti dalykai.

Raštai ir šaltiniai prie II E: pirmiau minėtieji bendrieji šaltiniai (metraščiai, apžvalgos ir kt.) taip pat: 1) Статист. атласъ путей сообщ.; 2) Стат. сборникъ Мин. Путей Сообщ.; 3) Сборникъ стат. экон. свѣд. по с. х.; 4) Труды отдѣла Торг. порт., XXIV: Приморскіе Торгов. Порты; 5) Торг. обзоръ гор. Либавы; 6) Матеріалы для описанія Русс. рѣкъ... LVI; 7) Bericht über Handel und Schiffahrt zu Memel; 8) Grosewald: Die deutsche Schiffahrt, ir kt.

§ 16. Keliai.

Rusų valstybė, kurios teko Lietuvai ligi karo priklausyti, visame pasaulyje buvo pagarsėjusi kelių netikumu ir geležinkelių trūkumu. Lietuva buvo tose pačiose sąlygose, nors vakarų Europos artumas ir didesnis ūkio išsiplėtojimas, nekalbant apie strateginius reikalus, rodos, liepte liepė į kelius daugiau domės kreipti. Net tokie visais žvilgsniais svarbūs traktai, kaip Liepoja — Palanga (Klaipėda) ir Šiauliai — Tauragė (Tilžė) buvo be geležinkelių.

Geležinkeliai. Etnografinėj Lietuvoj prieš karą buvo iš viso 1930 varstų geležinkelių. Visi Lietuvos geležinkeliai buvo naudojami valdžios, išskiriant Švenčionių siaurakelį (201 varst.), kurs buvo privatinėse, vad. „pirmosios bendrovės“, rankose. Šios geležinkelio bendrovės nuosavybės teisė (koncesijos apibrėžtas terminas) baigiasi 1979 metais (prasidėjo 1894 m.), bet išpirkimo ir drauge naudojimo teisė jau liepos 30 d. 1912 m. buvo tekusi valdžiai.

Seniausioji Lietuvos geležinkelių šaka eina nuo Kauno ligi Virbalio—Eitkūnų. Traukiniai čia pradėjo vaikščioti 1861 m. 1862 m. ši geležinkelio šaka buvo sujungta (ties Lentvaravu) su Petrapilio—Varšavos šaka, kuri buvo tais pačiais metais pabaigta ir eina pro Kalkuonis, Vilnių, Lentvaravą ir t. t. 1871 ligi 1873 m. pradėjo dirbti Liepojos-Romnų geležinkelis (Lietuvoj eina per Mažeikius-Smurgainius ir Radviliškį-Kalkuonis). Pagirių geležinkelių šakos Lietuvoj pradėjo dirbti 1884 m., būtent, pirmiausia (1884 m.) Vilniaus-Sarnų šaka, o 1907 m. Molodečnos-Lydos-Gardino kelias. Be to, jau 1895 metais pradėjo dirbti Lentvaravo-Varėnos-Gardino šaka, o nuo 1899 m. šaka, kuri apsuka pietinę Suvalkų gub. dalį (Varėna-Gardinas). Švenčionių siaurakelis pradėjo dirbti 1895 m. (nuo Pastovų ligi Švenčionių), gi privestas ligi Panevėžio buvo 1901 m.

Visų šitų geležinkelių vertybė bei svarba gali būti patiriama iš čia pridedamų lentelių, sutaisytų oficialiniais (kelių ministerijos) šaltiniais remiantis.

(Žiūrėk lenteles LX, LXI ir LXII).

LENTELĖ LX.

	Geležinkeliai ir jų vertybė (statomoji)		
	Varstų ilgumo	Kaina (rub.)	
		Iš viso	1 varstas
Liepojos-Romnų geležinkelis (su 35 v. Rygos-Orlo gel.)	632	66.313.232	104.926
Vasaros vakarų geležinkelis	720	106.392.240	147.767
Pagirio geležinkelis	377	28.861.458	76.554
Švenčionių siaurakelis	201	4.434.060	22.060
Iš viso	1.930	206.000.990	105.218

LENTELĖ LXI.

	Geležinkelių metinis naudojimas (1912 m.)					
	Vienam varstui pareina:					
	Keleivių			Prekių		
	Iš viso	1 keleivis važiavo varstų	Išnaudotų vietų nuošimt.	Iš viso pūdų	1 pūdas vežta varstų	Išnaudotos vietos nuošimt.
Vasaros vakarų gel.	520.633	61,31	31,46	38.224.349	169,96	41,51
Liepojos-Romnų	306 765	97,12	43,75	78 830.295	26,39	52,66
Pagirio	239.339	140,15	46,62	32.312.830	198,55	42,99

LENTELĖ LXII.

	Geležinkelių naudojimo nuostoliai ir pelnas (1911 m.)					
	Vienam varstui parėjo:					Gryno pelno turėjo būti iš viso (rub.)
	Tarnautojų	Išlaidų (rub.)		Pajamų (rub.)		
		Iš viso	Remont.	Iš viso	Gryno pelno	
Vasaros vakarų gelž.	13.32	11.453	2.117	17.836	6.382	4.033.424
Liepojos-Romnų	14.28	9.860	1.640	18.724	8.863	6.381.460
Pagirio	9.95	6.732	1.665	9.381	2.595	978.315

Paduotosiose lentelėse geležinkelių vertybės ir naudojimo apskaitymai išvesti iš b e n d r ų j ų, vienam varstui priderintų davinių, todel negalima tvirtinti, kad lygiai tokia vertybė ir lygiai toksai geležinkelių naudojimas dera ir Lietuvai. Čia yra tik vidutiniški ir vienų metų skaitmenys. Bet ministerijos leidiniuose ir metinėse apyskaitose yra daug davinių, kurie rodo, kad Lietuvos geležinkeliai, jeigu nuo šitų vidutiniškųjų išvadų ir atsitolina, tai greičiau į mažesnių skaičių pusę, negu į didesniųjų, ypač kalbant apie naudojimą ir pelną. Tai reiškia, kad pelnas iš Lietuvos geležinkelių gali būti greičiau didesnis, kaip čia parodyta, negu mažesnis. Svarbu įsidėmėti, kad prieš karą būdavo išnaudojama tik maždaug pusė geležinkelių pajėgos, o kita pusė likdavo neišnaudota.

Vandens keliai. Šalies ūkiui plėtotis labai daug padeda vandens keliai. Bet rusų valdžia net ir esamųjų prigimtinių vandens kelių prideramai nenaudojo, nekalbant apie dirbtinius arba perkasus.

Pačios prigimties padarytų Lietuvos vandens kelių sistemą sudaro N e m u n o upynas, kuris su savo intakais apima beveik visą Lietuvą ir sujungia jos visus kraštus. Nemuno upyno ilgumas siekia 7513 varstų. Iš jų 4494 varstais galima vien sieliai leisti, 1138 varstais plaukioja laivai-laiveliai ir 99 varstais vaikščioja laivai su prekėmis. Iš viso plaukiojamojo kelio yra 5731 varstas, iš jų 560 varstais važinėja garlaiviai.

N a v i g a c i j o s i l g u m a s, 1902—1911 metų davinius skaitant vidutiniais, toksai:

ledus išneša metu tarp kovo 28 d. ir bal. 21 d.
užšąla „ „ lapkričio 1. d. ir 16 d.
pati navigacija trunka apie 228—261 dienų.

Atskiroms Lietuvos g u b e r n i j o m s vandens kelių pareina (varstų):

LENTELĖ LXIII.

Vandens kelių ilgumas (varstais).

	Kauno g.	Vilniaus g.	Suvalkų g.	Iš viso
Sieliams varyti . .	290	1.201	14	1 505
Laivams plaukioti .	81	141	74	296
Iš viso . .	371	1.342	88	1.801
Ant 1000 ktv. varstų vandens kelių .	10,6	36,3	8,0	18,3

Kaip matome, daugiausia vandens kelių yra Vilniaus gubernijoj, mažiausia — Suvalkų gub.

Laivų statymas pastaraisiais laikais žymiai išsiplėtojo; tai matyti iš pridedamos lentelės:

LENTELĖ LXIV.

Laivų statymo plėtojimasis.

	Per vienus metus pastatyta:			
	Garlaivių		Negarlaivių	
	1912 m.	1902–1911 met. vidut.	1910 m.	1902–1911 met. vidut.
Laivų skaičius . .	3	1	49	71
Varomoji pajėga (arklių jėgos) . .	46	27	—	—
Keliamoji pajėga (pūdų)	—	—	6.195	9.204
Vertybė (tūkst. rub.)	40,9	16,7	791	1.828

Nemuno upynas Didžiojoj Lietuvoj, kol kas tik Augustavo perkasu buvo sujungtas su Nareve. Bet jau yra buvę nemaža sumanymų sujungti Nemunas su Ventpilės uostu (Dubysa—Venta) arba su Liepoja (Dubysa—Venta—Luoba—Bartuva).

Bet Nemuno upynas Didžiojoje Lietuvoje dar nepasibaigia, ir jis turi savo prigimtą ir tiesų išėjimą į Baltijos jūrą, kurs nėra reikalingas jokių dirbtinių perkasų. Kaip svarbus yra tasai pačios prigimties padarytas išėjimas į jūrą Nemunu — rodo jau ta aplinkybė, kad apie du trečdaliu viso iš Lietuvos į Prūsus išgabenamųjų prekių sunkumo išeidavo Nemunu, nežiūrint visokių suvaržymų ir kliūčių.

Mažojoj Lietuvoj Nemuno upynas yra sujungtas perkasu su Priegliaus upe ir Mozūrų ežerais (vad. Friedricho perkasu, Friedrichsgraben), o nuo Klaipėdos eina atviras kelias jūrėmis, turėdamas patogų ir prekybos tikslams pritaikintą susisiekimą su Karaliaučium. Tuo būdu Nemuno upynas tarnauja visam rytinių Prūsų kraštui. 1912 metais Klaipėdos ir Karaliaučiaus uostuose Nemuno upynui priklausė 1.205 laivai, iš jų 1.012 buoriniai; kiti gi 193 garlaiviai. Visų šitų laivų keliamoji pajėga siekė 187.983 tonų, o varomoji pajėga buvo ligi 18.224 arklių pajėgai.

Iš paduodamosios (LXV) lentelės (iš Grotewald'o) Nemuno vertybė aiškiau matyti:

LENTELĖ LXV.

Nemuno upynas Mažojoj Lietuvoj.

	Metai	Kelio ilgis (km.)	Prekių tonų (tūkst.)	
			atvežta	išvežta
Nemunu . . .	1875	310	450	140
	1910	320	830	190
Prieglium . . .	1875	270	120	20
	1910	307	760	360

Nemuno svarbą rodo ir tai, kad dar praeito šimtmečio pabaigoj vien į Klaipėdos uostą Nemunu ateidavo prekių maždaug už 15 mil. markių kas metai (1893 metais — už 12.968 tūkst. markių, 1898 — 15.243 t. mk. ir t. t. Žiūr. Klaipėdos pirklių sąjungos metines apyskaitas — „Bericht über Handel" etc.). 1910 m. Nemunu į Klaipėdą atvežta 429 tūkst. tonų įvairių prekių prieš 309 tūkst. t., atvežtus 1875 m. Išvežta gi iš Klaipėdos Nemunu tais pačiais metais 137 tūkst. tonų prieš 65 tūkstančius, išvežtus 1875 m. Be to, reikia turėti omenyje, kad didelė Nemunu prie jūros gabenamų prekių dalis Klaipėdos nepasiekė, nes Fridricho perkasu ir Prieglium patekdavo tiesiog Karaliaučiun (1910 m. į Karaliaučių Prieglium atgabenta 712 tūkst. tonų).

Kiek šių prekių yra atėję: iš: Diedžiosios Lietuvos — sunku pasakyti. Paviršutiniais apskaitymais ties Jurbarku Nemunu į Prūsus pareina apie 50—60 mil. pūdų arba apie 1 mil. tonų kas metai (medžių ir kt.). Gi keturiose Nemuno upyno stotyse Didž. Lietuvoj (Kaune, Gardine, Vilniuj ir Švenčionyse) kasmet būdavo iškraunama apie 50—60 tūkst. pūdų (1 tūkst. tonų), o įkraunama apie 10 mil. pūdų (apie 600 tūkst. tonų).

Augustavo perkasas Nemuno upyne ligi šiol vaidino nežymią rolę; vis delto jo svarba matoma. Taip, nuo 1902 ligi 1906 metų kasmet, vidutiniškai, į Nemuną nueidavo 4 laivai, o nuo Nemuno — 6; 1907—1911 m. — į Nemuną 22 (iš jų 6 tušti), o nuo Nemuno 21 (tuščių 14); 1912 m. — į Nemuną 30 laivų (tuščių 17), o nuo Nemuno 38 (tuščių 18).

Plentai. Plentų Lietuvoje kiek daugiau tebuvo Suvalkų gub. Ten visi apskričių miestai buvo sujungti plentais. Iš viso Suvalkų gub. prieš karą plentų buvo 776 varstai.

K a u n o gubernijoje vienas plentas ėjo nuo Mintaujos ligi Tauragės (pro Milvydžius ir Šiaulius) ir antrasis nuo Daugpilio pro Uteną, Kurklius, Ukmergę ligi Kauno (iš ten per Mariampolę, Kalvariją į Suvalkus, Augustavą ir t. t.). Iš viso Kauno gub. buvo 344 varstai plentų.

V i l n i a u s gubernijoje vienas plentas ėjo nuo Panemunės pro Kruonis, Alytų, Merkinę, Druskininkus ligi Ratnyčios ir nuo ten šaka į žiemos rytus. Ši šaka buvo privesta ligi geležinkelio, kuris eina iš Varėnos į Gardiną. Be to, plentas dar ėjo nuo Valkininkų ligi Varėnos, ir iš čia — viena šaka pro Daugus ant Alytaus, kita — pro Perlojų ant Merkinės. Iš viso plentų Vilniaus gubernijoje buvo 343 varstai.

Paprastieji keliai. Kauno gubernijoje buvo 6.402,5 varst., Vilniaus — 24.521,7 v. ir Suvalkų — 7.391 v.

Čia dar paduodame visiems Lietuvos keliams bendrąją lentelę ir palyginamuosius skaitmenis.

LENTELĖ LXVI.

	Lietuvos kelių ilgis (varstais)					
	Plentų	Akmenimisgrįstų	Paprastų kelių	Iš viso	Geležinkelių	Vandens kelių
Kauno gub. .	343,8	28,3	6.402,5	6.774,6	545	371
Vilniaus „ .	342,7	13,0	24.521,7	24.877,4	1.059	1 342
Suvalkų „ .	776,3	13,7	7.391,0	8.181,0	221	88
Iš viso . .	1.462,8	55,0	38.315,2	39.833,0	1.825	1.801

LENTELĖ LXVII.

	1000 □ varstų pareina:		10 tūkst. gyventojų pareina geležinkelių (varstų)
	Vandens kelių (varstų)	Geležinkelių (varstų)	
Kauno gub.	10,6	15,4	3,06
Vilniaus „	36,3	28,8	5,49
Suvalkų „	8,0	20,5	3,30
Iš viso (vidutiniškai) .	**18,3**	**21,5**	**3,95**

Iš pridedamųjų lentelių matyti, kad geležinkeliais ir vandens keliais geriausiai yra aprūpinta Vilniaus gub.

§ 17. Uostai bei prieplaukos.

Pačios prigimties padarytas ir sunkiai kuo kitu bepamainomas Lietuvos svarbiausias uostas yra Mažojoj Lietuvoj, Nemuno žiotyse. Tai yra K l a i p ė d a. Išvalius, pagilinus ir tinkamai priruošus Nemuno, taip pat Neries, Dubysos, Šešupės ir kitų upių vagas, Klaipėdoje galėtų suplaukti beveik visi Lietuvos ūkio sandėto atlaikai, kad toliau į užsienius eitų, lygiai kaip iš Klaipėdos Nemunu ir kitomis upėmis tolimiausius Lietuvos užkampius galėtų pasiekti beveik visa, ko Lietuvai trūksta ir ko ji iš užsienių reikalautų. Žinoma, tam vieno Lietuvos vandens kelių tobūlinimo neužtenka. Čia reikia — ir gal pirmiausiai — tam tikrų politikos bei ūkio sąlygų, kurių ligi karo nebuvo, būtent: kad Lietuvos ūkio produktai Klaipėdos uostą pasiektų, ar Lietuvai reikalingieji dirbiniai iš Klaipėdos vandens keliu po Lietuvą plistų, neturėdami tokių dirbtinių kliūčių, kurios visą prigimties teikiamą vandens kelio naudą arba jos vertybę naikintų. Taip buvo ligi karo, kai didelė (jeigu ne didžiuma) Lietuvos išvežamųjų ir įvežamųjų dalykų dalis ėjo per L i e p o j o s, R y g o s ir iš dalies V e n t p i l ė s uostus. Ypač javų ir gyvulių arba jų produktų dirbiniai eidavo daugiausia per Liepoją ir Rygą. Ir ateityje, jeigu kelias į Klaipėdą senoviškai paliktų užkirstas muitų sienos ar kitaip kaip, Lietuvos gabenamieji dalykai turėtų spiestis kur nors kitur. Tyrinėjimai, berods, rodo, jog Nemuno upynas perkasais nėra persunku sujungti su Liepoja arba ir Ventpile. Tuo jau rūpinosi net rusų vyriausybė, ir technikos žinovų tyrinėjimai buvo atradę, kad perkasais lengvai galima sujungti Dubysa su Venta ir pastaroji su Luoba bei Bartuva, kuri įteka į Liepojos ežerą. Lygiai esą galima Nemunas sujungti su Ventpile. Čia užtektų perkaso tarp Dubysos ir Ventos, nors patsai kelias ligi jūros būtų 100 varstų ilgesnis, negu jungiant su Liepoja (žiūr. „Матеріалы для опис. р. рѣк. Вып. LVI, pp. 98—102“). Žinoma, tie sujungimai gali būti naudingi, bet prigimtinį Nemuno kelią galėtų atstoti tik blogiausiu atveju.

Be Klaipėdos, Liepojos, Rygos ir Ventpilės, kaipo Lietuvos prekybos reikalui mažiau ar daugiau tinkamų uostų, kalbama dar ir apie P a l a n g o s uosto atnaujinimą. Palangoje, berods, senovėje uostas yra buvęs ir panaikintas tik Karoliaus XII vieš-patavimo metu, Rygos pirkliams to reikalaujant. Dabartinėmis

technikos priemonėmis Palangos uostas atnaujinti ir prie šių dienų reikalavimų pritaikinti yra galimas daiktas. Bet tam reikėtų labai daug lėšų ir pinigų išdėti, nes ties Palanga jūra visai yra atvira ir daugiau kaip per pusę kilometro (pusę varsto) nuo krašto yra nuolat smėlio užnešama sekluma. Todel ir išlaikymas tokio uosto tvarkoje labai brangiai pareitų. Del šitų visų priežasčių Palangos uostas ir įtaisytas vargu begalėtų konkuruoti su Klaipėda ir Liepoja, juo labiau, kad jis būtų atskirtas nuo Lietuvos vandens kelių.

§ 18. Trobos ir jųjų vertybė.

Gana didelį šalies turtą sudaro trobos. Bet tikrasis Lietuvos trobų skaičius ir jųjų vertybė susekti beveik negalima, nes nėra reikiamų šaltinių. Šiokių tokių žinių tėra apie tas trobas, su kuriomis yra surištas mokesnių mokėjimas, k. a. gyvenamosios trobos miestuose. Gyvenamųjų trobų apytikrį skaičių galime dar įminti ir sodžiams, prileidžiant, kad, vidutiniškai, kiekviena sodžiaus šeimyna turi sau gyvenamąją trobą arba būstą. Kai kurie autoriai tokiais ar panašiais apskaitymais ir remiasi. Bet visi tokie apskaitymai labai nepilni jau vien del to, kad be žmonių gyvenamųjų trobų yra (ne tik sodžiuose, bet ir miestuose) daug ir kitokių, k. a. tvartų arba kūčių, svirnų arba klėčių, klojimų, kluonų, jaujų, pirčių ir kt. O šių visų trobų svarba bei vertybė yra taip pat ne menka.

Del šių priežasčių mes savo apskaitymus remiame kitais šaltiniais ir šiek tiek kitokiais pamatais. Būtent, mums yra žinoma, kad Suvalkų gubernijoj, kaip ir visoj Lenkų karalijoje, buvo priverstinas, valdžios priežiūroj ir atsakomybėj vedamas, nuo ugnies draudimas. Taigi ten suskaityta ne tik visos gyvenamosios trobos, bet maždaug yra žinoma ir jųjų vertybė. Toji vertybė, pažymėtoji draudimo dokumentuose, nėra ir negali būti visai tikra, nes vieni kainotojai stengėsi ją sumažinti, kad mažiau reikėtų mokėti draudimo mokesnių, kiti — didino, kad nelaimei atsitikus daugiau ugniapinigių gautų. Bet kiek pastebėta, ta įkainojamoji vertybė savo visumoje nuo tikrybės perdaug neatsitolina, nes įkainojimo metu esti ir oficialinė gminų vyriausybė ir vietos žmonės, gi pastaraisiais laikais dar ir tam tikras draudimo valdininkas. Reikia pabrėžti, kad šitie valdininkai, draudimo vyriausybės agentai, pastaraisiais laikais be-

veik visų trobų vertybę stengėsi kiek galėdami sumažinti (gi draudimo mokesniai buvo žymiai padidinti), ir žmonėms tekdavo net skųstis del neteisingų įkainojimų. Todel manome, bus teisingiau, jeigu imsime kiek senesniųjų laikų įkainojimus, kol trobų vertybės mažinimas nebuvo taip išsiplatinęs.

Mūsų rankose yra 1906 ir 1910 m. 8-ios draudimo apyskaitos. Tos apyskaitos rodo, kad 1906 m. Suvalkų gub. buvo 221.408 trobos, įkainotos 48.229.930 rublių, o apdraustos 42.824.670 rb. 1910 m. Suvalkų gub. trobos buvo įkainotos 52 mil. rub., iš jų 7.938 tūkst. rub. dvarų trobos, 1.886 t. r. — bažnyčios, 30.914 t. rub. valstiečių ir t. t. Iš šių bendrųjų skaičių darydami išvedimus, mes randame, kad vienos trobos vertybė vidutiniškai siekia 218 rublių ir viena troba pareina maždaug 3,3 gyventojų, viename gi ketvirtainiam varste būtų apie 20,4 trobų. Turėdami omenyje, kad žmonių gyvenimas Lietuvoje bei jų reikalavimai, apskritai imant, perdaug nesiskiria, ir spręsdami, kad kitose Lietuvos gubernijose ketvirtainiam varste gyvena kiek mažiau žmonių, negu Suvalkų gub., mes, toliau sąskaitodami, atrasime, kad Vilniaus gub. vienam ketvirt. varste turėtų būti apie 17,1 trobų ir Kauno gub. — 15,4. Prileisdami gi, kad Kauno ir Vilniaus gubernijose statymo medžiaga ir darbas kiek pigiau pareidavo, ir vienos trobos vidutinę vertybę sumažiname ligi 200 rub.

Taip ir yra sustatyta žemiau dedamoji lentelė. Drauge pabrėžiame, kad palyginamieji apskaitymai maža kuo tesiskiria nuo prof. Skvorcovo apskaitymų; tik jis skaito vienas gyvenamąsias trobas. Pilnumo dėliai pridedame miestų ir šiaip gyvenamųjų vietų skaičius, taip pat skyrium žmonių gyvenamųjų trobų skaičių. Šiems papildymams sudaryti naudojamės finansų ministerijos leidimo teikiamomis žinomis ir prof. Skvorcovo apskaitymais.

(Žiūrėk lentelę LXVIII, pusl. 108).

Iš šios lentelės mes matome, kad visoj Lietuvoj turi būti apie pusantro milijono (1.395 tūkst.) trobų, iš jų gyvenamųjų daugiau kaip 250 tūkst. Tų visų trobų vertybė sieks netoli 300 mil. rub. (283 m. r.) Čia reikia taip pat turėti omenyje, kad apskaitymai yra paremti 1905—1906 metų daviniais, o per tiek metų ir trobų skaičius ir jųjų vertybė žymiai padidėjo. Vien Suvalkų gub. pastaraisiais prieš karą metais trobų vertybė oficialiniuose šaltiniuose pažymėta 5 milijonais rublių didesnė, negu kad čia.

LENTELĖ LXVIII.

	Gyvenamųjų vietų ir trobų skaičius bei jųjų vertybė			
	Kauno gub.	Vilniaus gub.	Suvalkų gub.	Iš viso
Gyvenamųjų vietų (sodžių, bažnytk. ir t. t.) skaičius .	24.641	23.103	5.135	52.879
Gyvenamųjų trobų „ .	101.595	107.759	43.296	252.650
Miestų „ .	9	10	10	29
Juose gyvenam. trobų „ .	7.244	11.065	4.104	22.413
Juose gyvenam. butų „ .	21.194	42.789	12.182	76.165
Iš viso trobų . . .	**543.851**	**629.607**	**221.408**	**1.394.866**
1 ketv. varste trobų pareina: a) iš viso .	15,4	17,1	20,5	17,1
1 ketv. varste trobų pareina: b) gyvenamųjų . .	3,3	3,5	4,0	3,6
Visų trobų kainojamoji vertybė (tūkst. rub.) . .	**108.776**	**125.921**	**48.230**	**282.927**

III. Pabaiga ir išvados.

Raštai ir šaltiniai prie III: 1) Ballod, Grundriß der Statist.; 2) Hübner-Juraschek, Geograph.-statist. Tabellen; 3) Statesman Yaar-Book...; 4) Mulhall, Dictionary of Stat., 5) Webb, New Dict. of Recent Stat.; 6) Reports of Comm. of Lab., 7) Thirteenht Census of U. S.; 8) Krzyżanowski i Kumanicki, Statyst. Polski; 9) Rocznik Stat. Król. Polsk ; 10) Кеннардъ, Международный Посредн.; 11) Сборникъ стат.-эк. свѣд по с. х.; 12) Račkauskas, Amerika, ir kt.

Prieš baigdami turime dar padaryti kurias-ne-kurias pastabas bei išvadas.

Pirmiausia — patiektoji medžiaga rodyte rodo, kad Lietuva yra ne tik visai savotiškas ir nuo kaimynų kraštų skirtingas visuomenės bei ūkio vienetas, bet kad Lietuvos kraštas yra tokiu jau pripažintas daugelio svetimų tautų tyrinėtojų (žiūr. I. §§ 2—6).

Mes matėme toliau, kad Lietuva, apskritai imant, yra žemės ūkio šalis, su plačiai išsiplėtojusiu smulkiųjų bei vidutiniųjų žemininkų arba ūkininkų sluoksniu ir su negausingu (arti 4%), bet gana galingu (turinčiu arti 36—40% visos žemės) dvarininkų bei bajorų luomu (žiūr. II §§ 3—4). Bet čia taip pat buvo matyti, kad dvarininkų bajorų galybė (valdomoji žemė) mažėja arba iš rankų slysta; tuo tarpu valstiečių ūkininkų svoris auga (II, § 3, lent. XII).

Toliau (II, § 5) matėme, kad Lietuvoj arti 15—17% valsčių gyventojų yra bežemių ir apie kita tiek tokių mažažemių, kurie iš savo žemės išsimaitinti negali. Šita aplinkybė (šalia kitų, čia neminėtų, k. a. politikos, pramonės stokos ir kt.) daug prisidėjo prie to, kad kas metai iš Lietuvos vienon Amerikon iškeliaudavo apie 15—20 tūkstančių lietuviškai kalbančių lietuvių, neskaitant lenkiškai ir kitaip kalbančiųjų, taip pat kitų Lietuvos piliečių, k. a. žydų ir t. t. (žiūr. Reports of Comm, of Labour, Račkausko „Amerika“ ir kt.). Iš tų išeivių Amerikoj yra susidariusios kolonijos kartais kelių dešimčių tūkstančių gyventojų;

vienų lietuvių dabar Šiaurės Amerikoje yra apie 700 tūkstančių (žiūr. Thirteenth Census of U. S. of A... ir V. K. Račkausko tyrinėjimus knygoje „Amerika", New-York, NM. 1914). Be to, daug dar Lietuvos piliečių išeidavo į Prūsus ir, apskritai, Vokietijon, Anglijon, Rusijon ir kt.

Patsai Lietuvos žemės ūkis del Rusų valdžios politikos (švietimo slopinimo ir net persekiojimo, rusinimo, visuomenės iniciatyvos trukdymo ir t. t.) normaliai plėtotis nei sparčiau kilti negalėjo. Bet nežiūrint į visa tatai, Lietuvos žemės ūkis tiek vešėjo, kad išmaitindavo visus vietos gyventojus ir dar svetur nuteikdavo tiek, kad apmokėdavo visas iš svetur gabenamąsias prekes ir dar gryno pelno duodavo mažiausiai apie 15 mil. rublių kas metai. Be to, žemės ūkiu yra paremta ir vietos pramonė, taip pat prekyba, kurių metų apyvarta mažiausiai siekdavo apie 200 mil. rublių, maždaug su 20 mil. gryno pelno (žiūr. II, § 10—13).

Lietuvos finansinės pajėgos, palyginti, nėra ir nebuvo menkos. Visuomenės kredito įstaigose žmonių pinigų buvo sudėta netoli 300 milijonų rublių, ir vien valstybės taupomose kasose buvo sudėta apie 50 mil. rub. pinigais ir netoli 10 mil. rub. brangiaisiais arba procentiniais popieriais (žiūr. II, § 14). Mokesnių gi valdžia surinkdavo ir šiaip pajamų turėdavo apie 50—60 mil. rub. kas metai, neskaitant pelno iš geležinkelių naudojimo, finansinių bei bankų operacijų ir kt. (žiūr. II, § 15). Čia jau nekalbame apie šalies žinomas ir dar nežinomas ūkio pajėgas bei jų galimą sunaudojimą ateityje, k. a.: daugybę upių bei ežerų, kurie leidžia išplėsti žuvininkavimą; nekalbame apie upių vandens pajėgos suvartojimą, mineralinių šaltinių sunaudojimą gydymo bei pramonės reikalams ir t. t.

Todel tad lietuviai, kurie šiame krašte nuo priešistorinių laikų gyvena ir kurie, nežiūrint visų audrų ir nepatogių aplinkybių, šiandien savo krašte sudaro griežtą gyventojų daugumą ir yra surišti bendrais kultūros ryšiais, — nori toliau savo nepriklausomą gyvatą kurti. Kai kurie dar, berods, abejoja, arba kituose stengiasi kelti abejojimų, ar galėtų nepriklausoma Lietuva pati išsilaikyti.

Ne šio rašinio uždavinys yra šis klausimas visoj platumoj gvildenti, ypač baigiamoje dalyje. Čia mes primename tik vieną dėsnį, įvedamojoje dalyje istorijos daviniais ir šių dienų gyvenimo apsireiškimais pagrįsta, būtent: jog nė vienas žmonių ir vienos tautos gyvenamas kraštas, kuris turi pakankamai ūkio pajėgų, be sava-

rankiško valdymos ir nepriklausomos būties apsieiti negali ir, anksčiau ar vėliau, kiekviena tokia šalis savo nepriklausomybę turės įgyti. Taikant šį dėsnį Lietuvai, tenka, berods, dar vienas abejojimas girdėti: ar esamųjų Lietuvos ūkio pajėgų pakaktų nepriklausomai valstybės būčiai išlaikyti. Mes į tai trumpai atsakome: jeigu yra tautų bei šalių, kurios kultūros ir ūkio pajėgų turi ne daugiau kaip Lietuva ir betgi gyvena nepriklausomos valstybės gyvenimu, tai negali būti pamato, kurs išrodytų Lietuvą negalint tų kraštų pasiekti.

Žemiau dedamųjų statistikos lentelių eilė į šį klausimą geriau atsako, negu ilgiausi išrodinėjimai.

Pirmiausia įsižiūrėsim į įvairių kraštų žemės plotą ir jų gyventojų skaičių.

LENTELĖ LXIX.

Žemės plotas ir gyventojai.

	Žemės □ km. (tūkst.)	Gyventojų		
		Iš viso (mil.)	Ant 1 □ km.	Metinis priaug. %
Lietuva	88,8	4,49	51,6	1,72
Šveicarija	41,0	3,74	92,0	1,09
Serbija	48,3	2,90	60,3	1,51
Danija	38,9	2,74	70,7	1,11
Olandija	34,2	5,90	175,0	1,23
Norvegija	322,9	2,39	7,6	1,11
Švedija	447,8	5,52	12,3	0,71
Bulgarija	96,0	4,30	45,0	1,50
Rumunija	131,3	6,90	55,0	1,94

Nėra reikalo šios lentelės didinti, nes ir taip gana aiškiai matyti, kad neskaitant Juodkalnijos, Liuksenburgo ir kitų maželyčių Europos valstybių (taip pat šalyje paliekant Graikiją ir Belgiją), tarp 9 valstybių žemės ploto didumo žvilgsniu Lietuva čia stovi penktoj vietoj, gyventojų daugumo — ketvirtoj ir tankumo — šeštoj, o gyventojų metinio priaugimo žvilgsniu — antroj. Žemės plotas žymiai didesnis tik Švedijos ir Norvegijos, bet 1 kv. kilometre gyventojų tenai tėra tik 7,5—12,3 arba 4—7 kartais mažiau, negu Lietuvoj. Viename ketv. klm. gyventojų yra žymiai daugiau (175) tik Olandijoj; bet šiuo

atžvilgiu su Olandija negali lygintis net Vokietija (kuri ant 1 kv. klm. turi tik 120 žm.), nekalbant apie menkesnes valstybes. Gi gyventojų priaugimo atžvilgiu Lietuva stovi vienoj pirmųjų vietų. Ir čia yra ne tik prigimtinis priaugimas, bet ir, tariant, ūkio, t. y. didėja miestų gyventojų skaičius (pav. Kauno gub. metinis priaugimas siekia 1,28%, Suvalkų — 1,38%, Vilniaus gi, be Disnos ir Ašmenos apskr., — 2,61%; pakraščiuose — 1,59%). Šitas apsireiškimas, savotiškose Lietuvos ūkio aplinkybėse, rodo į sveiką visuomeninių ir ūkio santykių plėtojimąsi.

Dabar pažiūrėkim į prigimtinį žmonių gyvenimo šaltinį — žemės našumą.

LENTELĖ LXX.

	Vidut. užderėjimai vienoje dešimt. (pūdais)						
	Kviečių	Rugių	Miežių	Avižų	Grikių	Žirnių	Bulvių
Lietuvoj	73	61	63	61	33	56	480
Rusijoj (su Lietuva) .	50	57	51	50	30	43	410
Lenkijoj (su Suvalkija)	59	66	63	53	39	52	550
Bulgarijoj	61	56	63	49	—	34	224
Serbijoj	56	84	51	35	21	34	240
Rumunijoj	79	59	64	56	—	—	581
Švedijoj	125	95	97	85	—	—	—

Čia vėl matome, kad žemės našumo arba javų derlingumo žvilgsniu Lietuva net prieš karą daug aukščiau stovėjo, negu savo žemės derlingumu pagarsėjusi Rusija, ir nė kiek nebuvo atsilikusi nei nuo Lenkijos, nei nuo Bulgarijos, Serbijos, Rumunijos ir kitų šalių. Lygindami su Lenkija, turime dar pabrėžti, kad čia prie Lenkijos pridėta ir Suvalkų gubernija; tuo tarpu Suvalkų gubernijos užderėjimai yra daug didesni už daugelio kitų Lenkijos kraštų ir net už čia paduotuosius vidutiniuosius Lietuvos derėjimus.

Pramonės ir prekybos stovis su kitais kraštais palyginti yra sunkiau, bet nėra nė reikalo. Nes jeigu prigimtinių ūkio pajėgų yra pakankamai, tai pramonė ir prekyba, normalinėms sąlygoms atsiradus, savaime plėtojasi. Pagaliau mes jau matėme, kad Lietuvos prekybinis balansas ne taip jau mažas; gi einančių svetur ūkio vaisių ir dirbinių apyvarta arba prekyba duoda mažiausiai apie 15—20 mil. rublių gryno pelno kas metai ir tatai jau laiduoja stiprų ir sveiką visuomenės ūkio pamatą. Finansinėms gi šalies pajėgoms palyginti gali tarnauti valstybino biudžeto daviniai.

Kaip matėme, valstybinės Rusų valdžios pajamos iš Lietuvos išnešdavo arti 60 mil. rub. kas metai, be to, valdžia mažiausiai 10—15 mil. rub. paimdavo daugiau, negu vietos ir, apskritai, valstybiniams reikalams išleisdavo (žiūr. II, § 15). Ir čia dar nepriskaitome pajamų iš geležinkelių naudojimo, kurios siekdavo maždaug 30 mil. rub. per metus. Visa tai turėdami omenyje ir rublius pakeisdami markėmis, mes, kitiems kraštams naudodamiesi Hübnerio-Juraschekо apskaitymais, 1911—1913 metais randame štai ką:

LENTELĖ LXXI.

	Metinis biudžetas (mil. mark.)		
	Pajamos	Išlaidos	Skolos
Lietuva (apytikriai skaičiai) .	110—130 (215)	80—100 (135)	—
Danija	110	114	197
Šveicarija { valstybė . . .	75	78	—
Šveicarija { kantonai . . .	103	111	—
Serbija	105	105	—
Norvegija	158	149	247
Švedija	296	295	677
Bulgarija	154	173	504

LXXI lentelėj Lietuvai prideramieji skaičiai, ne skliaustuose, rodo valstybinį metų biudžetą, atskaičius pajamas ir išlaidas, surištas su geležinkelių operacijomis, o skaičiai skliaustuose rodo biudžetą drauge su geležinkeliais. Savaime suprantama, kad skaičiai gali mažiau ar daugiau su tikrybe sutikti. Tačiau iš pridedamosios lentelės aiškiai matyti, kad net ir Rusų valdžiai šeimininkaujant Lietuvos valstybinis biudžetas buvo žymiai didesnis už kai kurių kitų Europos nepriklausomų valstybių. O jeigu lyginsime tik su savarankėmis valstybėmis ir pavyzdžiui imsime Vokietiją, tai rasime štai ką (skaitant mil. mk.):

LENTELĖ LXXII.

	Pajamos	Išlaidos
Braunschweig	14,8	15,0
Baden	32,3	32,3
Elsas-Lorraine	71,1	71,1
Hessen	80,2	80,2
Sachsen	132,2	130,0

Čia matome, kad Saksonijos biudžetas prilygsta Lietuvos biudžetui; tuo tarpu kitos valstybės stovi toli užpakalyje.

Šalies ūkis šiandien negali kaip reikiant plėtotis, jeigu nėra prideramų susisiekimo priemonių, ypač gi — geležinkelių (prigimtinių vandens kelių Lietuvoj netrūksta). Štai rodo lentelė LXXIII:

LENTELĖ LXXIII.

Geležinkelių pareina (kilometrų):	100-ui □ km	10.000-ių gyv.
Lietuvoj	2,4	4,1
Serbijoj	2,3	3,1
Bulgarijoj	2,0	4,7
Rumunijoj	2,9	5,0
Norvegijoj	0,9	12,5
Švedijoj	3,2	25,5
Danijoj	8,4	13,3
Olandijoj	11,7	9,7
Vokietijoj	9,5	5,3
Rusijoj	1,06	4,1

Iš šios lentelės matyti, kad Lietuvoj prieš karą geležinkelių buvo daugiau, negu Rusijoj ir net kai kuriose Europos valstybėse.

Dabar atsikreipsime į žmones, paskirstę juos jų darbo žvilgsniu, kad galėtume aiškiau matyti sąstatą bei santykius.

LENTELĖ LXXIV.

	Gyventojai ir jų darbas (nuošimčiais)						
	Profesionalų ir tarnautojų	Karei-vių	Tarnų ir padienių darb.	Žemdirbių, girininkų, žuvin. ir t.t.	Pramoninkų ir amatninkų	Prekininkų ir transportin.	Kitų
Lietuvoj	2,2	2,2	6,1	71,4	8,5	5,8	3,8
Vengrijoj	2,5	1,5	4,4	69,7	13,6	4,2	4,6
Italijoj	3,9	1,2	3,0	59,4	24,5	7,4	3,6
Švedijoj	2,9	2,0	10,8	49,8	20,9	7,5	6,7
Danijoj	4,9	1,0	8,4	48,0	24,9	11,8	8,7

Iš LXXIV lentelės matome, kad Lietuvos žmonės darbo žvilgsniu arba savo visuomeniais santykiais visai arti stovi kai kurių kitų Europos valstybių.

Pagaliau — apšvietimo laipsnis:

LENTELĖ LXXV.

Iš 100 žmonių buvo mokytų (mokėjo skaityti rašyti):			
Lietuvoj 1897 m.	48 (52)	Austrijoj 1905—1906 m.	56
Rusijoj „ „	21	Italijoj „ „ „	53
Lenkijoj „ „	41	Ispanijoj „ „ „	47

Čia atkreipiame domę į tai, kad 1897 metais, t. y. kai gimtąja kalba ne tik mokymas, bet ir paprastas skaitymas buvo persekiojamas, Lietuvoj mokančių skaityti ir rašyti buvo dusyk tiek, negu Rusijoj, ir žymiai daugiau, negu Lenkijoje, nežiūrint į tai, kad mokyklų Lietuvoj buvo daug mažiau, negu Rusijoj. Be to, tie 48% mokytų išeina visai Lietuvai, t. y. drauge su pakraščiais, kur, kaip matėme pirmoje rašinio dalyje, nemokytų žmonių nuošimtis daug mažesnis. Tuo tarpu nesulenkintuose ir nesugudintuose Lietuvos kraštuose jau 1897 m. buvo ne mažiau kaip 52% žmonių, mokančių skaityti ir rašyti.

Lietuvos žmonių apšvietimo laipsnį lygindami su kitų Europos valstybių apšvietimu, mes matome, kad jau 1897 m. Lietuvoj apšvietimas aukščiau stovėjo, kaip Ispanijoj 1905—1906 metais, ir nedaug buvo atsilikęs nuo Austrijos ir Italijos tais pat 1905—6 metais.

* * *

Iš visa, kas čia parodyta, aiškiai matyti, kad ir žemės ploto didumu, ir gyventojų daugumu, ir jų visuomeniais santykiais bei kultūros laipsniu, ir prigimtiniais šalies turtais bei gyvenimo šaltiniais, ir technikos bei visuomenės ūkio išsiplėtojimo laipsniu, ir, pagaliau, savo finansinėms pajėgomis Lietuvos kraštas stovėjo jeigu ne aukščiau, tai ir ne žemiau už kai kurias vakarų Europos valstybes.

Vadinasi, jeigu del žemės ploto ir žmonių skaičiaus gali būti nepriklausomos Bulgarija, Norvegija, Olandija, Danija, Serbija, Šveicarija ir dar mažesnės valstybės; jeigu del žemės našumo ir kitų šaltinių buvo nepriklausomos Bulgarija, Serbija, Rumunija, Rusija ir gal būti Lenkija; jeigu del finansinių pajėgų ir apskritai del ūkinio išsiplėtojimo išsilaikė Šveicarija, Serbija, Danija, Bulgarija ir kt., ir jeigu del žmonių apšvietimo laipsnio galėjo nepriklausomų valstybių būtimi gyventi Austrija-Vengrija, Italija, Ispanija ir net Rusija, — tai nėra jokio pamato tvirtinti ar manyti, kad del tų pačių dalykų negalėtų būti nepriklausoma Lietuva, kuri šiais žvilgsniais nuo anų kraštų ne tik nėra atsilikusi, bet kai kuriuose dalykuose anuos yra pralenkusi ir stovi žymiai aukščiau.

Naudotųjų raštų ir šaltinių sąrašas.

1. II A. В. Баньковскій. Аграрная эволюція и польское землевладѣніе въ Западномъ краѣ. Петроградъ. 1917.
2. II A. Виленскій Временникъ. Вильна, кн. III.
3. II B. Военно-конская перепись. (Įvairių metų leidiniai eina po bendru antrašu: „Статистика Росс. Имперіи“).
4. II B. Ежегодникъ Департамента Земледѣлія. СПБ.
5. II A. Ежегодникъ Лѣсного Департамента. СПБ.
6. II D. Ежегодникъ Министерства Финансовъ. СПБ.
7. II A. Д. М. Зайцевъ. Государственное лѣсное хозяйство въ связи съ аграрной реформой и нуждами промышленности. СПБ. 1910.
8. III. Г. Кеннардъ. Международный посредникъ и справочникъ по Россіи на 1912 г. Москва.
9. II C. Кондоуровъ и Сынъ. Фабрично-заводскія предпріятія Росс. Имперіи. Петр. 1914.
10. I. А. Круберъ. Физико-географическія области Россіи. Москва, 1908.
11. II A. Матеріалы по статистикѣ движенія землевладѣнія въ Россіи. Изд. Деп. Окладныхъ сборовъ. (Įvairių metų).
12. II C. Матеріалы къ возобновленію торговыхъ договоровъ Россіи съ Германіей. П.
13. II CE Матеріалы для описанія русскихъ рѣкъ и исторіи улучшенія судоходныхъ условій. Вып. LVI. СПБ. 1914.
14. I. Матеріалы для географіи и статистики Россіи, собранные офицерами генеральнаго штаба:
    a) Д. Афанасьевъ. Ковенская губ. СПБ. 1861.
    b) П. Бобровскій. Гродненская губ. СПБ. 1963.
    c) А. Корева. Виленская губ. СПБ. 1861.
    d) А. Орановскій. Курляндская губ. СПБ. 1862.
15. II C. Обзоръ внѣшней торговли Россіи по Европ. и Азіатской границамъ. Изд. Деп. Тамож. Сб. (Įvairių metų).

16. II A-E. Обзоръ Виленской губ. за... (įvairių metų).
17. II A-E. Обзоръ Гродненской губ. за... (įvairių metų).
18. II A-E. Обзоръ Ковенской губ. за... (įvairių metų).
19. II A-E. Обзоръ Курляндской губ. за.. (įvairių metų).
20. II A-E. Обзоръ Сувалкской губ. за... (įvairių metų).
21. I Однодневная перепись начальныхъ школъ Росс. Имперіи, произв. 18 янв 1911 г. Ред. Покровскаго. Изд. Мин. Народнаго Просв. 1916 г.
22. II D. Операціи ломбардовъ въ Россіи. Изд. особой канцеляріи по кред. части. (М. Ф.).
23. II D. Отчетъ по мелкому кредиту за.. (įvairių metų). Изд. М. Ф.
24. I-II Памятная книжка Виленской губ. (įvairių metų).
25. I-II Памятная кн. Гродненской губ. (įvairių metų).
26. I-II Пам. кн. Ковенской губ. (įvairių metų).
27. I-II Памятная кн. Сувалкской губ. (įvairių metų).
28. I-II AB. Первая всеобщая перепись Росс. Имперіи. Изд. Центр. Стат. Ком. (Gardino, Kauno, Kuršo, Suvalkų ir Vilniaus gub. sąsiuviniai).
29. II C. Производство, перевозки и потребленіе хлѣбовъ за 1909 — 1913 г. (Матеріалы къ продовольств. плану. Ред. П. Румянцева).
30. II A. Распредѣленіе рабочихъ и прислуги въ Росс. Имперіи (по даннымъ первой всеобщ. пер. Р. И. въ 1897 г. Изд. Цент. Стат. Ком. М. В. Д.).
31. I. Д. И. Рихтеръ. Опытъ дѣленія Европ. Россіи на районы по естеств. и эконом. признакамъ. СПБ. 1898.
32. I-III. Сборникъ статистико-экономическихъ свѣдѣній по сельскому хозяйству Россіи и иностранныхъ государствъ. (Įvairių metų)
33. II C. Сводъ отчетовъ фабричныхъ инспекторовъ. СПБ (Įvairių metų).
34. II B. Свѣдѣнія о количествѣ скота въ 1900 г. по даннымъ волостныхъ правленій и уѣздной полиціи. (Врем. Ц. Ст. К. № 50).
35. I-II ABE. А. И. Скворцовъ Хозяйственные районы Европ. Россіи. Вып. I-II. СПБ. 1914.
36. II A. Н.Н. Селянинъ. Лѣсистость Виленской губ. Вильна, 1908.
37. I. Семеновъ. Россія. Полное географическое описаніе.
38. II B. Средній посѣвъ и средній урожай зерновыхъ хлѣбовъ и картофеля за пятилѣтіе 1896 — 1900. (Вр. Ц. С. К. № 51).
39. II B. Средній урожай въ Европ. Россіи за пятилѣтіе 1883-1887. (Стат. Р. И. Вып. IV.).

40. II E. Статистическій атласъ путей сообщенія къ началу XX вѣка. СПБ. 1902.
41. II D. Статистика долгосрочнаго кредита. Изд. особ. канцеляріи кред. части (įvairių metų).
42. I-III. Статистическій ежегодникъ Россіи (įvairių metų).
43. II A. Статистика землевладѣнія въ 1905 г. (Gardino, Kauno, Kuršo ir Vilniaus gub. sąsiuviniai).
44. I-II A. Статистическіе матеріалы по 9 западнымъ губ. (Приложеніе къ проекту М. В. Д. о примѣненіи положенія о земскихъ учреж., внес. въ Г. Думу 20 января 1910 г.).
45. II CE. Статистическій сборникъ Министерства Путей Сообщенія (įvairių metų).
46. II A. Статистическій справочникъ по аграрному вопросу. Вып. I. Ред. Н. П. Огановскаго и А. В. Чаянова.
47. II CE. Торговый обзоръ гор. Либавы. Изд. Либ. Бирж. Ком.
48. I, II CE Торговля и промышленность Европейской Россіи по районамъ. Вып. I, II, XI и XII. Изд. М. Т. и П.
49. II A-E. Труды Варшавскаго Статистическаго Комитета. Варшава (visi leidiniai).
50. II E. Труды отдѣла торговыхъ портовъ. Вып. XXIV: Приморскіе торговые порты Европ. Россіи СПВ. 1908.
51. II B. Урожай за... (įvairių metų). Стат. Росс. Имперіи. (Leidiniai ligi LXXXI).
52. II, III. Dr. Karl Baliod, Grundriß der Statistik, enthaltend Bevölkerungs-, Wirtschafts-, Finanz- und Handelsstatistik. B. 1911.
53. II E. Bericht über Handel und Schiffsfahrt zu Memel für das Jahr... (1893-1898). Herausgeber das Vorsteheramt des Kaufm. Z. M.
54. II E. Dr. Christian Grotewald, Die Deutsche Schiffsfahrt in Wirtschaft und Recht. Stuttgart, 1914.
55. I. Dr. Julius Hann, Lehrbuch der Metereologie. Leipzig.
56. III. Geographisch-statistische Tabellen aller Länder der Erde. Fortgesetzt und ausgestellt von Dr. Fr. v. Juraschek.
57. I. Länderkunde von Europa, Herausgegeben unter fachmännischer Mitwirkung von Alfred Kirschhoff. III. Teil. Rußland (von Prof. Dr. A. v. Krasnow in Verb. mit Prof. Dr. Woeikow). Leipzig 1907.
58. II A. E. Römer, Beiträge zu Litauens Wirtschaftsgeschichte. München 1897.

59. I, II ABE. Prof. Dr. B. Skalweit, Die Landwirtschaft in den Litauischen Gouvernements, ihre Grundlage und Leistungen. Jena, 1918.
60. I. Dr. Emil Sommer, Die wirkliche Temperaturverteilung in Mitteleuropa. Stuttgart, 1906.
61. I. Dr. B. Sresnewsky, Bericht über die Ergebnisse der Beobachtungen für das Liv-, Est- und Kurländische Regenstationennetz. Dorpat. 1913.
62. I, III. Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich (įvairių metų).
63. I. Dr. Supan, Grundzüge der physischen Erdkunde. Leipzig, 1896.
64. I. Völker-Verteilung in West-Rußland. Kowno, 1916.
65. I. K. Werbelis, Russisch - Litauen, statistisch - etnographische Betrachtungen. Stuttgart, 1916.
66. II C. W. Bitner, Bilans Handlowy Litwy. (Naudota iš korektūros sąsiuvinio).
67. II C. W. Bitner, Stan ekonomiczny i przyszłość Litwy. Memorjał (rankraštyje).
68. II A. Grabsky, Materjały w sprawie włościanskiej. Warszawa, 1907.
69. I. J. E. Lachnicki, Statystyka gubernii Litewsko-Grodzienskiej. Wilno, 1817.
70. I. A. Krzyżanowski i K. Kumanecki, Statystyka Polski. Kraków, 1915.
71. I-III. Rocznik statystyczny Królewstwa Polskiego. 1908 i 1915.
72. II C. H. Tennenberg, Bilans Handlowy Królewstwa Polskiego. Warszava, 1916.
73. I, II AC. L. Wasilewski, Litwa i Białoruś. Kraków.
74. III. M. G. Mulhall, The Dictionary of Statistics. London.
75. III. Reports of Commisioner of Labour. U. S. A. (Įvairių metų).
76. III. The Statesmens Year Book. Statistical and Historical Annual of the States of the World. Ed. by J. Scoff Keltie. London (įvairių metų ligi 1916).
77. III. The Thirteenth Census of U. S. A. (gyventojų sąrašo sąsiuviniai).
78. III. A. D. Webb, The new Dictionary of Recent Statistics of the World. Leipzig, 1911.
79. II D. Adomas Prūsas, Bankai ir kreditas Lietuvoje (rankraštis).
80. III. V. K. Račkauskas, Amerika. New York, 1914.

I priedas.

Papildomosios žinios apie Lietuvos finansus ir ūkį 1919—1921 metais.

1. Bendros pastabos.

Daug iš to, kas 1918 metų pradžioje rašant apie Lietuvos ūkio ir finansų padėtį reikėjo spėlioti, dabar, 1921 metų gale, galima tam tikrais daviniais įrodyti. 1920 metų liepos 12 d. taikos sutartis su Rusija yra davusi Lietuvai, bendraisiais pagrindiniais ruožais imant, kaip tik tas sritis ir plotus, kurie šio rašinio daviniais ekonominį vienetą rodo, o 1921 m. sutartis su Latviais tą vienetą papildo. Mažosios Lietuvos Klaipėdos kraštas taip pat anksčiau ar vėliau turės prisišlieti prie savo naturalinio ūkio kamieno. Tuo būdu nors Lietuvos valstybės sienos ir neina arba neis tais buv. administratyviniais pažymiais, kuriuos reikėjo imti anksčiau statistikos tyrinėjimus darant, bet bendrieji ruožai ir bendrasis Lietuvos plotas apskritai imant palieka beveik tie patys, kaip rodė ir anksčiau ūkio arba ekonominiai pažymiai. Viena tik sąlyga tuo tarpu neleidžia mums viso Lietuvos ploto daviniais naudotis — tai lenkų okupacija. Lietuvos vyriausybės tuo tarpu valdoma mažiau nei du trečdaliai to ploto, kuris Maskvos, Rygos ir Versailės sutartimis Lietuvai pripažinta. Tačiau tas 2—3 metų nepriklausomas mūsų valstybės gyvenimas daug mažesnėse ribose ir nenaudojant visų ekonominių gėrybių bei patogumų, kurie priklauso Lietuvai kaip tam tikram ūkio arba ekonominiam vienetui, — juo labiau ir geriau turi įrodyti bei įtikinti, kad tai, kas mano anų laikų tyrinėjimų pabaigoje buvo pasakyta, ne buvo tuščios fantazijos vaisius, nes dabar patsai gyvenimas jau yra parodęs, kad

> „ir žemės ploto didumu, ir gyventojų daugumu, ir jų visuomeniniais santykiais bei kultūros laipsniu, ir prigimtiniais šalies turtais bei gyvenimo šaltiniais, ir ūkio technikos išsiplėtojimo laipsniu, ir, pagaliau, savo finansinėmis pajėgomis“

Lietuva, kaip nepriklausoma valstybė, išsilaiko ir, dar gi del savo būties trečius metus su priešininkais kovodama, į aukštesnį kultūros laipsnį kyla. Žemiau paduotieji ūkio ir finansų padėties daviniai šitai aiškiausiai rodo.

2. Kai kurie daviniai apie Lietuvos biudžetą ir finansinę padėtį.

Šiek tiek normalesniu valstybės gyvenimu Lietuva tik nuo 1920 m. pradžios pradėjo gyventi, nes ligi 1919 m. pabaigos didelę net dabar Lietuvos vyriausybės valdomą dalį laikė ir naudojo vokiečiai arba bermontininkai. Del to ir biudžetas tik 1920 m. galėjo būti normalesnis — skaitant, žinoma, tik tam plotui, kuris yra arba buvo Lietuvos vyriausybės tikrai valdomas. Finansų ministerijos daviniais, faktinasis 1920 m. biudžetas šitaip atrodė:

LENTELĖ I.

1920 m. valstybės išlaidos (auksinais ir skat.):

1)	Valstybės prezidentas	695.834,18
2)	Steigiamasis Seimas	2.077.418,28
3)	Valstybės Taryba	508.333,30
4)	Ministerių Kabinetas	5.987.674,56
5)	Vidaus reikalų ministerija	23.141.943,36
6)	Darbo ir soc. apsaug. m-ja	380.197,52
7)	Finansų ministerija	719.307,58
8)	Prekybos ir pramonės min-ja	2.042.834,88
9)	Finansų, prekybos ir pramonės m-ja	12.504.647,16
10)	Teisingumo ministerija	8.767.540,63
11)	Užsienio reikalų min-ja	2.444.894,85
12)	Švietimo ministerija	22.153.843,23
13)	Žemės ūkio ir valst. turtų m-ja	16.632.996,35
14)	Susisiekimo ministerija	69.656.887,74
15)	Krašto apsaugos min-ja	245.623.007,55
16)	Žydų reikalų ministerija	424.955,34
17)	Gudų reikalų min-ja	330.106,74
18)	Valstybės spaustuvė	2.486.162,11
19)	Valstybės kontrolė	1.411.318,83
20)	Tiekimo ir maitinimo min-ja	3.744.634,74
21)	Vyr. karo nuostolių komisija	226.091,33
22)	Vyr. Seimo rinkimų komisija	368.579,16
	Iš viso	422.329.209,42

Kaip matome, valstybės išlaidos finansų ministerijos yra suvestos net ligi skatiko. Jos yra beveik 223 mil. auks. didesnės, negu 1919 m. išlaidos, nors 346 mil. auks. mažesnės, negu 1920 m. pradžioje buvo spėjama. Bet apie tai toliau pakalbėsime. Tuo tarpu pažiūrėkime, iš kokių šaltinių šitos išlaidos buvo padengtos.

LENTELĖ II.

1920 m. valstybės pajamos:

1)	Žemės ūkio bei miško mokestis	22.750.880,28
2)	Nuo nekilnojamo turto, mokestis	2.237.918,69
3)	Nuo prekybos ir pramonės mokestis . . .	8.491.076,47
4)	Rinkliava nuo pelno iš pinigų kapitalo . . .	905,05
5)	Svaiginamųjų gėrimų rinkliava	23.293.399,17
6)	Tabako rinkl.	7.413.631,09
7)	Papirosinių gilzių bei popierio rinkl. . . .	166.631,32
8)	Degtukų rinkl.	1.421.245,14
9)	Muitai	113.546.795,52
10)	Teismo, kancel. bei raš. dok. ir žyminis mok.	12.979.800,82
11)	Pripažinimo mokestis	2.021.088,78
12)	Už advokatūrą mok.	5.295,—
13)	Pasų, patikrinimo ir kleimavimo svarstykl. m.	3.561.553,85
14)	Paveldėjamojo turto pošlinai	390.831,76
15)	Pašto rinkliavos	4.229.644,29
16)	Telegrafo rinkl.	3.527.541.26
17)	Telefono rinkl.	874.166,62
18)	Pelnas iš išvež. į užsienį prekių (linų?) . .	79.680.896,28
19)	Pelnas iš įvež. iš užsienio prek. (iš Amer.?)	60.357.252,42
20)	Miškų pajamos	20.659.141,03
21)	Žemės ūkio pajam.	3.994.405,41
22)	Geležinkelių rinkliavos	18.590.017,51
23)	Plentų, vieškelių ir vandens kelių pajam. . .	2.049.609,85
24)	Valst. dirbtuvės, pram. ir techn. įmon. bei san.	4.740.951,01
25)	Valdžios leidž. laikraščk. knygų ir p. pajam. .	885.007,99
26)	Grąžinimas paskolų ir kt. išlaidų	7.025.217,38
27)	Iš parduoto valst. turto	977.283.28
28)	Mokesčiai už mokslą	1.081.117,66
29)	Pabaudos ir kitos netikėtos pajamos . . .	4.471.281,65
	Iš viso	411.424.881,58
	Iš nepaprastos paskolos	10.904.327,84
	Viso labo	422.329.209,42

Kaip matome, 422 mil. 329 tūkst. auks. išlaidoms padengti vyriausybei reikėjo nepilnai 11 mil. auks. pasiskolinti, o kiti visi pinigai surasta iš normalinių pajamų. Berods, vyriausybė metų pradžioje tikėjosi tų pajamų daug daugiau turėti, net 648 mil. auks. Bet palyginant su 1919 m. pajamomis, kurios siekė tik 30 mil. auks., vis delto 411 mil. auks. yra tai suma, kuri mūsų biudžetui jau daug reiškia. Kad būtų aiškiau, kaip iš tikrųjų mūsų pajamos ir išlaidos pastarųjų dviejų metų bėgyje plėtojos, paduosime keletą palyginamųjų tiems metams skaičių drauge su buvusios 1920 m. sąmatos skaitmenimis.

LENTELĖ III.

1920 m. sąmata ir 1920—1919 m. išlaidos (tūkst. auks.):

	1920 m. sulig sąmata:	išlaidos: tikrai:	1919 m. išl. tikrai:
1) Valstybės Prezidentas . . .	1.300	695	464
2) Valstybės Taryba	3.800	508	1.399
3) St. Seimas	—	2.077	—
4) Ministerių Kabinetas . . .	9.000	5.987	4.153
5) Užsienio reikalų min-ja . . .	4.000	2.444	2.957
6) Vidaus reikalų min-ja . . .	30.000	23.141	13.048
7) Teisingumo min-ja	20.000	8.767	3.566
8) Švietimo ministerija	26.500	22.153	7.882
9) Žemės ūkio ir v. t. m-ja . .	33.000	16.632	6.748
10) Susisiekimo ministerija . . .	115.000	69.656	9.646
11) Krašto apsaugos min-ja . .	437.000	245.623	63.583
12) Tiekimo ir maitinimo m-ja .	—	3.744	23.760
13) Darbo ir socialės apsaug. m-ja	—	380	1.771
14) Finansų, prek. ir pram. m-ja .	23.000	12.504	—
15) Finansų ministerija	—	719	3.472
16) Prekybos ir pram. min-ja . .	—	2.042	9.012
17) Žydų reikalų ministerija . .	400	424	140
18) Gudų reikalų ministerja . .	300	330	401
19) Valstybės kontrolė	1.750	1.411	448
20) Valstybės spaustuvė	5.700	2.486	?
21) Vyr. Seimo R. K-sija . . .	607	368	

Visų išlaidų 1920 m. einant sąmata turėjo būti 671.593 tūkst. auks., iš tikrųjų buvo 422.329 tūkst. auks.; 1919 m., arba teisingiau nuo Lietuvos valdžios susikūrimo pradžios ligi 1920 m. pradžios išlaidų buvo 152.421 tūkst. auksinų.

Dabar pažiūrėkime, kuriuo būdu šitos išlaidos buvo padengtos. Ir čia mes vėl tuo pačiu keliu tyrinėsime, t. y. paduosime 1920 metų sąmatą ir tų pačių metų bei 1919 m. faktinąsias išlaidas.

LENTELĖ IV.

1920 m. sąmata ir 1920 ir 1919 m. faktinosios pajamos (tūkst. auks.).

	1920 m. sąmata	Faktinosios pajamos. 1920 m.	1919 m.
1) Žemės ūkio bei miško mokestis	42.400	22.750	11.320
2) Nuo nekilnojamo turto (miest.?)	1.600	2.237	?
3) Nuo prekybos ir pramonės . .	5.070	8.491	3.641
4) Rinkliava nuo pelno pin. kap. . .	5	9	—
5) Svaiginamieji gėrimai	6.703	23.293	2.006
6) Tabako rinkliava	3.342	7.413	—
7) Papirosinių gilzių bei pop. rinkl.	61	166	3.217
8) Degtukų rinkliavos	1.101	1.421	—
9) Muitai ir adv. mok.	127.268	113.546	4.260
10) Žyminis, teismo, kanc., dok. ir kt.	11.187	12.979	2.275
11) Pripažinimo mokestis, kleimai .	1.766	2.021	60
12) Įvairūs mok. už pasus, leidim. ir kt.	6.700	3.561	210
13) Pošlinai nuo paveld. turto . .	1.200	390	102
14) Pašto rinkl.	4.412	4.229	?
15) Telegrafo rinkl.	2.832	3.527	?
16) Telefonų rinkl.	1.231	874	?
17) Už išvežamas į užs. prekes (linus)	102.000	79.680	—
18) Už įvežamas iš užs. prek. (Amer.)	113.000	60.357	—
19) Miškų pajamos	160	20.659	?
20) Iš žemės ūkio ir turto	8.330	3.994	?
21) Geležinkelių pajamos	66.157	18.590	?
22) Plentų, viešk. ir vandens kelių .	583	2.049	127
23) Valst. dirbt., pram. techn. įmon., sand. ir kt.	10.565	4.740	?
24) Valdžios leidž. laikr., knyg. ir kt.	528	885	?
25) Grąžin. pask. ir kt. išlaidų . .	1.597	7.025	?
26) Iš parduoto valstyb. turto . .	—	977	?
27) Mokesčiai už mokslą	762	1.081	?
28) Pabaudos ir kt. netikėtos pajamos	2.987	4.471	1.482
29) Įvairių mokes. ir pajamų . . .	—	—	263
30) Paskolos deficitams padengti .	—	10.904	117.869

Iš viso faktinųjų pajamų be paskolų, 1919 buvo 29 mil. 190 tūkst. auksinų, o 1920 m. 411 mil. 424 tūkst. auksinų. Beje,

Apskričių savivaldybių 1921 metų sąmatos.

LENTELĖ V.

	Apskričių pavadinimas	PAJAMOS					IŠLAIDOS									
		Teisėtos	Ypatingos	Pašalpos	Deficitas	Bendra suma	Valdybos Tarybos Išlaikymas	Švietimo reikalai	Sveikatos veterinar. reikalai	Globos reikalai	Skolų apmok kapitalų sud.	Kelių ir statybos laikymas	Žem. ūkio reikalai, turto priežiūra	Nenumatomoms išlaidoms	Mobiliz. milicija, kalėjimas	Bendra suma
1	Biržai	1.342.500	77.664	68.157	—	1.488.321	298.644	119.600	476.513 Veter. 4.000	12.000	Skolų 307.146 Kap. 29.379	50,000	Žem. ūkio 10.000	12.000	173.040	1 488 321
2	Ežerėnai	169.746	—	67.133	—	236.879	90 760	21.000	42.425	24.175	— Skoloms 48.886	14.800	—	30.044	9.675	236.879
3	Kaunas	470.062	—	532.092	—	1.002.154	240.650	203.500	— Veter. 5.000	Pašalp.	382.458 Kap.	—	—	6.000	120.660	1 002 154
4	Kedainiai	761.590	20.000	171.850	298.428	1.251.868	146.240	282.100	298.868	80.000	155.000	130.600	Turto pr. 20.000	60.000	74.060	1 251.868
5	Kretinga	426.235	—	60 000	—	486.235	128.900	33.735	84 200 Veter. 25.200	74.400	—	98.400	—	10.000	56.600	486.235
6	Mariampolė	865.268	340.000	—	308.885	1.514.153	237 476	412.400	387.364	200.680	—	150.000	—	20.000	81.033	1.514.153
7	Mažeikiai	701.706	—	184.000	50.000	935.706	150.700	245.840	148.671	78.800	—	171.937	—	10.000	129.758	935 706
8	Panevėžys	1.076.044	200.000	379.400	—	1.655.444	295.720	542.000	332.000	75.000	Skolų 45.774 Kap. 17.551	178.000	Turto pr. 18.000	44.000	124 950	1 655.444
9	Raseiniai	1.250.624	114.000	—	1.343.587	2.708.211	223.250	344.300	775.853	134.300	266.670 Kap 45.000	324.600	—	30.000	291.687	2.708.211
10	Rokiškis	739.473	—	—	150.000	889.473	164.300	201 600	214.500 Veter. 30.000	95.000	Sk. 41.356 Kap.	46.000	—	25.607	56.110	889.473
11	Šakiai	656.861	120.000	220.000	38.003	1.034.864	118.538	305.782 Laikraščiai 50.400	79.603 Veter. 1.000	192,150	210.849	31.400	—	20.000	46.542	1 034 864
12	Seinai	284.867	—	191.103	—	475.970	89.180	88.920	95.270	20.000	—	—	—	10.000	121.200	475.970
13	Šiauliai	1.737.585	—	268.265	—	2.005.850	362.650	552.300	453.000	200.000	Kap. 60.900	315.000	—	50.000	12 000	2.005.850
14	Tauragė	792.739	75.000	200 000	100.000	1.167.739	227.680	159.000	206.764	132.600	Kap 161.995	128.000	—	35.000	116.700	1.167 739
15	Telšiai	1.437.689	65.744	110.000	—	1.613.433	77.572	603.037	150.536	460.611	Kap. 70.000	—	—	950	250.727	1.613.433
16	Trakai	239.318	—	174.942	30.533	444.793	114 168	31.425	175.329	70.178	—	—	—	8.000	45.693	444 793
17	Ukmergė	505.578	—	114.400	—	619.978	189.578	174.200	114.000 Veter. 11.240	49.400	Kap. 14.657	23.000	—	15.000	40.143	619.978
18	Utena	510.397	140.708	96.000	—	747.100	121.140	20.700	279.710	242.710	—	13.200	—	5.000	53.400	747 100
19	Vilkaviškis	1.009.100	18.000	97.031	—	1.124.131	163.221	288.340	320.024	98.962	Kap. 32.740	—	—	55.078	165 765	1.124.131
	Viso:	14.977.382	1,171.111	2.934.373	2 319.436	21.402.302	3.440 367	4.980 179	4 711.070	2.240 966	Skolų apm. 1.092.290	1.674 937	Žem. ūkio 10.000	446.679	1.969.743	21.402.302
20	Alytaus	Smulkių	žinių nėra			1.284 746					Kap. 798.071		Turtų priež 38.000			1.284 746
					Viso:	23.687 048										23.687.048

Miestų savivaldybių 1921 m. sąmatos.

LENTELĖ VI.

	Apskričių pavadinimas	PAJAMOS									IŠLAIDOS									
		Nejudom. turto ir butų m.	Pramon. ir Prekybos įstaigų	Įvairių rinkliavų	Miesto turto ir teisių	Miesto įmonių	Pašalpos	Išvežamų prekių	Deficitas	Bendra suma	Valdybos Išlaikymas Nepaprast. išlaidos	Milicijos, kalėjimo, kar. butų laikymas	Gaisrininkų išlaikymas	Miesto tvarkymas	Miesto įmonių laikymas	Švietimo reikalai	Sveikatos reikalai	Globos reikalai	Nejudomo miesto turto ir skolų apm.	Bendra suma
1	Kaunas	Butų 500.000 750.000	629 200	240.300	2.206 908	704.121	225 000	800.000	628.865	6.684.394	935.000	170.392	944.440	315.000	837.120	928.240	590.100	Sk. 1.230.102	443.000 291.000	6.684.394
2	Šiauliai	Butų 23.256 50.000	53.000	107.500	162.000	1.018.160	488 000	500.000	—	2.401.916	275.600	101.120	74.000	134.000	708.050	224.800	485.346	Kap. 78.000	10.000 311.000	2.401.916
3	Panevėžys	190.000	284.660	64.736	260.832	1.020.568	234.294	275.000	—	2.330 090	290.208	297.732	127.548	133.700	664 928	281.900	236.794	Skol. 127.000	150.000 20.280	2 330.090
4	Ukmergė	60.925	136 000	29 500	80.189	193 650	105.000	65 130	—	697.811	129.900	37.908	52.500	21.800	148.200	154.940	60.480	Skol. 49.320	27.535 15.228	697.811
	Viso:	1.574.181	1.102.860	442.036	2.709.929	2.963.916	1.052.294	1.640.130	628.865	12.114.211	1.630 708	607.152	1.198.488	604.500	2.358.298	1.589.880	1.372.720	1.484.422	637.508	12.114 211
		Teisė-	tos:	8.792	922													Skolų ap.	620.535	
																		Kap.	10.000	

Valsčių savivaldybių 1921 metų sąmatos.

LENTELĖ VII.

	Kokios Apskrities	PAJAMOS					IŠLAIDOS							
		Kiek valsčių	Teisėtos	Ypatingos	Pašalpos	Bendra suma	Valdybos išlaikym.	Švietimo reikalai	Sveikatos reikalai	Globos reikalai	Kelių laikymas	Ypatingos išlaidos	Milicijos, kalėjimo laikymas	Bendra suma
1	Alytaus	nėra žinių												
2	Biržų	visi	700.997	298.660	37.756	1.037.413	675.555	275.176	17.800	1.000	11.600	13.672	42.610	1.037.413
3	Ežerėnų	nėra žinių												
4	Kauno	visi	510.987	76.080	394.272	981.339	460.181	267.892	61.552	18.635	13.497	73.362	86.220	981.339
5	Kedainių	nėra žinių												
6	Mariampolės	„ „												
7	Mažeikių	Be Mažeikių ir Vegerių valsč.	294.204	Deficitas 156.699	146.127 4.500	601.530	229.248	244.216	—	2.400	15.450	81.352	28.864	601.530
8	Panevėžio	visi	908.960	254.807	656.106	1.819.873	592.226	892.658	7.946	83.436	48.050	166.095	29.462	1.819.873
9	Rokiškio	Be Juodupės val.	358.676	Def. 79.592	286.175 420.000	1.144.443	425.460	205.175	5.000	6.900	239.700	251.543	10.665	1.144.443
10	Šakių	visi	346.417	—	369.617	716.034	352.565	110.150	53.700	16.330	41.758	99.415	42.116	716.034
11	Seinų	„	133.153	59.490	17 210	209.853	169.246	8.540	—	—	500	17.770	13.797	209.853
12	Šiaulių	Joniškio, Lygumų, Triškių, Kuršėnų, Kruopių viso 5 val.	481.418	220.487	30.000	731.905	298.908	108.228	101.336	31.670	35.505	109.424	46.834	731.905
13	Tauragės	nėra žinių												
14	Telšių	visi	366.274	—	433.758	800.032	368.436	159.400	—	—	17.600	53.329	201.267	800.032
15	Trakų	2 valsč Kruonių, Kietaviškio	46.488	4.368	22.315	73.171	51.527	16.150	—	—	1.000	3.114	1.380	73.171
16	Ukmergės	nėra žinių												
17	Utenos	Be Tauragnų, Malėtų, Užpalio	328.700	12,000	106.439	447.139	208.346	73.475	[800	3.000	10.800	76.548	74.170	447.139
18	Vilkaviškio	Be Kaupiškio, Žaliosios, Paežerių ir Pajevonio v.	1.229.798	Def. 822.943	908 47.350	2.100.994	592.573	349.873	123.761	112.760	124.172	710.865	86.990	2.100.994
		Viso: . .	5.706.069	Def. 1.985.126	433.210 2.539.323	10.663.726	4.424.271	2.710.933	371.895	276.131	559.632	1.656.489	664.375	10.663.726
19	Kretingos	Be Palangos val.	pajamos	neparodytos		1.009.961	499.849	342.372	8.000	6.995	33.500	65.945	53.300	1.009.961
20	Raseinių	Be Šilavos ir Šimkaičių valsč.	1.367.096	— Def.	728.024	2.095.120	Išlaidos	neparodytos	smulkiai					2.095.120
		Viso: . .	7.073.163	Def 1.985.126	1.161.234 2.539.323 su Kretinga	12.758.846 13.768.807	4.924.120	3.053.305	379.895	283.126	593.132	1.722.434	717.675 su Raseiniais	11.673.687 13.768.807

Visų savivaldybių sąmatų santrauka.

LENTELĖ VIII.

Valstybės Centrinė biblioteka

	PAJAMOS					IŠLAIDOS							
	Teisėtos	Ypatingos	Pašalpos	Deficitas	Bendra suma	Valdybų Tarybų laikymas	Mobilizac. Milicijos, kalėjimų laikymas	Švietimo reikalai	Sveikatos reikalai	Globos reikalai	Statybos priežiūra, kelių laikymas	Įvairūs ir Ūkio reikalai	Iš viso
Apskričiai *)	14.977.382	1 171.111	2.934.373	2.319.436	21.402.302	3.440.367	1.969.743	4.980.179	4.711.070	2 240 966	1.674.937	2.385.040	21.402.302
Miestai	8.792.922	1.640.130	1.052.294	628.865	12.114.211	1.630.708	607.152	1.589.880	1.372.720	1.484.422	604.500	4.824.829	12.114.211
Valsčiai **)	5.706.067	1.985.126	2.539.323	433.210	10.663.726	4.424.271	664.375	2.710.933	371.895	276.131	559.632	1.656.489	10.663.726
Viso: . .	29.476.371	4.793.367	6.525.990	3.381.511	44.180.239	9.495.346	3.241.270	9.280.992	6.455.685	4.001.519	2.839.069	8.866.358	44.180.239
		14.703.868				12 736.616		22 577 265					

*) Be Alytaus apskričio.

**) Be valsčių Alytaus, Ežerėnų, Kedainių, Kretingos, Mariampolės, Raseinių, Tauragės ir Ukmergės apskričių; iš Trakų apskrities parodyti 2, iš Šiaulių 5 valsčiai; iš likusių apskričių nėra žinių iš 10 valsčių. Bendrai parodyta apie pusę Lietuvos valsčių.

1919 m. pajamų sąraše, kurį aš po ranka turiu, daugelio pajamų šaltinių visai nepaminėta, nors visai nebūti negalėjo (pam. pašto, telegrafo, geležinkelių ir t. t.). Ten, kur tokių pajamų 1919 m. nėra, o mano išmanymu, nors ir nedaug, būti galėjo, aš padėjau klaustuką, manydamas, kad tos rūšies pajamų dalis, pažymėta 1920 m. skiltyj, iš tikrųjų priklauso 1919 metams, — juo labiau, kad didžiumoj atsitikimų kaip tik jų pajamų rūšys žymiai pralenkia sąmatą.

Domės yra verti ir savivaldybių finansai. Tai galima patirti iš savivaldybių biudžeto sąmatos 1921 metams, kaip yra p. F. Jagmino paskelbta „Lietuvos“ 1921 m. Nr. 221.

(Lentelės V, VI, VII ir VIII žiūrėk pridėtą lapą).

Parodyta lentelėse pirmoji Lietuvos Savivaldybių sąmatų santrauka siekia 44.180.239 auks., pridėjus gi neįėjusias sąmatas Alytaus apskrities savivaldybės 1.284.746 auks. ir antra tiek 10.663.726 auks. ant negautų iš pusės Lietuvos valsčių sąmatų išeis 56.128.711 auks. Tokia popierinė suma, tikroji bus, be abejo, mažesnė: per deficitą = 3.381.511 auks., plius pašalpos = 6.525.990 auks. gautųjų, plius 3.000.000 auks. iš negautųjų, spėjama apskaitliuotų valsčių sąmatų viso = 12.907.501 a., kurią atitraukus lieka 43.221.210 auks.

Pajamos paskirstytos lentelės į rūšis: teisėtos, ypatingos, pašalpos ir deficitą, smulkiau parodyti įplaukas nebuvo galima, nes smulkesnės žinios ne iš visur gautos ir kai kurios Apskričių Valdybos pranešė, kad neturint valsčių pajamų sąmatų, jos pačios pagal turimų žinių sąmatas sustatė.

3. Importas ir eksportas.

Lietuvos importas ir eksportas 1920 m. negalėjo eiti normaliniais keliais, nes ir muitinės ne visur buvo tinkamai sutvarkytos, ir viduj del karo ir apskritai nenusistovėjusios padėties daug daugiau mūsų ūkio produktų reikėjo šalies viduje sunaudoti ir daug daugiau svetur pateko be muitinių kontrolės bei registracijos, negu normaliniu laiku tai būtų buvę. Žinovų apskaitymais, vien linų pluošto daug daugiau šalia muitinių į užsienius pateko, negu per muitines, o muitinėse yra užregistruota praėjus už 189 mil. auksinų. Tuo būdu reikia skaityti, kad tikrasis 1920 m. eksporto dydis yra buvęs žymiai didesnis, negu paduodamojoj lentelėj parodyta. Kas liečia importą, tai ir čia, nors žymi dalis bus šalia muitinių praėjus, bet kadangi

apskritai mūsų importas tais metais buvo žymiai mažesnis už eksportą ir kadangi įvežamieji muitai nebuvo aukšti ir del to šmugelio keliu įvežant rizika vargiai galėjo apsimokėti, tai reikia manyti, kad lentelėj parodytasis įvežamųjų prekių dydis nuo tikrojo dydžio perdaug nėra atsitolinęs.

(Žiūrėk lentelę IX ir X, pusl. 127 ir 128).

Didelį Lietuvos turtą sudaro miškas. Del to čia paduodu dar vieną lentelę, kuri parodo, kiek ir kuriuo metu į užsienius buvo išgabenta miško.

(Žiūrėk lentelę XI, pusl. 129).

4. Žemės ūkis ir javų derlius.

Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerija 1920 m. buvo surinkusi žinias apie javų derlių iš 4781 tūkst. deš. Lietuvos vyriausybės valdomo žemės ploto, o 1921 m. — iš 4508 tūkst. deš. Patirta, kad ūkininkai, apskritai imant, maždaug tiek pat žemės įdirba, kaip ir prieš karą, o dvarininkai žymiai mažiau. Linų dabar sėjama žymiai daugiau, negu prieš karą (25—50 nuoš.). Einant tais daviniais, javų derlius šitaip atrodė:

Javų derlius 1920 ir 1921 m.

	Apskaityta iš bendro ploto									
	1920 m. 4781 tūkst. deš.					1921 m. 4508 tūkst. deš.				
	Užsėta tūkst. deš.	Derlius iš viso tūkst. p.	Derlius iš 1 d. pūd.	Sunaudojimas tūkst. pūd.	Perteklius tūkst. pūd.	Užsėta tūkst. deš.	Derlius iš viso tūkst. p.	Derlius iš 1 d. pūd.	Sunaudojimas tūkst. pūd.	Perteklius tūkst. pūd.
Rugiai . .	464	25775	55,7	24906	869	455	25474	56	24803	670
Kviečiai .	70	4115	58,5	2971	1144	60	3594	60	2868	735
Miežiai .	171	8123	47,5	6669	1453	148	7086	48	6333	753
Avižos .	294	13965	47,5	12 00	1965	261	12386	47,5	12015	370
Bulvės . .	118	59250	500	53820	5430	118	77025	650	73600	3400
Žirniai . .	52	3144	60	2880	264	52	1781	34	1571	210
Linai sėm.	73	2117	29	988	1129	61	1538	25	919	619
Linai pluoš.		2190	30	1100	1090		1231	20	550	681

Apskritai imant reikia pastebėti, kad paduodamieji skaitmenys negali būti laikomi absoliučiai tikrais, nes tokių skait-

menų niekur ir gauti negalima. Dar labiau reikia saugotis iš dviejų metų derliaus, ar sėjamojo ploto kitėjimo, daryti kokias nors išvadas del vieno ar antro mūsų ūky apsireiškusio krypsnio, nes visa tai gali būti tik paprastas iš metų į metus atsikartojąs kaitaliojimas.

Gyvulių skaičius Lietuvos vyriausybės valdomajame plote buvo (apie):

	prieš karą	1920 m.
Arklių	495 tūkst.	380 tūkst.
Galvijų	948 „	865 „
Avių (ir ožkų) .	720 „	730 „
Kiaulių	1350 „	1400 „

Dabar, 1921 m., galvijų skaičius, visais esamais daviniais, jei ne didesnis, tai ir ne mažesnis kaip buvo prieš karą, o avių, ožkų ir kiaulių skaičius žymiai didesnis. Arklių skaičius prieškarinio daugumo dar nepasiekęs, bet artinasi prie jo.

LENTELĖ IX.

Išvežimas per Lietuvos muitines nuo 1920 m. sausio 1 d. iki 1921 m. sausio 1 d.

Eil. Nr.	Prekių rūšys	Už sumą Auks.	sk.
1.	Sėmenys . . . . . (888.820,64 pūd.)	59.521.238	—
2.	Javų sėklos	6.753 671	—
3.	Kailių ir odų	2 673.833	—
4.	Gyvulių produktų	18.043.452	50
	tame skaičiuje: a) šeriai 9142 p. 36 sv. 9.004.498 auks.		
	b) ašutai 5048 p. 27 sv. 3.232.428,50 „		
5.	Malkos (854.35 f. m.)	85.314	—
6.	Skarmalai (235.578,6 p.)	16.100.860	—
7.	Mineralų dirbinių	1.312.530	—
8.	Gaminti medžiai (121.629.14 f. m)	57.137.491	80
9.	Negaminti medžiai (316.507.28 f. m)	126.564.010	—
10.	Maisto produktų	28.265 767	75
	tame skaičiuje:		
	a) javai ir miltai 73.624 pūd . . . 3.203.204 auks.		
	b) žąsys 159.296 št. . . . . 7.077.625 „		
	c) kalakutai 879 št. . . . . 35.700 „		
	d) antys 1.944 št. . . . . 40.070 „		
	e) vištos 140 št. . . . . 2.820 „		
	f) mėsa ir riebalai . . . . . 43.202 „		
	g) kiaušiniai 20.373.382 št 17.518.304,75		
	h) obuoliai 344.842 kg.		
11.	Geležies	2.051.962	50
12.	Įvairių prekių	3.287.031	77
	Iš viso išvežta be linų pluoštų už auks.	321.797.162	32
	Linų pluošto	189.000.000	—
	Viso labo	510.797.162	12

Pastaba. Išvežtųjų linų pluošto vertybė iš tikrųjų buvo žymiai didesnė.

LENTELĖ X.

Įvežimas per Lietuvos muitines nuo 1920 m. 1 sausio iki 1921 m. 1 sausio.

Eil. Nr.	Prekių rūšys	Suma auks.	sk.
1	Chemijos produktų	17.760.092	55
	tame skaičiuje: a) trąšos 1.048.612 auks. b) kosmetika 835.007 „ 85 sk. c) dažai 3.145.147 „ 36 „		
2.	Gėrimų	2 126.450	96
3.	Tabokos ir jo dirbinių	13.772.921	27
4.	Gyvulių produktų	47.511.319	09
	tame skaičiuje oda (apdirbta ir gamin.) 28.290.396 auks. 62 sk.		
5.	Manufaktūra	104 978.190	95
	tame skaičiuje: a) siūlai ir mezginiai 12.555.385 auks. 82 sk. b) audimai 87.110.635 „ 13 „		
6.	Maisto produktų	122.348.244	78
	tame skaičiuje:		
	a) druska 35.213.808,5 kg 16.759.096,50 auks.		
	b) cukrus 3 913.200,7 „ 65.995 914,45 „		
	c) silkės 1.259.898 kg 22 684.037,75 „		
	d) mielės 16.621,15 kg 585 kg 443.593,— „		
7.	Metalų dirbinių	36.197.988	23
8.	Mineralų dirbinių	18.162.051	65
	tame skaičiuje: a) cementas ir kalkės 286.918,5 kg, 28 stat., 383.190 auks. b) 2 vag. stiklo 11.492.955 auks. 86 sk.		
9.	Galanterija	7.192.015	82
10.	Vaistų	1.635.402	70
11.	Muzikos instrumentų	39.491	80
12.	Mašinų ir amato įrankiai	8.321.747	90
	tame skaičiuje žemės ūkio mašinos 1 581.961 auks. 90 sk.		
13.	Gyvulių	2.974.774	70
14.	Tepalų	6.543.907	84
15.	Žibalo	12.559.258	06
16.	Spaudos gaminių ir popierio	13.302.966	63
	tame skaičiuje popierio ir jo dirbinių 11.093.853,60 auks.		
17.	Medžio dirbinių	1.957.031	96
18.	Įvairių prekių	11.350 684	16
	tame skaičiuje elekros dalys 862.447,75 auks.		
	Iš viso įvežta už	428.728.541	05

Išvežimas miškų medžiagos per Lietuvos muitines nuo 1920 m. sausio 1 d. ligi 1921 m. sausio 1 d.

Kokia medžiaga išvežta	Mėnesiai												Iš viso Festmtr.
	Sausis	Vasaris	Kovas	Balandis	Gegužės	Birželis	Liepos	Rugpiūtis	Rugsėjis	Spalių	Lapkrit.	Gruodis	
Įvair. gamint. medž. . . .	1061,5	501,13	291	—	122,5	47	76,5	2372,5	356,33	553,428	833,76	568,452	6784,1
Įvair. negamint. medž. . . .	1393,76	4368,41	1035	1110	—	227,26	22393,883	2297,41	1163,417	2106,787	2361,45	4188,65	42646
Lentos . . .	2432,5	4603,5	3449,105	3164,906	3001,531	713,05	2570,515	2296,318	1713,4	3488,969	1943,46	2661	32038,2
Šliperiai . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	661,83	794,31	—	—	1456,1
Špalai	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100,1	100,1
Ąžuoliniai spinai	—	—	—	—	—	—	—	—	41,5	77,1	39,5	120,5	278,6
Rąstai įvairūs .	—	—	—	—	—	—	—	—	49450	—	—	—	49450
Rąstai ažuolin.	—	—	439,58	220,2	2860,81	867,38	957,45	1272,9	1315,2	861,92	238,87	508,56	9542,8
Rąstai pušiniai	—	—	1629,584	4743,434	27976,6	1333,67	23166,21	3705,3	12459,2	26652,61	4717,48	1071,08	119457,1
Rąstai beržin. .	—	—	—	35,79	30,02	0,38	182,5	657,86	1234,18	733,84	27,5	231	3133
Rąstai alksnin.	—	—	1384	406,23	221	439,87	807,65	2342,63	2123,06	1483,99	351,15	457,04	10015,6
Rąstai egliniai .	—	—	—	14	234,58	47	108,75	37450,44	29832,56	992,5	16,5	2324,24	72020,5
Rąstai apušin. .	—	—	—	275	770,48	196,08	981,55	2317,93	1276,69	921,93	621,75	901,9	8263,3
Rąstai uosiniai	—	—	—	—	40,39	91,23	165,85	304,43	547,82	81,68	—	—	1232,4
Šulai ąžuoliniai	—	—	—	—	100	—	118,69	—	—	41,5	28	—	288,1
Liepos . . .	—	—	—	—	—	—	7,68	21,12	86,63	6,87	—	—	122,3
Klevo	—	—	—	—	—	—	—	1,49	5,86	—	—	—	7,3
Skirpstaus .	—	—	—	—	—	—	—	135,8	21,03	6,33	—	—	163,2
Skrobliaus . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1,66	2,33	—	—	3,9
Popiermalkos .	—	—	—	—	887	—	1117,2	17869,55	36969,14	17268,6	4535,65	2498,85	81145,9
Malkos . . .	212	256	52	—	14	7	—	—	17,5	17,5	23	156,35	755,3
Iš viso	5099,76	9729,04	8279,24	9969,56	36258,91	15972,92	52654,42	73045,8	139277,00	56092,19	15738,07	16787,72	438904,63

II priedas.

Kai kurie daviniai apie Klaipėdos kraštą.

Klaipėdos kraštas susideda iš Klaipėdos miesto ir trijų apskričių: Klaipėdos, Šilokarčiamos ir Pagėgių, buv. Tilžės bei Ragainės apskričių dal.

Gyventojų sulig „Pfarralmanach der Provinz Ostpreussen" 1912 m. Klaipėdos krašte yra 131.129, tarp jų 68.710 lietuvių, ir 62.419 vokiečių. Atskirose parapijose gyventojai šitaip skirstėsi:

Klaipėdos apskrityje:

	Lietuvių	Vokiečių
Kretingos parapijoje	3.000	315
Dovilių par.	2.600	550
Kairių par.	1.500	150
Karkelbekio par.	1.770	80
Klaipėdos miesto par.	1.000(?)	16.500
Klaipėdos žemin. par.	6.000	9.000
Nidos par.	400	750
Plikių par.	2.000	500
Priekulės par.	5.000	2.400
Juodkrantės par.	120	300
Vanagų par.	2.043	581
Iš viso	25.433	31,126

Šilokarčiamos apskrityje:

	Lietuvių	Vokiečių
Kintų parapijoje	3.000	1.100
Naujųjų Rugelių par.	700	280
Paleičių par.	1.400	305
Pažyžių par.	1.530	700
Ramučių par.	1.200	430
Rusnės par.	3.819	2.513
Saugų par.	3.500	2.000
Verdainės par.	6.000	4.757
Vyžių par.	3.000	2.000
Iš viso	24.149	14.085

Pagėgių apskrityje:

	Lietuvių	Vokiečių
Katyčių parapijoje	3.397	2.000
Natkiškių par.	2.000	1.026
Piktupėnų par.	3.000	3.400
Plaškių par.	2.431	1.500
Rukų par.	2.800	1.330
Tilžės žem. par.	1.470	1.480
Vilkiškių par.	2.000	1.782
Ragainės žem. par.	350	150
Smalininkų par.	180	420
Žukų par.	500	1.750
Višvilės par.	1.000	2.370
Iš viso	19.128	17.208

Bet lietuvių skaičius yra žymiai didesnis, — nes valdininkai arba kunigai, kurie tą almanachą rengė, didžiumoj buvo vokiečiai ir ne visur objektingai žinias yra padavę. Ir bendrasis žmonių skaičius yra didesnis, nes almanache surašyta tik protestantų tikybos žmonės, o Klaipėdos krašte, nors nedaug, yra ir kitų tikybų žmonių. Tikrai skaitant bus apie du trečdaliu lietuvių ir vienas — vokiečių.

Prekyba Klaipėdoj pastaraisiais 30 metų gana atsilikusi. Karaliaučius, anksčiau stovėjęs su Klaipėda ant vieno laipsnio, labai prasikišo į priekį. Nes Karaliaučius turėjo susinešimo su Rusija dviem geležinkeliais, o Klaipėdos kraštas iki 1914 metų nors ir turėjo 3 geležinkelius iki sienos (Smalininkų, Lauksargių ir Bajorų), bet toliau jie nebėjo. Del to Klaipėdos prekyba mažai tegalėjo plėstis.

O Klaipėda būtų galėjusi nemažu prekybos centru pastoti, nes jos uostas dažniausiai visai neužšala, o Karaliaučius, būdamas 40 klm. nuo jūrių, yra kasmet 3—4 mėnesius apšalęs, ir tiktai pastaraisiais laikais, jūrių perkasą įtaisius, kelias ledų laužomaisiais laivais pralaužiamas. Šalia to Klaipėdos uostas iš prigimties turi 5 metrus gilumo, taip kad ir didesni laivai gali į Klaipėdą įplaukti, o Karaliaučius — tiktai 4 metrus gylio teturėjo.

Klaipėdos prekių apyvarta pastaraisiais 23 metais buvo tokia:

Metai	Įgabenta tonų:	Išgabenta tonų:
1890	92.300	311.900
1895	80.800	258.000
1900	132.200	272.000
1905	161.800	255.000
1910	306.800	242.000
1912	326.800	283.000
1913	384.000	270.000

1913 metais yra tarp ko kita Klaipėdon įgabenta:

180.000 tonų anglių,
47.300 tonų sulfur, žiezdrų (schwefelkies),
42.800 tonų tomamiličių.

Iš šitų prekių beveik nieko Lietuvon neįėjo.

Visų 1913 m. Klaipėdon įgabentų prekių vertybė siekia 57.922.974 mk., tarp tų yra medžių 32,8 nuošimčiai, o išgabenta medžių net 41,8%.

Medžių vertybė Klaipėdos prekyboje buvo tokia:

Metai	Įgabenta už:	Išgabenta už:
1892	11.607.100 mk.	14.479.000 mk.
1895	12.343.500 „	13.768.000 „
1900	17.880.540 „	20.636.600 „
1905	13.583.750 „	21.320.240 „
1910	14.299.461 „	24.309.175 „
1913	18.983.227 „	22.906.885 „

Pastaraisiais metais prieš karą yra išgabenta ąžuolinių šulų bosams ir sleeperių beveik trečdaliu mažiau; 1907 metais šulų buvo išgabenta 391.900, o 1913 metais — tiktai 109.000. O išgabentų sleeperių 1906 metais buvo — 663.651, ir 1913 metais tiktai 534.100. Šulai bei sleeperiai gabenami labiausiai į Angliją bei Portugaliją.

Klaipėdoje dirbo 1913 metais 31 lentpiuvė su 68 gateriais. Šalia jų darbuojasi „akcijų bendrovė medžiams apdirbti“, dirbanti skrynutes bei sulipytas lentutes. Taip pat didelė celulozės fabrika, turinti 6 milijonus kapitalo ir daugiau 600 darbininkų.

Javų krašte auginama daugiau, negu reikia maistui, bet ūkininkai iki šiol sušerdavo daugumą javų kiaulėms bei kitiems gyvuliams ir parduodavo gyvulius. Ypač daug išvežama kiaulių, mažiau galvijų (bulių) ir avių.

Klaipėdos kraštas turi pats gausingų miškų ir pelkių. Miškai išdalyti į 6 urėdijas: Klošių (Klaipėdos apskrity), Norkaičių (Šilokarčiamos apskr.), Dinkių, Juravos, Višvilės ir Smalininkų (Pagėgių apskr.), racijonalingai tvarkomi ir duoda žymų pelną. Privatinių miškų labai menkai, nes menkai yra dvarų. Klaipėdos apskrity yra apie 12 dvarų, Šilokarčiamos tiktai 2, Pagėgių — 10 dvarų. Juose daugiausia javų bei arklių auginama, ir šios dvarų žemės yra geriausios.

Svarbus pelno šaltinis yra gintarų žvejyba.

TURINYS

I. Lietuva ūkio vienetas.

pusl.

§ 1. Bendrosios pastabos 5
§ 2. Lietuvos ūkio ypatybės 9
§ 3. Oras ir ūkio sąlygos 13
§ 4. Lietuvos prigimtinės sienos ir lietuvių tautiniai siekimai 15
§ 5. Sąrašų (statistikos) daviniai ir išvados 22

II. Lietuvos ūkio stovis ir jo pajėgos.

§ 1. Bendros pastabos ir paaiškinimai 38

A. Žemės ūkio valdymas.

§ 2. Žemės naudojimas 39
§ 3. Žemės valdymas 42
§ 4. Žemės ūkių didumas 44
§ 5. Mažažemiai ir bežemiai valstiečiai 48

B. Žemės ūkio vaisiai.

§ 6. Dirbamoji žemė ir auginamieji augalai 52
§ 7. Žemės ūkio derlius 54
§ 8. Šiaudų ir pašarų derlius 57
§ 9. Gyvulių auginimas 58

C. Pramonė ir prekyba.

§ 10. Bendrosios pastabos 61
§ 11. Pramonės įstaigos 62
§ 12. Prekyba 67
§ 13. Importas bei eksportas ir produktų vartojimas . . . 72

D. Finansai ir kreditas.

§ 14. Visuomenės kreditas 83
§ 15. Valstybiniai finansai 90

E. Kiti dalykai.

pusl.
§ 16. Keliai 99
Geležinkeliai 99
Vandens keliai 101
Plentai 103
Paprasti keliai 104
§ 17. Uostai bei prieplaukos 105
§ 18. Trobos ir jųjų vertybė 106

III. Pabaiga ir išvados. 109

Naudotųjų raštų ir šaltinių sąrašas 116

I priedas.

Papildomosios žinios apie Lietuvos finansus ir ūkį 1919—1921 m.

1. Bendros pastabos 120
2. Kai kurie daviniai apie Lietuvos biudžetą ir finansinę padėtį 121
3. Importas ir eksportas 125
4. Žemės ūkis ir javų derlius 126

II priedas.

Kai kurie daviniai apie Klaipėdos kraštą. 130

Pastebėtų klaidų pataisymas.

Puslapis		Atspausdinta	Turi būti
14	6 eil. iš apačios	aficialiniais	oficial.
15	10 eil. iš apačios	Vilsos	Vislos
33	lent. VIII, 3 eil., 1 sk.	Suvalkų gub. 5 ap.	... 6 ap.
33	lent. VIII, 3 eil., 6 sk.	615,8	615,7
33	lent. VIII, 5 eil., 6 sk.	4.489,9	4.489,8
35	lent. IX, 2 eil., 11 sk.	172	17,2
35	lent. IX, 3 eil, 1 sk.	Suvalkų 5	... 6
35	lent. IX, 4 eil., 14 sk.	42,2	43,2
47	lent. XV, 1 eil., 1 sk.	3.339.415	3.338.415
56	lent. XX, 1 eil. 5 sk.	45.338	45.328
56	lent. XXIa, 2 eil., 6 sk.	33,5	38,5
61	10 eil. iš ap.	įtaigų	įstaigų
62	10 eil. iš ap.	(38)	(8)
64	1 eil., lent. XXVI, paskut. sk.	12,9	18,9
70	lent. XXXIII, 4 eil., 9 sk.	39,5	29,5
72	6 eil. iš virš.	gyvulio	gyvulių
78	7 eil. iš apačios	nederlingiausiais	ne derling...
82	15 eil. iš viršaus	vis	visa
92	11 eil. iš apačios	kad kurių	kad kai kurių
97	lent. LVII, 10 eil., 2 sk.	9.133	9.193
102	2 eil. iš apačios	ligi	lygi
111	lent. LXIX, 8 eil., 2 sk.	4,30	4,3
111	lent. LXIX, 9 eil., 2 sk.	6,90	6,9
112	2—1 eil. iš apačios	valstybino	valstybinio

Pastaba. Lentelėse eilutės skaitomos iš viršaus pradedant apatine antgalvio linija (t. y. paliekant neskaičius antgalvio eilutes); skiltys skaitomos iš kairės į dešinę nuo pirmosios išilginės linijos, taip kad lentelėse, kur pavadinimai tokia linija iš kairės atskirti, pirmoji skaitmenų skiltis jau laikoma antrąja lentelės skiltimi, antroji skaitm. sk. — trečiąja ir tt.